ISSN 2226-3209 (Print),
ISSN 2409-0506 (Online)

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

MINISTRY OF CULTURE OF UKRAINE
NATIONAL ACADEMY OF MANAGERIAL STAFF OF CULTURE AND ARTS

ВІСНИК

НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

NATIONAL ACADEMY OF MANAGERIAL STAFF OF CULTURE AND ARTS

HERALD

І С Т О Р І Я
H I S T O R Y

Щоквартальний науковий журнал
Quarterly Journal

3’2015

Київ – 2015

УДК 050:(008+7)

Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв :
наук. журнал. – К. : Міленіум, 2015. – № 3. – 100 с.

У щоквартальнику Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв висвітлюються актуальні питання з різноманітних проблем історії, історії української культури, методології та спеціальних історичних дисциплін.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів, студентів, усіх, хто прагне отримати ґрунтовні знання теоретичного і прикладного характеру.

Редакційна колегія

Чернець В.Г., д.філос., професор (*головний редактор*); ***Литвин С.Х.,*** д.і.н., професор (*заст. головного редактора*); ***Вільчинська І.Ю.,*** д.політ.н., професор *(відповідальний секретар);* ***Антоніос Еміліос Н. Тахіаос,*** д.і.н., професор, член-кор. Афінської академії наук з літератури та мистецтва (Греція); ***Бадах Ю.Г.,*** д.і.н., професор; ***Баканурський А.Г.,*** д.мист., професор; ***Більченко Є.В.,*** д.культ., доцент; ***Бітаєв В.А.,*** д.філос.н., професор, член-кор. НАМ України; ***Богуцький Ю.П.,*** к.філос.н., професор, академік НАМ України; ***Вєдєнєєв Д.В.,*** д.і.н., професор; ***Волков С.М.,*** д.культ., професор; ***Герчанівська П.Е.,*** д.культ., професор; ***Гончарова О.М.,*** д.культ., доцент; ***Даниленко В.М.,*** д.і.н., професор, член-кор. НАН України; ***Дрозд Р.,*** д.і.н., професор (Польща); ***Єсипенко Р.М.,*** д.і.н., професор; ***Жукова Н.А.,*** д.культ., доцент; ***Кайл К.,*** д.філос. (Німеччина); ***Козлін В.Й.,*** д.мист., професор; ***Кулешов С.Г.,*** д.і.н., професор; ***Мокрий В.,*** д. гуманітарних наук, професор (Польща); ***Пазенок В.С.,*** д.філос.н., професор, член-кор. НАН України; ***Петрова І.В.,*** д.культ., професор; ***Редя В.Я.,*** д.мист., професор; ***Ржевська М.Ю.,*** д.мист., професор; ***Сапенько Р.,*** д.філос.н., професор (Польща); ***Сіверс В.А.,*** д.філос.н., професор; ***Слободяник М.С.,*** д.і.н., професор; ***Станіславська К.І.,*** д.мист., професор; ***Федорук О.К.,*** д.мист., професор, академік НАМ України; ***Федотова О.О.,*** д.і.н., с.н.с.; ***Школьна О.В.,*** д.мист., с.н.с.; ***Шульгіна В.Д.,*** д.мист., професор.

Рецензенти

Ластовський В.В., д.і.н., професор; ***Сабадаш Ю.С.,*** д.культ., професор; ***Троєльнікова Л.О.,*** д.мист., професор.

Затверджено: *постановою президії ВАК України від 26.05.2010 р. № 1-05/4 як фахове видання з філософських наук, культурології та мистецтвознавства (Перелік № 9), постановою президії ВАК України від 01.07.2010 р. № 1-05/5 як фахове видання з історичних наук (Перелік № 12) та постановою президії ВАК України від 22.12.2010 р. № 1-05/8 як фахове видання з політичних наук (Перелік № 12)*

Науковий журнал "Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв" індексується в міжнародних базах даних:
EBSCO; International Impact Factor Services; Research Bible; Science Index (РІНЦ); Open Academic Journals Index; CiteFactor; Polish Scholarly Bibliography; Google Scholar; BASE; InnoSpace; Scientific Indexing Services; Journals Impact Factor; InfoBase Index; Directory of Open Access Scholarly Resources

Наукометричні показники: ***Universal Impact Factor (2013 – 0,4285), Global Impact Factor (2014 – 0,823)***

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(протокол № 4 від 26 травня 2015 р.)

За точність викладених фактів та коректність цитування відповідальність несе автор

Свідоцтво КВ № 19938-9738ПР від 17.05.2013 р.

© Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2015

© Видавництво "Міленіум", 2015

Історія

УДК 339.19.(09)

Вєдєнєєв Дмитро Валерійович
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри суспільних наук
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
e-mail: zastava67@i.ua

КУЛЬТУРНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ СУЧАСНОГО СВІТУ ТА ІСТОРИЧНА СВІДОМІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

Розглядається неоднозначне позначення культурно-інформаційних впливів глобалізації на функціонування механізмів історичної свідомості як важливої складової ідентичності української політичної нації, а також на традиційну культуру України. Висловлюються рекомендації щодо наукового забезпечення державної політики з формування і розвитку історичної пам'яті, яка включала б науковий, культурно-просвітній, меморіальний та інші сегменти.

Ключові слова: культурна ідентичність, глобалізація, політична нація, історична пам'ять, національна свідомість, гуманітарна політика, інформаційна діяльність.

Веденеев Дмитрий Валерьевич, *доктор исторических наук, профессор Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств*

Культурно-информационное влияние современного мира и историческое сознание украинской политической нации

Рассматривается неоднозначное воздействие культурно-информационного влияния глобализации на функционирование механизмов исторического сознания как важной составляющей идентичности украинской политической нации, а также на традиционную культуру Украины. Высказываются рекомендации относительно научного обеспечения государственной политики формирования и развития исторической памяти, которая включала бы научный, культурно-просветительский, мемориальный и другие сегменты.

Ключевые слова: культурная идентичность, глобализация, политическая нация, историческая память, национальное самосознание, гуманитарная политика, информационная деятельность.

Vedeneev Dmitry, *doctor of science (History), prof., National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts*

Cultural and information influence of modern world to historical consciousness of Ukrainian political nation

The influence of cultural, information and psychological processes of globalization on the functioning of historical memory mechanisms in Ukraine is considered. Recommendations regarding scientific support of the historical memory formation and development state policy, which would include the scientific, cultural and educational, memorial segments, are made.

Research and origin of the functioning of Historical Memory (historical consciousness) became one of the leading areas of world and national historiosophical opinion interdisciplinary subject of serious research. Globalization caused massive scale out social, political and economic activity beyond the borders of individual states and nations on intercontinental level. Unheard of increased intensity of the relationships in the exchange of goods, investments, financial operations, migration, cultural and information processes. Much easier movement of people and process information. Globalization has in many ways become a logical consequence of humanity – and Interstate block integration collapse of the colonial system and a new type of networking between former colonies and metropolises, weight increase industrial cooperation and open new resource bases in remote parts of the world developed countries, improvement material culture under the influence of the STR, the development of transport and communications, the Internet.

It is worth noting that the analysis of the essence of globalization is generally taken into account the economic and communication factors, while globalization means a significant challenge to traditional cultures of the world. Conducted since the end of the 1990s. Number of leading international think tank study on the impact of the information revolution transformation processes of modern society BASED even cried when a new geopolitical concept, which is based on the thesis of the "digital divide" nations, which arose during the information revolution and globalization of the world economy. One of the most important phenomena of the spiritual life of people who are affected unifikatsiynyh effects of globalization is the historical memory of the peoples (nations) as part of their national consciousness and statehood. In modern ethnology approved the submission of historical consciousness factor as one of the key levers of creation of modern nations. Historical memory BASED treads important part of identity and the consolidation of the peoples inhabiting the Ukraine, a single political nation (civic community) – Ukrainian people. Restoring and preserving the collective memory of the state-creating traditions, civilizational achievements, military and labor victory, historical tragedy promotes unity citizenship and mobilizing spiritual forces and potential builders Ukrainian nation, its establishment as an equal sub-

© Вєдєнєєв Д. В., 2015

ject of international relations, the preservation of public order and territorial integrity of Ukraine, creation of positive socio-political, moral and cultural field being Ukrainian political nation.

The term "historical memory" refers to the phenomenon of social consciousness, selectively stored nation body of knowledge, ideas and value assessments of the events of the past that had a decisive influence on its formation, identity, and state-civilizational achievements and consensus in society are perceived as the most important for its self-existence of a consolidated and constructive development in the future. Accordingly, the policy content of the historical memory of the Ukrainian state, are motivated, normalized with constitutional and legal point of view, science-based efforts of the state and society, aimed at identifying, preserving, strengthening in the public mind the memory of the most important reproduction and political life of the nation events and processes of the past in the interest of the sovereign state of civilization and progress. Given the globalization of modern world, the powerful development of electronic and other media, technologies and methods of influence on mass consciousness (including manipulating her destructive information and psychological impact) is markedly increasing scale of threats to information security and stability component of the Ukrainian state. The use of technologies targeted information-psychological influence in modern conditions can lead to such disastrous consequences for sovereign statehood that previously achieved direct aggression or coup.

During the period of development of Ukraine as a sovereign state politics of historical memory as part of humanitarian policy was created largely situational, exposed to political conditions, corporate interests. Its foundation was laid not acceptable to society, scientifically based enshrined in regulatory principles and guidelines concerning the development and implementation of national memory as a focused and continuous set of measures developed and implemented by the authorities.

Keywords: cultural identity, globalization, political nation, historical memory, national consciousness, humanitarian policy, information activities.

Дослідження походження й особливостей функціонування історичної пам'яті (історичної свідомості) стало одним із провідних напрямів світової та вітчизняної історіософської думки, предметом серйозних міждиціплінарних досліджень, про що засвідчила, зокрема, новаторська узагальнююча праця щодо понятійного арсеналу історичної та національної пам'яті, а також профільні праці авторів єдиного в Україні спеціалізованого наукового видання з цієї тематики [23; 22].

Нині створені солідні монографічні праці з теорії історичної пам'яті як феномена суспільної свідомості та культури [1; 21; 26; 27; 30; 31], співвідношення та взаємодії історичної свідомості й політичної практики [7; 8;13]. Окремі дослідження присвячені проблемам творення й провадження "політики пам'яті" як важливої складової гуманітарної політики держави, формування політико-інформаційного та соціокультурного простору України, наукового забезпечення цього напряму державотворчих зусиль [3; 14; 15; 19; 24; 25].

Водночас лише започатковуються дослідження такого важливого аспекту порушеної проблеми, як глобалізаційні інформаційно-культурні впливи на формування (ерозію) історичної пам'яті українського народу у розумінні його як молодої політичної нації [29].

Процеси глобалізації спричинили масовий і масштабний вихід соціальної, політичної та економічної активності за межі кордонів окремих держав і народів на міжконтинентальний рівень. Нечувано зросла інтенсивність взаємозв'язків у сфері товарообміну, інвестицій, фінансових операцій, міграційних та культурно-інформаційних процесів. Значно спростився процес пересування людей та інформації. Глобалізація багато у чому стала цілком закономірним наслідком розвитку людства – міждержавної і блокової інтеграції, розпаду колоніальної системи та налагодження зв'язків нового типу між колишніми колоніями та метрополіями, зростання ваги індустріальної кооперації та відкриття нових ресурсних баз у віддалених від розвинутих держав регіонах світу, удосконалення матеріальної культури під впливом НТР, розвитку засобів транспорту та зв'язку, інтернету.

Безперечним позитивним наслідком глобалізації у разі забезпечення дії її переваг на благо усього людства є збільшення шансів спільними зусиллями подолати глобальні проблеми людства, поставити цивілізаційні досягнення "золотого мільярда" на службу усім народам. Проте, розуміючи невідворотність процесів глобалізації і входження в них пострадянських держав, варто усвідомлювати співвідношення її різнобічних впливів і необхідності обстоювання національних інтересів України, що потребує відпрацювання відповідних механізмів державної політики. Річ у тім, що сутністю нинішньої глобалізації є "створення структурно-функціональної системи, організованої по ієрархічному принципі, на чолі якої має стояти певний наддержавний центр, так званий "світовий уряд", під егідою міжнародного фінансового капіталу" [20].

Аналізуючи глобалізацію як рукотворний процес, відомий соціальний філософ Олександр Зинов'єв слушно зазначав: "Глобалізація – процес грандіозний. Він охопив все людство. У ньому на карту поставлена сама доля людства в цілому, вся його подальша соціальна еволюція… За своєю соціальною сутністю вона є явищем закономірним, породженим тим великим еволюційним переломом, який відбувся в історії людства в XX столітті і в основних рисах завершився до кінця XX століття. Перелом цей полягає в тому, що, по-перше, людство стало переходити від епохи панування людських об'єднань типу й рівня суспільства до епохи панування людських об'єднань типу й рівня над суспільства, і, по-друге, еволюційний процес став проектованим, таким, що може виправлятися" [17, 578–579].

Доцільно зауважити, що в аналізі сутності глобалізації, як правило, беруться до уваги економічні та комунікаційні чинники, хоча глобалізація означає і відчутний виклик традиційним культурам народів світу. Проведені з кінця 1990-х рр. низкою провідних зарубіжних аналітичних центрів дослі-

дження впливу інформаційної революції на процеси трансформації сучасного суспільства навіть викликали появу нової геополітичної концепції, в основу якої покладено тезу про "цифрову нерівність" націй, котра виникла в ході інформаційної революції та глобалізації світової економіки. Як йдеться у підготовленому корпорацією РЕНД на замовлення Національної ради з розвідки США звіті "Глобальний курс інформаційної революції: загальні питання й регіональні відмінності" (літо 2003 р.), "інформаційна революція" змусить певні нації втратити частину функцій етнічної держави (при їх збереженні "великими" націями). Згадані процеси відіб'ються на сфері державного управління, визначенні національних пріоритетів, цілей, цінностей. Загалом, доходять висновку експерти РЕНД, глобалізація та інформаційна революція призведуть до поглиблення існуючої нерівності між окремими націями та регіонами планети, і як наслідок – нечуваного зростання напруги у всьому світі [10, 4].

Наслідком зовнішньої ідейно-інформаційної експансії, одним із об'єктів якої є і історична свідомість народів, стає своєрідна гібридна модель суспільно-культурного буття, яку згаданий О.Зинов'єв наділяє такими характерними ознаками:

● цей лад не є наслідком природної еволюції і суперечить внутрішнім умовам та традиційному шляху розвитку певної країни;

● країна вивертається із системи її традиційних зв'язків, а "ідея визволення і національної незалежності стає ідеологічним засобом маніпулювання людьми";

● за країною зберігається видимість суверенітету, з нею встановлюються зовні рівноправні відносини;

● економічна експлуатація в інтересах зовнішніх центрів здійснюється силами незначної частки населення, яка має високий життєвий стандарт;

● у військовому відношенні країна демілітаризується настільки, що ні про який опір не може бути і мови, збройні сили виконують роль "втримання протестів населення і придушення можливих бунтів";

● до жалюгідного стану зводиться національна культура, а її місце займає псевдокультура;

● на ментальному рівні "населенню подається сурогат демократії у вигляді розперезаності, послабленого контролю з боку влади, доступності розваг, система цінностей, що позбавляє людей від зусиль над собою і моральних обмежень" [16, 447–451].

Одним із важливих явищ духовного життя народів, які опиняються під впливом уніфікаційних впливів глобалізації, є історична пам'ять народів (націй) як складова їх національної та державницької свідомості. Зазначимо, що у сучасній етнології утвердилося уявлення про історичний чинник свідомості як про один із провідних важелів творення сучасних націй. Визнаний спеціаліст у цій галузі, прихильник конструктивістської теорії націотворення, професор Лондонського університету Ентоні Сміт у своїй відомій праці "Національна ідентичність" серед найголовніших рис цього суспільного феномена ставить "спільні міфи та історичну пам'ять", або "міф про спільних предків" та "спільну історичну пам'ять". На його думку, "відкриття самобутньої "етноісторії" становить "культурну основу" творення націй та державотворення [28, 23, 30,134].

Не зайвим буде навести і міркування цього вченого з приводу співвідношення постулатів "глобальної" культури та знань про минуле й історичних традицій. "Глобальна" культура, писав Е.Сміт, "це еклектична культура". Вона складається "з багатьох аналітично дискретних елементів: ефективно розрекламованих масових товарів, мозаїки фольклорних та етнічних стлів і мотивів, вирваних зі свого контексту, кількох загальних ідеологічних розважань з приводу "людських прав і вартостей", стандартизованої "наукової" мови комунікацій й оцінок, і все це спиратиметься на нову інформацію й телекомунікаційні системи та їхні комп'ютерні технології… Вона мінлива і безформна… Глобальна культура не пишається історією чи історіями: фольклорні мотиви вона використовує й розробляє для зовнішнього оздоблення… "науково"-технічної культури. За своєю суттю ця культура штучна" [28, 163–164].

Справді, саме в колективній історичній пам'яті травматичні та надихаючі моменти історії виводяться в тінь або активізуються у залежності від завдань політичної діяльності. Історична пам'ять виступає важливою складовою самоідентифікації та консолідації народів, що населяють Україну, в єдину політичну націю (громадянську спільноту) – український народ. Відновлення й збереження колективної пам'яті про державотворчі традиції, цивілізаційні досягнення, бойову й трудову звитягу, історичні трагедії сприяє єднанню громадянства та мобілізації духовних сил й будівничого потенціалу Українського народу, його утвердженню як рівноправного суб'єкта системи міжнародних відносин, збереженню державного ладу та територіальної цілісності України, творенню позитивного суспільно-політичного та морально-культурного поля буття української політичної нації.

Під поняттям "історична пам'ять" розуміється феномен суспільної свідомості, селективно збережену нацією сукупність знань, уявлень та ціннісних оцінок тих подій минулого, які справили вирішальний вплив на її становлення, самоідентифікацію, державотворчі й цивілізаційні досягнення, та консенсусно сприймаються у суспільстві як найбільш значущі для його самозбереження, консолідованого існування та конструктивного розвитку у майбутньому.

Відповідно, зміст політики історичної пам'яті Української держави, становлять цілеспрямовані, унормовані з конституційно-правового погляду, науково обґрунтовані зусилля держави й суспільства, спрямовані на виявлення, збереження, утвердження у суспільній свідомості пам'яті про найбільш значущі для відтворення й життєдіяльності політичної нації події та процеси минулого в інтересах суве-

ренного державотворення й цивілізаційного поступу. Формування історичної пам'яті ставить за мету розвиток самоусвідомлення, збереження й творче використання історичного досвіду та цивілізаційної спадщини, плекання кращих рис традиційної ментальності нації, забезпечення спільної державницької, громадянської та продуктивної діяльності народів України, об'єднаних в українську політичну націю.

За умов глобалізації життя сучасного світу, могутнього розвитку електронних та інших засобів масової інформації, технологій та методик впливу на масову свідомість (включаючи маніпулювання нею, деструктивні інформаційно-психологічні впливи) помітно зростають масштаби загроз інформаційній складовій безпеки й стабільності Української держави. Застосування технологій цілеспрямованого інформаційно-психологічного впливу в сучасних умовах здатне призвести до таких згубних для суверенної державності наслідків, які раніше досягалися прямою агресією або державними переворотами.

Безперечно, розширення контактів із навколишнім дедалі глобалізованим світом здатне примножити емпіричний та методологічний багаж української історичної науки (за умов, звичайно, її громадянської й професійної самодостатності), тісніше інтегрувати її у всесвітній фаховий простір та збагатити у процесі творчих контактів із зарубіжними колегами. Водночас варто розуміти, що глобалізація об'єктивно детермінує "центрам сили" вироблення і здійснення цілком визначеного курсу, спрямованого на ерозію реального суверенітету національних держав, уніфікацію духовного виміру буття людства, і в крайніх своїх проявах ставить під серйозне питання забезпечення права націй і держав на власну цивілізаційну самобутність, традиційну культуру, включаючи національну пам'ять й національну гідність (здатність до "суверенного історіописання" й захисту, з опорою на нього, власного політичного вибору й традиційних соціокультурних орієнтацій народів).

Дедалі гучніше лунають твердження про те, що нова глобальна історія має створюватися поза фокусом національних історій, "долати націоцентризм", іти паралельно із глобалізацією самих національних і регіональних історій. Крайніми формами загроз, які об'єктивно несе глобалізаційний тиск на національну, історичну пам'яті народу, є цілеспрямовані інформаційно-психологічні впливи, які знаходяться в арсеналі т.зв. "організаційної зброї" й застосовуються щодо національної (історичної) пам'яті того або іншого народу (суспільства) з метою послаблення реального суверенітету держави й морально-психологічної стійкості народу. Серед прийомів, котрі застосовуються для руйнації поля національної пам'яті, можна виділити такі:

• штучна ерозія позитивної, суспільно значущої для життєдіяльності народу та держави пам'яті про минуле;

• вилучення або "перекодування" змістів та світоглядних основ, котрі спираються на колективну пам'ять про минуле;

• впровадження у масову свідомість чужорідних, політично загострених тлумачень історії, які ведуть до дезінтеграції державницької організації та суспільного буття народу;

• пряма фальсифікація (фабрикація) історико-документального матеріалу, або приховування "небажаної" історико-документальної бази, інформації, застосування спекулятивних (маніпулятивних) прийомів інтерпретації фактичного матеріалу;

• наполеглива дискредитація (демонізація) історичної спадщини та традицій, ключових фігур історичного поступу нації;

• намагання довести до антагонізму світобачення в цілому та погляди на історію між різними поколіннями українського народу, що загрожує штучним перериванням цивілізаційної традиції та ерозією нації зсередини;

• створення відповідних структур, підготовка, виховання та заохочення "інтелектуального ударного загону" "війни з вітчизняною історією", з одночасними теоретико-методологічним роззброєнням та морально-психологічним спантеличенням гуманітарного професійного прошарку;

• прагнення до деінтелектуалізації, дераціоналізації масової свідомості як головної передумови "перекодування" історичної пам'яті – важливої складової державно-політичної лояльності та національно-культурної (цивілізаційної) ідентичності.

Кон'юнктурні зовнішні впливи не в останню чергу стали причиною гострих проблем функціонування історичної свідомості сучасного українського суспільства. Серед них доцільно виокремити:

● відсутність у значної частини населення України відчуття єдиної національної і державної ідентичності;

● наявність істотних регіональних відмінностей в історичній свідомості на фоні відсутності прозоро постульованої ідеології загальнонаціонального розвитку ("національної ідеї");

● перетворення історичного матеріалу на зброю політичних баталій, "бойовий" елемент іредентистських та сепаратистських настроїв, політичного екстремізму;

● прояви, із використанням "історичних аргументів", національної ворожнечі, шовінізму, національної або релігійної нетерпимості з боку окремих осіб, політичних сил, громадських організацій, ЗМІ;

● консервація в історичній свідомості елементів тоталітаризму та інших несумісних із обраною суверенною Україною моделлю розвитку, що активно роздмухується низкою політичних партій;

● наявність у суспільній свідомості полярних, політично заангажованих та емоційно перевантажених оцінок важливих подій вітчизняної історії, що ускладнює діалог між певними суспільними, національними групами;

● недостатній рівень розвитку фахової дослідницької діяльності, помітне погіршення її теоретико-методологічного рівня та суспільної відповідальності тих, хто розробляє історичну тематику, за науковий рівень своєї продукції;

● помітне зменшення обсягу навчального часу, який відводиться на вивчення історичних дисциплін у вищих навчальних закладах, серйозні методичні проблеми викладання історії у загальноосвітній школі;

● поширення ЗМІ серед широкого загалу з комерційних або вузько-корпоративних інтересів перекрученого, фальсифікованого інформаційного продукту на історичну тематику.

Доводиться констатувати, що маніпулювання історичною свідомістю громадян України багато в чому зумовлене і фактичною відсутністю прийнятної для більшості населення загальнонаціональної ідеології розвитку, яка заповнила б ідейно-духовний вакуум, що утворився після радикальної (нерідко – механічної та позірної) відмови від ідеології та суспільної моралі радянської доби.

На жаль, упродовж періоду розвитку України як суверенної держави політика історичної пам'яті, як складова гуманітарної політики, творилася здебільшого ситуативно, зазнавала впливу політичної кон'юнктури, корпоративних інтересів. В її основу не було покладено прийнятних для суспільства, науково обґрунтованих, закріплених у нормативно-правовому відношенні принципів і настанов розробки та реалізації політики національної пам'яті як цілеспрямованого й безперервного комплексу заходів, що розробляються і здійснюються органами влади (за участю об'єднань громадян) з метою формування колективної пам'яті через систему засобів масової інформації, освіти, науки, культури, комерційної діяльності тощо.

Водночас із радянської й зарубіжної історіографії були широко запозичені концепти, які відзначаються політичною заангажованістю і були породжені атмосферою міжблокової воєнно-політичної конфронтації, "холодної війни" тощо. У масову свідомість цілеспрямовано закарбовувалися (або активізувалися маніпулятивними прийомами доволі міцно забуті) саме конфронтаційні, дражливі уявлення про минуле, негативно психологічно забарвлені настроями образ (реальних або вигаданих, роздмуханих), помсти, ненависті, необґрунтованих історичних претензій, жорстким етнонаціоналізмом, відразою до певних етносів тощо.

Об'єктивно кажучи, штучно насаджені емоції ненависті й помсти щодо певних дійових осіб (персональних або колективних), певних явищ вітчизняної історії не могли, звісно, бути спрямовані на самих учасників історичного процесу (із зрозумілих причин, якщо не рахувати вельми сумнівні з процесуально-правового погляду судилища над "злочинцями з історії"). Тому віртуальний і крайній негативізм "на ґрунті історії" виплескується його носіями, як правило, на своїх співгромадян, співвітчизників, будівничих спільного майбутнього (чи не в цьому головне деструктивне призначення технологій маніпулювання історичними матеріалами?).

Демонізація минулого або культивування мазохізму у поглядах на вітчизняну історію спричиняє глибоку соціально-психологічну травму. Про неї, зокрема, вдало висловився академік НАН України Мирослав Попович: "Можна з певною метафоричністю говорити про комплекси національної повноцінності чи неповноцінності, оскільки це перенесення на спільноту характеристик, які належать до психічної структури особистості. Суспільство не може бути божевільним. Проте воно може перебувати у стані психозу... Акцентуйованих особистостей (тих, хто має яскраві риси характеру, що межують із патологією) в суспільстві багато, і такі риси, коли захотіти, можна знайти і в національній свідомості. Маргінальні ж настрої відбуваються "на полях" історії. Під час інфляції 90-х років минулого століття люди були сповнені очікувань змін на краще, а сьогодні оптимістичних поглядів меншає..." [18].

Тривожним є і те, що насадження виключно нігілістичного ставлення до радянського періоду історії України призвело до загрози накопичення радикально-націоналістичними силами суміжних держав "аргументів" щодо ревізії існуючих кордонів й державного статусу України – адже саме у радянські часи Україна об'єднала у своїх межах всі етнічні українські землі й здобула статус члена ООН.

Під тиском цілеспрямованих зовнішніх інформаційно-психологічних впливів та зростання соціально-політичного розшарування пострадянських народів, починаючи із другої половини 1980-х рр., була свідомо зруйнована раціональна межа допустимого впливу поглядів на історію, на формування сьогодення і майбутнього України та її громадянства. У неконструктивних (і як, правило, безплідних) дискусіях між суб'єктами суспільно-політичного життя проглядається готовність до того, щоб розбіжності у поглядах на історію поставити вище за необхідність громадянської консолідації та забезпечення територіальної цілісності України [про регіональний вимір історичної свідомості громадян України див.: 2; 5; 6].

Минулому надається, вочевидь, гіпертрофоване значення, за яким комфортно маскується безвідповідальне небажання (неспроможність) до творення гідного майбутнього своїх же нащадків. По суті, суспільна свідомість доводиться до такого стану, що чимала частина громадянства готова пожертвувати спільним майбутнім в єдиній державі заради обстоювання конфронтаційних поглядів на минуле, бажання і надалі відчувати "фантомний біль" історії.

Доцільно звернути увагу на те, що потужним знаряддям унеможливлення порозуміння між різними суспільно-політичними силами стало "вживлення" в їх програмні та ідеологічні засади непримиренних поглядів (тлумачень) спільного минулого українського народу як сукупності процесів і подій, котрі відбувалися незалежно від нашої волі і які сучасники, зі зрозумілих причин, не можуть піддати коригуванню.

Закріплення значущих для державницького існування України сегментів національної пам'яті важливе і з погляду обстоювання її територіальної цілісності. Досвід останніх років свідчить, що навіть щирі наміри України проводити політику міжнаціонального примирення, визнання негативних нашарувань у відносинах з сусідами в минулому (а подекуди й однобічне каяття) зовсім не гарантує нашій державі адекватного ідейно-історичного "роззброєння" та відмови від подвійних стандартів, інформаційно-психологічної агресивності з протилежного боку. Саме в історичній площині окремі радикально-націоналістичні сили суміжних держав шукають "підстави" для піддання ревізії існуючих кордонів України, що склалися у 1939–1945 рр.

З погляду забезпечення безпеки Української держави, протидії загрозам її інформаційній складовій, відповідні заходи із протидії їм дедалі більше і більше усвідомлюються фахівцями як одне із найістотніших, найактуальніших завдань у справі захисту державного суверенітету.

У зв'язку з ним варто підкреслити, що стан національної пам'яті та сфера її впливу зовсім не є третьорядним, "ліричним" чинником. Він цілком вкладається в одну з визначених статтею 7 Закону України "Про основи національної безпеки України" загроз національним інтересам і національній безпеці України, а саме – "намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема шляхом недостовірної, неповної або упередженої інформації". Водночас згаданий Закон відносить "зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві" до числа пріоритетів національних інтересів [11, 8].

Стаття 10 Закону України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" ("Засади внутрішньої політики в гуманітарній сфері") містить низку положень, які мають пряме відношення до сфери застосування історичної інформації, адже йдеться про "відродження духовних цінностей Українського народу, захист та примноження його культурного надбання, збереження національної культурної спадщини…, відродження та збереження культурної самобутності регіонів…, створення умов для консолідації суспільства на основі національної системи духовних цінностей" [12].

Видається, що в умовах ідейно-політичного розшарування українського суспільства, наявності регіонів зі специфічними, доволі глибоко укоріненими соціокультурними традиціями й ментальними властивостями (а також розбіжностями у поглядах на минуле), центр ваги у формуванні єдиної громадянської (політичної) спільноти в Україні лежатиме взагалі не у спробах "встановити уніфікований знаменник" у ставленні до історії. Він вбачається у забезпеченні дієспроможності, авторитету та безпеки держави, реалізації законних прав громадян, розвитку продуктивних сил, соціальної, культурної й науково-технічної сфер.

Тим більше Українська держава не може стояти осторонь згаданих процесів, зокрема – і нехтувати можливими викликами глобалізації гуманітарній безпеці держави і суспільства [див. докладніше: 4]. Вочевидь, вирішальними чинниками розвитку політики національної пам'яті в Україні повинні стати:

● розробка відповідної до чинного конституційно-правового поля, особливостей етнонаціонального складу населення та регіональних соціокультурних відмінностей України доктрини консолідуючої політики формування національної пам'яті – складової гуманітарної політики держави;

● підготовка й втілення в життя перспективної Державної програми заходів із формування й розвитку національної пам'яті, яка б включала науковий, культурно-просвітній, меморіальний сегменти;

● активізація наукових досліджень та аналітичних розробок з проблем функціонування національної пам'яті та механізмів її впливу на державницький, суспільно-політичний, культурно-освітній розвиток України, як основи кристалізації науково обґрунтованих рекомендацій для обстоювання історико-гуманітарної самобутності українського народу в умовах несприятливих інформаційних глобалізаційних впливів;

● піклування про розвиток гуманітарної освіти та гуманітарної культури в цілому, забезпечення високого освітнього рівня населення, як однієї із передумов захисту його свідомості від деструктивних інформаційно-психологічних впливів, які здійснюються в рамках реалізації глобалізаційних сценаріїв;

● забезпечення належного рівня підготовки фахівців (дослідників, викладачів тощо) в галузі історичних наук, котрі б оптимально поєднували збереження кращих вітчизняних науково-просвітницьких надбань, державницько-патріотичне налаштування із умінням творчо використовувати (синтезувати) кращі теоретико-методологічні надбання світової історичної науки та дослідницькі здобутки вітчизняної історичної науки;

● налагодження неконфронтаційної, громадянсько відповідальної історичної освіти на всіх рівнях навчально-виховної системи України, яка, б зокрема, базувалася на цінностях загальнодержавного значення та враховувала інтереси формування громадянського консолідованого суспільства;

● підвищення уваги держави, громадсько-політичних і творчих об'єднань громадян України до масової просвітницької, популяризаторської роботи у сфері пропаганди історичних знань (з використанням можливостей ЗМІ, науково-популярної літератури та художньої творчості, лекційної пропаганди тощо) із наголосом на прищеплення гордості за цивілізаційні надбання українського народу, як основи мобілізації потенційних духовних сил народу на забезпечення її гідного існування у майбутньому;

● активізація обстоювання історичної складової у заходах із захисту інформаційної безпеки України від зовнішніх деструктивних впливів, які несуть загрозу реальному суверенітету й територіальній цілісності Української держави.

Література

1. Барг М. Цепь времен. Проблемы исторического сознания / Барг М. – М.: Институт всеобщей истории РАН, 2005. – 258 с.

2. Вєдєнєєв Д. В. Виклики в гуманітарній сфері України і національна пам'ять / Вєдєнєєв Д. В. // Національна та історична пам'ять: Збірник наукових праць. – 2012. – Вип.5. – С.23–36.

3. Вєдєнєєв Д. В. Наукове забезпечення формування політики національної пам'яті в Україні: до питання про визначення принципів, змісту і механізмів реалізації / Вєдєнєєв Д. В. // Національна та історична пам'ять: Збірник наукових праць. – 2013. – Вип. 6. – С.208–216.

4. Вєдєнєєв Д. В. Формування наукової концепції історії України періоду Другої світової війни і проблеми гуманітарної безпеки держави / Вєдєнєєв Д.В., Лисенко О.Є. // Державна безпека України. – 2010. – № 18–19. – С. 146–162.

5. Вишняк О. Політична типологія регіонів України: динаміка та фактори змін / Вишняк О. // Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАНУ, 2008. – С. 331–342.

6. Вишняк О.І. Дослідження історичної свідомості та національної пам'яті в українській соціології: підсумки та пріоритети. Аналітична доповідь. – К.: Український інститут національної пам'яті, 2012 [Електронний ресурс] / Вишняк О. – Режим доступу: /http://www.memory.gov.ua/ua/publication/content/1607.htm.

7. Волянюк О. Я. Суспільна пам'ять в контексті розвитку політичної свідомості в сучасній Україні / О.Я. Волянюк. – Автореф. дис. канд. політ. наук… – К., 2012. – 20 с.

8. Волянюк О.Я. Суспільна пам'ять і політика: мистецтво можливого / Волянюк О. Я. – К.: Пріоритети, 2013. – 172 с.

9. Глотов Б. Б. Глобалізація як феномен культурно-цивілізаційного розвитку України / Глотов Б. Б. // Вісник Дніпропетровського ун-ту. Філософія. Соціологія. Політологія. – Дн., 2008. – Вип. 17 – С. 45–53.

10. Гриняев С. Цифровое неравенство наций / Гриняев С. // Независимое военное обозрение. – 2004. – № 3. – С.4–12.

11. Закон України "Про основи національної безпеки України" // Правові основи боротьби з тероризмом. Збірник документів. – К., 2006.

12. Закон України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики". 1 липня 2010 року, N 2411-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cg.

13. Зашкільняк Л. Історична пам'ять і соціальні функції історії у сучасному світі / Зашкільняк Л. // Україна – Європа – Світ. – Вип.2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини. – Тернопіль, 2009. – С. 156–159.

14. Зерній Ю.О. Історична пам'ять як об'єкт державної політики / Зерній Ю.О. // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1. – С.71–76.

15. Зерній Ю. О. Державна політика пам'яті як чинник утвердження української національної ідентичності: дис. … канд. політ. наук. 23.00.05 / Зерній Ю.О. – К., 2009. – 193 с.

16. Зиновьев А. А. Фактор понимания / Зиновьев А.А. – М.: Алгоритм; Эксмо, 2006. – 576 с.

17. Зиновьев А. А. Русская трагедия / Зиновьев А.А. – М.: Алгоритм; Эксмо, 2007. – 640 с.

18. Кириченко І. Українство без "комплексів"? / Кириченко І. // Дзеркало тижня. – 2009. – 28 березня – 4 квітня.

19. Коник А. "Історична пам'ять" та "політика пам'яті" в епоху медіакультури / Коник А. // Вісник Львівського університету. – 2009. – Вип. 32.

20. Лопатин В. Мова глобалізації / Лопатин В. // Дзеркало тижня. – 2000. – 12 серпня.

21. Нагорна Л. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії / Нагорна Л. – К.: ІПіЕНД, 2002. – 324 с.

22. Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць Українського інституту національної пам'яті. – К.: Пріоритети. – 2011–2013. – Вип. 1–9.

23. Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів. – К.: Пріоритети, 2013. – 436 с.

24. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української ідентичності в умовах глобалізації / Пелагеша Н. – К., 2008. – 236 с.

25. Солдатенко В.Ф. Проблеми політики національної пам'яті та завдання її наукового забезпечення / Солдатенко В.Ф. // Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць. – К., 2011. – Вип.1. – С. 5–21.

26. Рюзен Й. Утрачивая последовательность истории (некоторые аспекты исторической науки на перекрестке модернизма, постмодернизма и дискуссии о памяти) / Рюзен Й. // Диалог со временем: Альманах интеллектуальной истории. – Вып. 7. –2001. – С. 8–26.

27. Симоненко І.М. Особливості структури історичної пам'яті Українського народу та шляхи формування національного історичного наративу / Симоненко І.М. // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 1 – С. 51–61.

28. Сміт Е. Національна ідентичність / Сміт Е. – К.: Основи, 1994. – 224 с.

29. Солдатенко В. Як не розчинитися у глобалізованому світі: проблеми наукового забезпечення формування політики національної пам'яті в Україні / Солдатенко В., Вєдєнєєв Д. // Україна дипломатична. – 2012. – Вип. XIII. – С. 687–715.

30. Тощенко Ж. Историческое сознание и историческая память. Анализ современного состояния / Тощенко Ж. // Новая и новейшая история. – № 4. – 2000. – С. 3–14.

31. Уваров П. История, историки и историческая память / Уваров П. // Отечественные записки. – 2004. – № 5. – С. 192–211.

References

1. Barg, M. (2005) *Tsep' vremen. Problemy istoricheskogo soznaniia* [The chain of times. Problems of historical consciousness]. Moscow: Institut vseobshchei istorii RAN [in Russian].

2. Viedienieiev, D.V. (2012). Vyklyky v humanitarnii sferi Ukrainy i natsionalna pamiat [The challenges in the humanitarian sphere of Ukraine and national memory]. *Natsionalna ta istorychna pamiat – National and historical memory,* (5), 23–36 [in Ukrainian].

3. Viedienieiev, D.V. (2013). Naukove zabezpechennia formuvannia polityky natsionalnoi pamiati v Ukraini: do pytannia pro vyznachennia pryntsypiv, zmistu i mekhanizmiv realizatsii [Scientific support policy of National Remembrance in Ukraine: the question of defining the principles, content and implementation mechanisms]. *Natsionalna ta istorychna pamiat – National and historical memory,* (60), 208–216. [in Ukrainian].

4. Viedienieiev, D.V., Lysenko, O.Ye. (2010). Formuvannia naukovoi kontseptsii istorii Ukrainy periodu Druhoi svitovoi viiny i problemy humanitarnoi bezpeky derzhavy [Forming scientific concept of history of Ukraine during the Second World War and humanitarian problems of state security]. *Derzhavna bezpeka Ukrainy – State security Ukraine,* (18–19), 146–162. [in Ukrainian].

5. Vyshniak, O. (2008). Politychna typolohiia rehioniv Ukrainy: dynamika ta faktory zmin [Political Typology of regions of Ukraine: dynamics and factors change]. In *Ukrainske suspilstvo 1992–2008. Sotsiolohichnyi monitorynh – Ukrainian society 1992-2008. Sociological Monitoring.* Kyiv: Instytut sotsiolohii NANU, 331–342. [in Ukrainian].

6. Vyshniak, O.I. (2012). *Doslidzhennia istorychnoi svidomosti ta natsionalnoi pamiati v ukrainskii sotsiolohii: p-idsumky ta priorytety. Analitychna dopovid* [Research of historical consciousness and national memory of the Ukrainian Sociology: results and priorities. The analytical report.]. Kyiv: Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiati. Retrieved from http://www.memory.gov.ua/ua/publication/content/1607.htm [in Ukrainian].

7. Volianiuk, O.Ya. (2012). Suspilna pamiat v konteksti rozvytku politychnoi svidomosti v suchasnii Ukraini [Public memory in the context of political consciousness in modern Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv. [in Ukrainian].

8. Volianiuk, O.Ya. (2013). *Suspilna pamiat i polityka: mystetstvo mozhlyvoho* [Social Memory and Politics: the art of the possible]. Kyiv: Priorytety [in Ukrainian].

9. Hlotov, B. B. (2008). Hlobalizatsiia yak fenomen kulturno-tsyvilizatsiinoho rozvytku Ukrainy [Globalization as a phenomenon of cultural and civilizational development of Ukraine]. *Visnyk Dnipropetrovskoho un-tu. Filosofiia. Sotsiolohiia. Politolohiia,* (17), 45–53 [in Ukrainian].

10. Griniaev, S. (2004). Tsifrovoe neravenstvo natsii [The digital divide nations]. *Nezavisimoe voennoe obozr-?nie*, (3), 4–12 [in Russian].

11. Zakon Ukrainy "Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy" [The Law of Ukraine "On National Security of Ukraine"] (2006). *Pravovi osnovy borotby z teroryzmom. Zbirnyk dokumentiv*. Kyiv. [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy "Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky" [The Law of Ukraine "On the Foundations of Domestic and Foreign Policy"]. (2010.07.01, N 2411-VI). Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cg [in Ukrainian].

13. Zashkilniak, L. (2009). Istorychna pamiat i sotsialni funktsii istorii u suchasnomu sviti [Historical memory function and social history in the modern world]. *Ukraina – Yevropa – Svit.* Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriia: istoriia, mizhnarodni vidnosyny. Ternopil, (2), 156–159 [in Ukrainian].

14. Zernii, Yu.O. (2007). Istorychna pamiat yak obiekt derzhavnoi polityky [Historical memory as an object of public policy]. *Stratehichni priorytety,* (1), 1–76. [in Ukrainian].

15. Zernii, Yu.O. (2009). Derzhavna polityka pamiati yak chynnyk utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti [Public policy memory as a factor strengthening Ukrainian national identity]. *Candidate's thesis.* Kyiv. [in Ukrainian].

16. Zinov'ev, A.A. (2006). *Faktor ponimaniia* [Factor understanding]. Moscow: Algoritm; Eksmo. [in Russian].

17. Zinov'ev, A.A. (2007). *Russkaia tragediia* [Russian tragedy]. Moscow: Algoritm; Eksmo. [in Russian].

18. Kyrychenko, I. (2009). Ukrainstvo bez "kompleksiv"? [Ukrainism without "complexes"?]. *Dzerkalo tyzhnia*, 28/03–4/04. [in Ukrainian].

19. Konyk, A. (2009). "Istorychna pamiat" ta "polityka pamiati" v epokhu mediakultury ["Historical memory" and "politics of memory" in the era of media culture]. *Visnyk Lvivskoho universytetu,* (32). [in Ukrainian].

20. Lopatyn, V. (2000). Mova hlobalizatsii [Language of globalization]. *Dzerkalo tyzhnia*, 12/08. [in Ukrainian].

21. Nahorna, L. (2002). *Istorychna pamiat: teorii, dyskursy, refleksii* [Historical memory: theory, discourse, reflection]. Kyiv: IPiEND. [in Ukrainian].

22. *Natsionalna ta istorychna pamiat* [National and historical memory] (2011–2013). Zbirnyk naukovykh prats Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pamiati. Kyiv: Priorytety, (1–9). [in Ukrainian].

23. *Natsionalna ta istorychna pamiat:* slovnyk kliuchovykh terminiv [National and historical memory: Dictionary of key terms] (2013). Kyiv: Priorytety. [in Ukrainian].

24. Pelahesha, N. (2008). *Ukraina u smyslovykh viinakh postmodernu: transformatsiia ukrainskoi identychnosti v umovakh hlobalizatsii* [Ukraine in semantic postmodern wars: the transformation of Ukrainian identity in the context of globalization]. Kyiv. [in Ukrainian].

25. Soldatenko, V.F. (2011). Problemy polityky natsionalnoi pamiati ta zavdannia yii naukovoho zabezpechennia [The problems of the national memory and task of scientific support]. *Derzhavotvorchi ta tsyvilizatsiini zdobutky ukrainskoho narodu*. Natsionalna ta istorychna pamiat. Zbirnyk naukovykh prats, (1), 5–21. [in Ukrainian].

26. Riuzen, I. (2001). Utrachivaia posledovatel'nost' istorii (nekotorye aspekty istoricheskoi nauki na perekrestke modernizma, postmodernizma i diskussii o pamiati) [Losing a sequence of stories (some aspects of history at the crossroads of modernism, postmodernism and the debate about memory)]. *Dialog so vremenem. Al'manakh intellektual'noi istorii*, (7), 8–26. [in Russian].

27. Symonenko, I.M. (2009). Osoblyvosti struktury istorychnoi pamiati Ukrainskoho narodu ta shliakhy formu-?annia natsionalnoho istorychnoho naratyvu [Features of the structure of historical memory of Ukrainian people and ways of creating a national historical narrative]. *Stratehichni priorytety,* (1), 51–61. [in Ukrainian].

28. Smit, E. (1994). *Natsionalna identychnist* [National Identity]. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].

29. Soldatenko, V., Viedienieiev, D. (2012). Yak ne rozchynytysia u hlobalizovanomu sviti: problemy naukovoho zabezpechennia formuvannia polityky natsionalnoi pamiati v Ukraini [How not dissolve in a globalized world: problems of scientific support policy of National Remembrance in Ukraine]. *Ukraina dyplomatychna*, (XIII), 687–715. [in Ukrainian].

30. Toshchenko, Zh. (2000). Istoricheskoe soznanie i istoricheskaia pamiat'. Analiz sovremennogo sostoianiia [Historical consciousness and historical memory. Analysis of the current state]. *Novaia i noveishaia istoriia*, (4), 3–14. [in Russian].

31. Uvarov, P. (2004). Istoriia, istoriki i istoricheskaia pamiat' [History, historians and Historical Memory] *Otechestvennye zapiski*, (5), 192–211. [in Russian].

UDC 930.85

Vylchynska Iryna
Doctor of Science, professor,
professor of Kiev National University
of Culture and Arts
e-mail: poisk.07@ukr.net

THE EVOLUTION OF LEFT RADICALISM IN LATIN AMERICA: FROM REVOLUTIONARY TO MODERATION

The main aspects of the historical evolution of the radical left ideas are outlined. The implementation of these ideas in different states of Latin America is reviewed. The considerable attention is paid to the ideas and theoretical principles of Subkomendante Marcos who is a supporter and an active follower of Zapatism in Mexico.

Keywords: left radicalism, extremism, Subkomendante Marcos, Zapatism, Latin America.

Вільчинська Ірина Юріївна, *доктор політичних наук, професор, професор Київського національного університету культури і мистецтв*

Еволюція лівого радикалізму на латиноамериканському континенті: від революційності до поміркованості

У статті окреслено основні аспекти історичної еволюції ліворадикальних поглядів та практики їх втілення у життя на латиноамериканському континенті. Значну увагу приділено ідеям, теоретичним і практичним напрацюванням Субкоменданте Маркоса – прихильника і активного подвижника ідей сапатизму в Мексиці.

Ключові слова: лівий радикалізм, екстремізм, Субкоменданте Маркос, сапатизм, Латинська Америка.

Вильчинская Ирина Юрьевна, *доктор политических наук, профессор, профессор Киевского национального университета культуры и искусств*

Эволюция левого радикализма на латиноамериканском континенте: от революционности к умеренности

В статье обозначены основные аспекты исторической эволюции леворадикальных взглядов и практики их воплощения в жизнь на латиноамериканском континенте. Значительное внимание уделено идеям, теоретическим и практическим наработкам Субкоменданте Маркоса – сторонника и активного подвижника идей сапатизма в Мексике.

Ключевые слова: левый радикализм, экстремизм, Субкоменданте Маркос, сапатизм, Латинская Америка.

The term radicalism (in Latin Radix – root) is used by scientists to characterize the extremist organizations, political parties, movements, groups and some leaders. Radicals demonstrate a tendency to the most cardinal (radical) reformation of the existing social and political institutions and relations. Their main goal is to solve a lot of problems with different orientations.

Nowadays, the issues related to the concepts of radicalism (left or right) and extremism are sufficiently researched in the domestic and foreign science (E. Bartoli, V. Bachinin, O.Vasylev, E. Hobsbaum, A. Dershovyts, B. Ignatov, V. Kovalev, P. Coleman, V. Lipkan, M. Obushnyy, D. Olshansky, V. Plastun, O.Polovko, A. Romanyuk, O. Tkach, V. Ustinov and others). However, we think that the attempt to trace the historical evolution of radical left views in Latin America is interesting. It determines the actuality and purpose of our study.

Left radicalism is a social and political phenomenon, based on the desire of politically active groups or individuals to destroy the existing system of state authority and put the ideas of a just society into practice. These ideas characterized primarily the communist concepts of the XIX–XX centuries. At that period the final systematization of the left political radicalism principles was finished.

The objects of the left criticism usually are capitalism, imperialism, plutocracy, a corporate state, social inequality, humiliation of a personality, alienation and exploitation, bureaucratization of society, the "forgetting the interests of" class struggle by the traditional left parties and their conformism with the dominated classes of a bourgeois society.

Left radicalism (as right one) is characterized by such features as utopianism, intolerance, a tendency to the destruction of the existing constitutional structure, a bipolar world, violence, sectarian nature of its organizations, revolutionary, anti-Americanism. The political systems, created on the basis of these principles, contradict the principles of democracy and support the unity of the private and public spheres of life, the concentration of power in the hands of one party and etc [5].

There is no consensus among social scientists as for the social base of left (or right) radicalism. The social and electoral bases of left radicalism and extremism are mostly the young people under 25 years, the bad-educated people who are receptive to any social economic changes. They support representatives of left radicalism during national and regional elections, give them financial assistance and participate in various activities.

Left radicalism, basing on the system of values and ideas, is developed by philosophers, historians, sociologists and public figures. In many cases it gets forms of terrorist activities or various social and political

© Vilchynska I., 2015

movements which are based mostly on revolutionary ideas. In the XX century the recognition that the armed struggle is the only effective method of building a new society, has been modified in the works of the modern theorists.

Left radicalism is social political points of view and activities which are out of the normal standard norms of society. In this context radicalism has closely links with extremism, although they are characterized by slightly different methods of their manifestations. The most part of extremists call themselves radicals. We can't find any political party which has called itself an extreme-right or an extreme-left one. We agree with the opinion of V. Plastun, a Russian scientist, an orientalist, who says that in many aspects radicalism coincides with extremism, particularly in the methods of the activities and measures of expression. This similarity stays until they contravene a law [3]. Therefore, the boundary between the left radicalism and extremism is thin and uncertain. The downfall of a person to extremism can be rapid and imperceptible even for the participants of movements, groups etc.

In general, traditionally a revolutionary, a protest and an armed struggle belong to the characteristics of left groups. The revolutionary means calls to restrict or even to destroy the existing social order by the revolution. The protest can be manifested by the one-off actions or terrorist acts etc. The armed struggle is using of violence as one of the main methods to influence the community. So, in the second half of the twentieth century there were many powerful left extremist terrorist groups in Europe (The Red Army Faction in Germany, the Red Brigades in Italy, GRAPO in Spain) [9].

An active supporter of radical left views in Latin America is Subcomandante Insurgente Marcos (the exact date of his birth is unknown, about June 19, 1957, Mexico). In Spanish "Subcomandante Insurgente" Marcos means a deputy commander of the rebels Marcos. He is a far-left philosopher, the ideologist of the Zapatist Army of National Liberation. It is supposed that his real name is Rafael Sebastian Guillen Vicente. The name Marcos he took in honor of a friend who had died in the confrontation. Marcos attended a Jesuit school. He graduated the the National Autonomous University of Mexico where got the professor of philosophy.

In January 2006 Marcos added to his nickname Delegate Zero. Remarkably, in public he always appears in pasamontani (balaclava), moves on a motorcycle. Recently, Marcos generally avoids publicity and calls himself a "hologram".

Subcomandante's ideological inspirer became Ernesto Che Guevara. In Latin America he is known as a revolutionary. His views (Guevarism) is considered to be one of the components of the New Left's theory. Guevarism is Ernesto Guevara de la Serna's (1928-1967) interpretation of the Marxism, Leninism, Maoism and existentialism ideas which were formulated in the principles of guerrilla warfare – "fokism" (in Spanish. Foco means focus, flash).

Subcomandante is an active follower of zapatism which combines the fundamental principles of Marxism and anarchism. The title of its ideological movement comes from the name of General Emiliano Zapata who was the leader of the Mexican Revolution 1910-1920. The main requirement of the Zapatists was a political and cultural autonomy of the Indians, the indigenous population of Mexico. The main slogan is "Democracy! Freedom! Justice!". For example, in "The greeting of SANO General Command" Subcomandante Marcos says: "Today, the thousands of people from five continents say their "enough!" to conformism, neglecting, cynicism, selfishness which have become a modern god, here in the mountains in the south-east of Mexico".

In practice, the ideas of Zapatists, led by Subcomandante got the manifestation in the organization of Indian rebellion in 1994 in Chiapas state (Mexico). The rebellion was provoked by the opening of the North American free-market zone between the US, Canada and Mexico (NAFTA, January 1994).

At first the zapatism was the peasant movement for the agrarian reforms and the ability of local government under the laws of the indigenous population, which based on Mayan cosmological philosophy and ideas of decolonization. Neo-zapatism became a symbol of anti-globalism, the struggle against the expansion of global capital and the fighting for saving the environment.

The Zapatists think that the main threat for the world is the Fourth World War, which has began after the Soviet collapse and leads to the establishment of an unipolar world with the dominance of the USA and the states, united by global neoliberal ideas. The main leaders of the Fourth World War are globalization and neoliberalism which defend the interests of many multinational corporations and the US corporations. So, the main tasks of the global market are to convert the other countries into the market trade centers which will function under the laws. It is implemented by the elimination the diversity of world cultures, their history and common experience. The purpose of the globalization is to maximize profits for the benefit of international capital. "Today, for the authority which calls itself "neoliberalism", we have not existed. We neither produced nor bought nor sold", – Marcos said in the "The greeting of SANO General Command".

This strategy Marcos calls the destruction / deserted space and recovery / order (reorganization). The basic details of the neoliberalism "puzzle" are shown by Subcomandante in such a way: 1) the accumulation of wealth is at one of the poles, and the poverty at another one; 2) the exploitation of the whole world; 3) the fear of the world migration; 4) the relationship of crime and authority; 5) the state's violence, police and military powers. Their symbol is a pentagon (Pentagon); 6) the contradiction of megapolitics leads to the dismemberment of countries; 7) the flashes of resistance. Therefore, according to Subcomandante the Fourth World War will lead to a split of the world and creation of the world. There will be places many worlds in that one [8].

Marcos's sympathies to such zapatists ideas as the criticism of a neoliberal model of the civilization's development and the formulation of alternative views, show us Subcomandante's transition to the position of anti-globalism. This transition turned Marcos into the anti-globalization's symbol in Latin America. In addition Marcos has gradually moved away from radical ideas. Thus, in his work "The Second revolution" he proclaimed – "We have to make everyone, who is in power, feels uncomfortably"[7]. Later he stated the thesis: "The idea may also be weapon ". Thus, at the beginning of his activities Marcos called himself the Marxist-revolutionary with radical views. Today, Subcomandante has increasingly moved away from violence and believes that the revolution can be realized by the peaceful methods. So he pays great attention to writing books which are his biographical stories, essays and parables in the style of magical realism.

Marcos wrote 21 books and over 200 essays. The most famous works are "The Fourth World War began" (1997), "Second Revolution. The Zapatists against the world order "(2002),"Seven parts of the world puzzle (Neoliberalism as puzzles: the vain association of the world divides and destroys countries)"(1997).

There are such followers of Marcos as:

- Colombian rebels from the oldest radical left organization in Latin America, "Revolutionary Armed Forces of Colombia – Army of the people" (Fuerzas Armadas Revolucionariasde Colombia – Ejercitodel Pueblo, FARC) (Alfonso Cano is their leader);
- The political party "The Movement to Socialism" (Movimientoal Socialismo, MAS) (Evo Morales is its leader and the president of Bolivia);
- Peruvian Nationalist Party (Ollanta Humala is its head and the president of Peru) and etc.

The peoples' support of the social populism, strategies to fight with the poverty for social justice and anti-globalization (anti-American) radical left ideas gave the opportunity to the left radicals not only for a long time "to fight in a guerrilla way", but also to gain real power in a constitutional way in Latin America. For example, in the 1998-2009 in fourteen countries in Latin America (Venezuela – three times, Brazil, Chile, Argentina – two times, Uruguay, Bolivia, Ecuador, Nicaragua, Peru, Costa Rica, Panama, Guatemala, Paraguay, El Salvador – one time) the left governments came to power. Even, the left extremism, the extreme manifestation of left radicalism is generally recognized and has an open character in Latin America.

Nowadays, the left regimes are represented by the most radical left (Venezuela, Bolivia, Ecuador) and democratic (Chile) regimes. The other countries occupy an intermediate position. The main indicator of the political orientation is the commitment to the ideas of anti-Americanism.

We should note that recently the left movements of Latin America increasingly have moved away from its main ideas, including ideas of The ALBA. The ALBA is Bolivar's Alliance for the peoples of our America (in Spanish, Alianza Bolivariana para los Pueblos de Nuestra). It unites 11 countries of Latin America and the Caribbean. The main goals of the alliance are the political integration of countries, based on the ideas of socialism and the creation of collective security and defense.

In general we can state that in Latin America the representatives of the left movement have gradually moved away from fundamentalist ideas. It is proved by the fact that the populists (Venezuela, Bolivia) and the moderate reformers who support and economic neoliberalism, and the idea of fair income distribution came to power. To this list we can add the presidency of T. Vazquez in Uruguay, F. Kirchner's government in Argentina, "The Party of Labourers" in Brazil, political block "Concertacion" in Chile.

Література

1. Валлерстайн И. Как далеко влево продвинулась Латинская Америка? / Валлерстайн И. // Скепсис: научно-просветительский журнал. – 2008. – 15 мая [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://scepsis.net/library/id_2102.html.

2. Латышева М. Sendero Luminoso (светлый путь): конец или начало [Электронный ресурс] / М. Латышева. – Режим доступу: http://www.leftdv.narod.ru.

3. Пластун В. Н. Деятельность экстремистских сил и организаций в странах Востока / Владимир Никитович Пластун. – Новосибирск: Сова, 2005. – 476 с.

4. Романюк А. Маркос, субкоманданте / Романюк А. // Історія політичної думки: навч. енцикл. словник-довідник для студентів вищ. навч. закл. / за заг. ред. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]. – Львів: Новий Світ-2000, 2014. – 765 с. – С. 416-417.

5. Рева Т. Політичний екстремізм у державах Західної Європи (на прикладі Іспанії, Італії та Німеччини) / Рева Т. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2012. – № 110. – С. 38-41.

6. Смирнов Ю. Латинская Америка: интеграция с социалистичеким лицом / Смирнов Ю. // Новая политика: интернет- журнал. – 2006. – 26 июля [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.novopol.ru/-latinskaya-amerika-integratsiya-s-sotsialisticheskim--text10464.html.

7. Субкоманданте Маркос. Другая революция. Сапатисты против нового мирового порядка /Субкоманданте Маркос. – М. : Гилея, 2002. – 200 с.

8. Субкоманданте Маркос. Четвертая мировая война / Субкоманданте Маркос. – Екатеринбург, 2005. – 123 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.litmir.net/br/?b=14594.

9. Цветков А. Антология современного анархизма и левого радикализма: в 2 т. / [сост. А. Цветков] – М. : Ультра. Культура, 2003. – Т. 1 : Без государства. Анархисты. – 466 с.

References

1. Vallerstain, I. (2008). Kak daleko vlevo prodvinulas' Latinskaia Amerika? [How far to the left has moved Latin America?]. *Skepsis: nauchno-prosvetitel'skii zhurnal.* Retrieved from http://scepsis.net/library/id_2102.html. [in Russian].
2. Latysheva, M. *Sendero Luminoso (svetlyi put'): konets ili nachalo* [Sendero Luminoso (Bright Path): The end or the beginning]. Retrieved from http://www.leftdv.narod.ru. [in Russian].
3. Plastun, V. N. (2005). *Deiatel'nost' ekstremistskikh sil i organizatsii v stranakh Vostoka* [The activities of extremist forces and organizations in the East] Novosibirsk: Sova, 476. [in Russian].
4. Romaniuk, A. (2014). Markos, subkomandante [Marcos subkomandante]. *Istoriia politychnoi dumky:* navch. entsykl. slovnyk-dovidnyk dlia studentiv vyshch. navch. zakl. Lviv: Novyi Svit-2000, 416-417 [in Ukrainian].
5. Reva, T. (2012). Politychnyi ekstremizm u derzhavakh Zakhidnoi Yevropy (na prykladi Ispanii, Italii ta N-imechchyny) [Political extremism in the countries of Western Europe (for example, Spain, Italy and Germany)]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofiia. Politolohiia*, (110), 38-41 [in Ukrainian].
6. Smirnov, Iu. (2006). Latinskaia Amerika: integratsiia s sotsialistichekim litsom [Latin America: integration with sotsialistichekim person] *Novaia politika: internet- zhurnal.* Retrieved from http://www.novopol.ru/-latinskaya-amerika-integratsiya-s-sotsialisticheskim--text10464.html. [in Russian].
7. Subkomandante Markos (2002). *Drugaia revoliutsiia. Sapatisty protiv novogo mirovogo poriadka* [Another revolution. The Zapatistas against the new world order]. Moscow : Gileia. [in Russian].
8. Subkomandante Markos (2005). *Chetvertaia mirovaia voina* [The Fourth World War]. Ekaterinburg. Retrieved from www.litmir.net/br/?b=14594. [in Russian].
9. Tsvetkov, A. (2003). *Antologiia sovremennogo anarkhizma i levogo radikalizma*: v 2 t. [Anthology of contemporary anarchism and left-wing radicalism]. Moscow : Ul'tra. Kul'tura, (1) Bez gosudarstva. Anarkhisty [in Russian].

УДК 17.002.1

Єсипенко Роман Миколайович
доктор історичних наук, професор,
професор Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв
e-mail: mryess@meta.ua

ПРОБЛЕМИ СЦЕНІЧНОГО ВТІЛЕННЯ ТВОРІВ ІНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ДРАМАТУРГІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ТЕАТРІ (60-80-і роки XX століття)

У статті показано, як у 60-80-і роки XX століття, перебуваючи під посиленим тиском з боку владних структур, митці української сцени змушені були активно звертатися до постановки творів інонаціональної драматургії та вирішувати складні ідейно-мистецькі проблеми, що виникали у їхньому сценічному втіленні.

Ключові слова: український театр, інонаціональна драматургія, національне в мистецтві, сценічне втілення національного характеру.

Есипенко Роман Николаевич, *доктор исторических наук, профессор Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств*

Проблемы сценического воплощения произведений инонациональной драматургии в украинском театре (60-80-е годы XX столетия)

В статье показано, как в 60-80-е годы XX века, находясь под усиленным давлением со стороны властных структур, художники украинской сцены вынуждены были активно обращаться к постановке произведений инонациональной драматургии и решать сложные идейно-художественные проблемы, возникавшие при их сценическом воплощении.

Ключевые слова: украинский театр, инонациональная драматургия, национальное в искусстве, сценическое воплощение национального характера.

Yesypenko Roman, *doctor of historical sciences, professor, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts*

Problems of a different nationality stage embodiment works in the Ukrainian drama theater (60-80 years of the 20 century)

The article deals with the problem of a different nationality scenic embodiment of products in the Ukrainian drama theater. In 1960 the governing bodies of the country, leading the line for the merger of nations intensified holding various celebrations, festivals and parades, among which the emphasis was referred to as magnificently looking brotherly drama. Each theater of Ukraine had to show a play by playwright any union republic. But there is a silver lining.

The Ukrainian national drama was in extremely adverse conditions. But the possibility of recourse to the play created in other republics where censorship oppression were immeasurably weaker allowed Ukrainian theaters to cling to the power of the arts and to highlight the important issues of social life, have a great influence on the formation social consciousness of the Ukrainian people. When they stimulated the distinctive development of the Ukrainian national theater.

However, when referring to the works of masters of the stage drama of a different nationality there are significant ideological and artistic problems to be a practical solution. They are studied in the article.

© Єсипенко Р. М., 2015

These problems can be divided into two broad categories. The first is general aesthetic character and brings together such important issues as the treatment of stage master the concepts of national and international, the interpretation of the spirit of international exchange. It can be considered that a lot of scientists on this problem: aestheticians and art historians who have come to certain conclusions.

The second group covers the issues that are specific to the theatres. There are a lot of outstanding issues still. Special attention is given to them.

The author emphasizes that a proper understanding of the concept of national scene masters in the art did not come immediately. Many figures of theatre and in the 40s, 50s, 60s and even the 70s of the twentieth century, expressed doubts about the need to put on the stage any works of dramatic art of other nations. They argued that, as you know, any work in translation to some extent makes the original text poorer and it can lose its cultural value. The article gives examples of such statements of the leaders of various national theaters – Russian, Georgian, German and others.

The author also pays attention to such a very complicated particular issue as the staging of non-indigenous character which is not able to everything, even an outstanding actor. For example, E. Rossi, who played Ivan the Terrible in the play of Tolstoy. However, this example as it may sound paradoxical, because it demonstrates the feasibility of staging the works of a different nationality drama. For a master of the scene still managed to find in the work of others for themselves relevant people thought that interested viewers around the world, where he is on tour. Immediately examples – like the dignity of the playwright actor stressed that nationality genius William Shakespeare with the greatest force was able to convey the Italian T. Salvini.

Today, the need for staging plays by writers of different nationalities, have no one in doubt. However, there unsolved problems specific theater there are many more. There were they, we think, because formulate distinctive national features in this art as theater, it is practically impossible. This idea was expressed by many critics in the 70 years of the twentieth century that has elapsed since the time failed to refute. The article gives examples of how Ukrainian theaters to solve these problems. Gradually, the rule for them grew deeper and respect for the works of a different nationality drama.

However, here there is still one of the very important issues – how to understand this respect, and what exactly it should manifest itself?

The article presents the different interpretations of this issue in drama, who saw it in a careful study of the features of the people, whose life is shown on the stage, his national identity. Agreeing with this definition, the author at the same time indicates that it does not quite cover all aspects of the problem and sets out his point of view.

Based on the fact that the main task of the artist – a reflection of the life of his people by means of art, the author concludes that the scenic embodiment works of a different nationality drama has the same rights and the pursuit of accurate transmission of the national character, and away from national peculiarities in his gear, and even the creation of its national scenic nature based on the nature of the dramatic works of other nationalities.

According to the author, all three variants of solving the problem – legitimate and contribute to the development of national art.

Keywords: Ukrainian theater, dramaturgy of other nationalities, national art, staging of national character.

Збагачувати свій репертуар за рахунок творів інших народів мріяли багато поколінь українських акторів, починаючи ще від корифеїв /за їхнього життя царська цензура це забороняла/ і дотепер. Слід звернути увагу, що при постановці інонаціональних п'єс перед майстрами сцени самі собою виникають значні ідейно-мистецькі проблеми, які потребують свого практичного вирішення. Однак ці проблеми протягом тривалого часу не знаходили належного вирішення в українському театрознавстві. Водночас варто вказати, що присвячені різноманітній тематиці та проблематиці праці українських театрознавців так чи інакше торкалися і питань сценічного втілення інонаціональної драматургії. Треба назвати насамперед монографії та дисертаційні роботи Л. Барабана, Л. Білецької, А. Полякова, Ю. Станишевського [1].

Досліджували історики театру і міжнаціональні зв'язки українських майстрів сцени. Серед таких робіт можна назвати дисертацію Г. Веселовської, фундаментальне дослідження відомого російського історика театру С. Дуриліна, присвячене історії російсько-українських театральних зв'язків, книжки М. Йосипенка та Н. Шалуташвілі [2]. Не обминали проблем впливу сценічного мистецтва на прищеплення глядачеві певних моральних якостей при постановці інонаціональних п'єс і автори монографій, присвячених окремим провідним театральним колективам України, які працюють у великих культурних центрах – В. Голота, І. Давидова, Н. Демчук, О. Кулик [3].

Деякий інтерес у вивченні ролі українського театру у формуванні суспільної свідомості народу при постановці творів інонаціональної драматургії становили і соціологічні дослідження театрального життя і театрального глядача [4].

Проблеми сценічного втілення творів інонаціональної драматургії можна розподілити на дві великі категорії. Перша з них має загально-естетичний характер і об'єднує такі принципові питання, як трактування майстрами сцени понять національного та інтернаціонального, тлумачення суті міжнаціонального обміну. Друга – охоплює проблеми міжнаціонального обміну, характерні саме для театрального, а конкретніше, для сценічного мистецтва.

Тут, якщо судити по активності обговорення в мистецькій пресі шістдесятих-вісімдесятих років XX сторіччя, одним із найважливіших було питання поважного ставлення до інонаціонального драматургічного твору. На нашу ж думку, ключовою є проблема сценічного втілення національного характеру. Сюди ж слід віднести і специфічність глядацького сприйняття вистави.

Перша група проблем, можна вважати, є вирішеною – нею тривалий час займався великий загін естетиків і мистецтвознавців, які дійшли певних висновків. І відхилення у сценічній практиці тут можуть виникати тільки в результаті недостатнього розуміння тим чи іншим митцем яких-небудь конкретних мо-

ментів. Вони мають приватний характер. Тому є сенс обмежитися викладом цих найважливіших теоретичних висновків, не обтяжуючись позитивними або негативними прикладами з театральної практики.

У другій групі нез'ясованих питань іще багато. На них і слід зосередити свою увагу. Але – по порядку.

Безперечно, переважна більшість наукових праць із ідеологічних питань, опублікованих у шістдесяті-вісімдесяті роки XX століття, якими за тоталітарного режиму змушені були скеровуватися митці у своїй практичній роботі, хибувала на догматизм, тенденційність, ігнорування існуючих у суспільстві протиріч і прикрашання дійсності. Вони уникали об'єктивного висвітлення життя, виконуючи, по суті справи, лише пропагандистські цілі. Але водночас вони намагалися прищеплювати глядачам ідеї патріотизму, закликали до дружби між людьми і між народами, пропагували поважне ставлення до праці, до трудової людини, наближаючись таким чином до загальнолюдських цінностей.

Так от у працях багатьох учених, опублікованих у ті роки, національне у мистецтві трактувалося як результат образно-емоційного відображення художником у світлі його сприйняття дійсності і національних художніх традицій історично складеного життя народу в його національній визначеності [5]. Навряд чи й нині проти такого твердження можна заперечувати.

Найбільш чітко національне відчувається у зрілих мистецьких творах. При цьому, точно передані національні особливості посилюють побутову достовірність спектаклю і цим самим сприяють його ідейно-художній виразності. Стоячи на гуманістичних позиціях, вироблених людством протягом багатьох століть, майстри сцени різних народів розкривають загальнозначимі для цих народів ідеї та проблеми. Завдяки цьому, кращі твори національного мистецтва набувають міжнаціонального характеру і плоди духовної культури окремих націй стають надбанням усіх народів. Отже, відбувається процес ідейно-мистецького збагачення національних культур.

Сутність процесу міжнаціонального обміну, збагачення театральних культур полягає у посиленні їхнього взаємопроникнення. При цьому, застарілі елементи національних культур постійно відпадають, а високорозвинені, високохудожні та високоморальні риси неухильно розвиваються і міцнішають. Завдяки цьому, кожна з національних культур дедалі більше задовольняє запити не тільки свого, а й інших народів. При цьому, специфічний колорит і різноманітність національних культур не зникає. На багатьох прикладах можна було б переконатися, що використання досвіду інших, високорозвинених театральних культур та їхньої драматургії призводить до посилення своїх національних рис у мистецтві в цілому й у побутовому відношенні зокрема.

Переходячи до другої групи проблем, слід зауважити, що правильне тлумачення майстрами сцени поняття національного в мистецтві та значення постановки інонаціональної драматургії в цьому процесі прийшло не відразу. Воно випрацьовувалося протягом певного часу. Наприклад, ще у сорокові-п'ятдесяті, а часом і у шістдесяті та навіть у сімдесяті роки діячі театру, режисери мали сумнів щодо необхідності ставити на своїй національній сцені твори драматургії інших народів. Ці думки вони аргументували посиланнями на те, що, як відомо, будь-який твір при перекладі на іншу мову втрачає свої переваги. З цього робився висновок, що російську п'єсу краще дивитися у постановці російського театру, а, скажімо, українську, грузинську чи башкирську – відповідно в українському, грузинському чи башкірському театрах.

Подібні твердження можна було чути не тільки під час приватних бесід. Згадки про них зустрічалися і в пресі. Так, у редакційній статті журналу "Театр" №2 за 1948 рік ішлося про те, що на республіканській конференції працівників мистецтв Російської Федерації представник Чувашії заперечував проти постановки російських п'єс у національних театрах, оскільки "національному глядачеві буде незрозумілим і нецікавим зміст цих п'єс" [6].

Про таку ж тенденцію в роботі деяких театрів писала і професор О. Чижова, розповідаючи про досвід викладання у каракалпакській, туркменській та киргизькій національних студіях ГИТИС наприкінці п'ятдесятих років [7].

Дещо подібне говорили і режисери німецького, угорського та румунського національних театрів, які працювали у сімдесяті роки у Тимішоарі, про що писав один із театрознавців, побувавши у цьому румунському місті [7].

Але життя не підтвердило побоювань тих діячів театру, і в тому числі, навіть такого відомого грузинського майстра сцени як Сандро Ахметелі, які вважали, що перенесення на національну сцену творів інонаціональної, насамперед російської драматургії, ідейно-творчих принципів російської театральної школи, системи К. Станіславського буде проявом великодержавного шовінізму, не дасть можливості розвиватися національним театрам, позбавить їх національного характеру.

Водночас треба звернути увагу на те, що при зверненні театру до постановки твору інонаціональної драматургії проявляє себе одна з найскладніших специфічних театральних проблем: сценічне втілення інонаціонального характеру. Річ у тім, що національний характер складається з дуже багатьох частин, насамперед таких, як спільні риси характеру людей, спільна мова, звичаї, традиції, культура, історичний досвід. Причому одні якісь риси національного характеру збігатимуться з рисами одного народу, а інші – іншого. На довершення до всього сказаного слід нагадати, що національний характер перебуває у стані постійного розвитку. Навіть за життя одного покоління у ньому можуть статися значні переміни. Тому передання специфіки національного характеру – справа настільки складна, що вдається далеко не завжди навіть високопрофесійним майстрам сцени.

Так, в історії світового театру відомий випадок, коли видатний італійський трагік Ернесто Россі, граючи роль Іоанна Грозного в історичній драмі О. Толстого "Смерть Іоанна Грозного", не спромігся передати російські національні риси його характеру. Але даний приклад, як це не звучить парадоксально, говорить саме на користь доцільності постановки п'єс іншої національності. Бо видатний артист, незважаючи на це, спромігся віднайти у драматичному творі чужого для себе народу актуальні думки, які цікавили глядачів у всіх країнах світу, де він гастролював, тож вистава мала величезний успіх. Тут же можна навести приклад того, як переваги драматурга підкреслив актор іншої національності: геній англійця В. Шекспіра з найбільшою силою спромігся передати італієць Томазо Сальвіні.

Якщо звернутися до недавніх часів, то можна сказати про чудове прочитання драматургії В. Шекспіра – "Річард III" Грузинським театром ім. Шота Руставелі або драматургії Бертольда Брехта – "Що той солдат, що цей" Білоруським театром ім. Янки Купали. Обидва колективи показували свої спектаклі на батьківщині драматургів, і відповідно англійські та німецькі глядачі відзначили глибоке проникнення акторів у національні характери, створені письменниками. А давно помічено, що глядач із особливою прискіпливістю стежить за виконанням дорогих його серцю художніх творів акторами іншої національності.

У наші дні необхідність постановки п'єс, створених письменниками інших національностей ні в кого вже не викликає сумнівів. Їхня важлива роль у плідному процесі ідейно-творчого збагачення є загальновизнаною. Практичний досвід кількох останніх десятиліть історії українського театру говорить про те, що такі постановки не тільки збагачують репертуар театрів, що саме по собі є вже величезною перевагою, але й у самій національній п'єсі можуть відкрити її нові несподівані пласти, розширити діапазон її звучання. Отже, ставити твори драматургії інших народів – необхідно. Але як це робити? З чого виходити і якими принципами скеровуватися? Певна річ, керуватися треба загальнолюдськими гуманістичними принципами, виробленими протягом багатьох століть. Однак тут все-таки невирішених специфічних театральних проблем лишається ще дуже багато. Породжені вони, з нашої точки зору, тим, що "...сформулювати відмітні національні риси в такому мистецтві, як театр, практично, неможливо" [7].

Цю думку, висловлену одним із театральних критиків іще на початку сімдесятих років, час, який минув із тих пір заперечити не спромігся. Причому подібні думки і згодом висловлювали провідні діячі театрального мистецтва. Зокрема, на досить представницьких конференціях із проблем розвитку національних театральних культур, які провадило Всеросійське театральне товариство наприкінці 1970-го року в Тарту і Нальчику про це говорили і А. Анастасьєв, і В. Сахновський-Панкеєв, і багато інших провідних театрознавців того часу [8].

Дійсно, якщо взяти до уваги такі, здавалося б суто національні ознаки, як мова, звичаї, фольклор і, особливо, національний характер, то на багатьох прикладах можна переконатися, що мова не є абсолютно відмітною рисою національного мистецтва, що фольклор і етнографія аж ніяк не в усіх випадках характеризують національність. А у питанні про національний характер, хоча він, безумовно, існує і накладає свій відбиток на культуру і мистецтво народу, "виділити суто національну субстанцію надзвичайно важко" [7]. Добре знаючи людей тої чи іншої національності, ми безпомилково можемо їх відрізнити і за зовнішніми, і за ледь уловимими внутрішніми ознаками. Однак описати ці ознаки й особливо усвідомити їх акторові іншої національності – дуже складно. Пошуки відмітних національних особливостей у театрі нагадують полювання на сонячного зайчика – усі його бачать, а вловити не можуть.

Недарма, знайомство з результатами багатьох фестивалів драматургії й театрального мистецтва, у яких протягом шістдесятих-вісімдесятих років XX сторіччя брали участь представники різних національностей свідчать про те, що багато театрів побоювалися звертатися до творів, побудованих на життєвому матеріалі інших народів, особливо у перші 10-15 років. Наприклад, навіть при формуванні афіші 1971 року, у переддень п'ятдесятої річниці створення держави, деякі українські театри намагалися поставити більш близьку їм, споріднену російську або білоруську п'єсу. А звернувшись до творів, побудованих на життєвому матеріалі народу, з яким контакти України були менш тісними і тривалими, часом припускалися прорахунків. Породжені вони були, як правило, тим, що національне у цьому випадку витлумачувалося, найімовірніше, у поверховому, фольклорно-етнографічному плані. Причому навіть ці, зовнішні риси національного уловлювалися і, значить, відтворювалися не досить точно.

Наприклад, у виставі Тернопільського театру ім. Т. Шевченка "Роман Міжгір'я" за Іваном Ле, дія якого відбувається в Узбекистані, представники місцевого населення розмовляли з якимось усередненим східним акцентом і якось екзотично жестикулювали руками.

Такі ж прорахунки мали місце й у виставі Київського обласного театру ім. П. Саксаганського "Материнське поле" за Чингізом Айтматовим, де через режисерський недогляд жіночий склад не замислювався над проблемою передання національного характеру своїх персонажів. І виходило, що чоловіки були киргизами, а жінки – українками у киргизьких костюмах.

Щодо цього, на жаль, можна було б згадати ще досить значний ряд вистав театрів України шістдесятих-вісімдесятих років XX століття. Та й не тільки України. У театрознавчій літературі про огляди драматургії та театрального мистецтва є описи подібних випадків із практики російських, молдовських, естонських та інших національних театрів. Однак кількість таких прикладів, породжених неглибоким розумінням проблеми передання національної специфіки або недостатнім професіоналізмом, неохайністю, з плином часу зменшувалася, мінімізувалася. Згодом вони вже, найімовірніше,

являли собою виняток із правила. Українські театри дедалі частіше демонстрували вихід за рамки фольклорно-етнографічного тлумачення національного.

Правилом ставало глибоке й поважне ставлення до творів національної драматургії. Але в тому-то й полягає одна з найважливіших проблем, що виникають при постановці п'єси іншої національності – як тлумачити поважне ставлення до драматургічного твору і в чому воно повинне проявлятися?

Найбільш поширену думку з цього приводу висловила І. Шостак, яка у сімдесяті роки опубліковувала ряд статей про міжнаціональні зв'язки у театральному мистецтві. Глибоку повагу до національних традицій вона вбачала в їхньому ретельному вивченні, вмінні не тільки осягнути, але й виразити у сценічному творі, що звучить іншою мовою, в уважному вивченні особливостей народу, життя якого показується у п'єсі, його національної специфіки [8]. Це незаперечно. Та все ж таке трактування проблеми на даному етапі розвитку театрального мистецтва вбачається значно звуженим насамперед тому, що воно входить у суперечність із виробленим театрознавчою наукою і підтвердженим багаторічною практикою принципом взаємин театру і драматургії.

Ми знаємо, що хоча творчість театру і є вторинною, його першооснова – драматургія, але театр є самостійним художником. А головне завдання кожного художника – відображати життя свого народу засобами мистецтва.

У сучасному театрі рівні права громадянства мають і ті колективи, які намагаються зберегти у спектаклі стиль драматурга, знаходячи йому адекватне сценічне рішення, і ті, які накладають на драматургічний твір відбиток своєї творчої індивідуальності. З цього випливає, що театр як самостійний художник має право вирішувати проблеми свого національного життя, користуючись інонаціональним драматургічним твором, не прагнучи до точного відтворення інонаціональних специфічних особливостей характеру. І це не буде проявом неповажного ставлення.

Прецеденти такого рішення питання мали місце в історії театрального мистецтва. Наприклад, у 1900-у році К. Станіславський, відчуваючи потребу в революційній п'єсі і не маючи необхідного твору російських авторів, звернувся до витвору відомого норвезького драматурга Генріка Ібсена "Ворог народу" і за назвою "Доктор Штокман" поставив у Художньому театрі, "газирувавши" його, як він висловився, революційними ідеями. Думається, цей факт не може бути витлумачений як неповажне ставлення російського режисера К. Станіславського до норвезького письменника Г. Ібсена. Про поважне ставлення до інонаціональної п'єси в даному випадку свідчить уже сам факт її постановки.

Крім усього іншого, не можна забувати і про те, що у створенні спектаклю бере участь поряд із драматургом і театром іще й глядач зі своїм національним характером, способом мислення, звичками, смаками. І він також диктує свої умови гри. Через це одну й ту ж національну п'єсу один і той же режисер повинен ставити по-різному для глядачів різних національностей.

Саме з такою проблемою стикнувся свого часу, наприклад, Р. Агамірзян, ставлячи п'єсу Н. Думбадзе і Г. Лордкіпанідзе "Я, бабуся Іліко та Іларіон" для російського глядача у Великому драматичному театрі в Ленінграді після того, як він поставив її у Грузії. Складність у даному випадку полягала в тому, що грузинську п'єсу треба було трактувати з позицій не грузинського, а російського глядача [9]. Тому, думається, не слід аж так категорично наполягати на необхідності запрошення режисерів із тих країн, п'єси яких ставляться. Це може призвести до очікуваного результату далеко не завжди.

Безумовно, можна навести безліч доказів на користь обов'язковості точного відтворення національної специфіки драматургічного твору. Зокрема, сказати про те, що точно передані національні особливості посилюють побутову достовірність спектаклю і тим самим сприяють підвищенню його ідейно-художньої виразності, про що вже говорилося вище. Та все-таки ще раз слід нагадати ту відому істину, що театр – це не музей і не етнографічний музей у тому числі. І справедливими є слова Б. Брехта про те, що в майбутньому театр спокійно переступить через труп філологів. А філологами він, як відомо, іронічно іменував режисерів, які вбачали своє головне завдання у поважному ставленні до літературного твору, а не у відображенні правди життя засобами свого, сценічного мистецтва.

Отже, у питанні про національний колорит, національний характер при сценічному втіленні творів інонаціональної драматургії в даний час, з нашої точки зору, рівні права мають і прагнення до їхнього точного передання, і відхід від національно-особливого у переданні національного характеру і, навіть, створення свого національного, наприклад, українського або будь-якого іншого національного сценічного характеру на основі інонаціонального характеру драматургічного.

Вибір шляху залежить від того, які проблеми вирішує своїм твором театр і які можливості в нього є. Адже ми пам'ятаємо думку, висловлену учнем К. Станіславського і Вол. Немировича-Данченка Євг. Вахтанговим і згодом чудово сформульовану його молодшим колегою О. Поповим – вчителем Г. Товстоногова, що у постановці спектаклю режисер повинен враховувати багато факторів, в тому числі час, у який він творить, особливості автора і його п'єси, характер життєвого матеріалу, відображеного у п'єсі, своєрідність обдарування акторів і навіть можливості сценічного майданчика.

Театральна практика останніх декількох десятиліть як українського театру, так і інших театрів світу дає нам багато свідчень правомірності усіх трьох варіантів вирішення цієї проблеми. Всі три шляхи сприяють розвиткові національних культур. Всі три шляхи допомагають поглибленню сприйняття і відображення дійсності. Всі три шляхи ведуть до ідейно-творчого збагачення кожної національної культури.

Література

1. Барабан Л. І. На сцені – людина праці / Барабан Л. І. – К.: Молодь, 1979. – 56 с.; Безгин И. Д. Организационные проблемы театра / Безгин И. Д. – К., 1993. – 425 с.; Билецкая Л. К. Украинский советский драматический театр / Билецкая Л. К. – К., 1984; Поляков А. Героїка на сцені (Героїчна вистава на сцені радянського театру) / Поляков А. – К.: Мистецтво, 1978. – 159 с.; Станишевський Ю. Театри Радянської України / Станишевський Ю. – К.: Мистецтво, 1980. – 136 с.

2. Веселовская А. Пути развития взаимовлияния украинской и словацкой театральных культур: автореф… дис. канд. искусствоведения / Веселовская А. – Тбилиси, 1988. – 17 с.; Дурилін С. М. Творча єдність: з історії українсько-російських театральних зв'язків / Дурилін С. М. – К.: Держ. в-во образотворч. мист-ва і муз. літератури, 1957. – 173 с.; Йосипенко М. У творчій співдружбі. Українсько-російські театральні зв'язки / Йосипенко М. – К.: Мистецтво, 1954. – 244 с.; Шалуташвили Н. Грузинско-украинские театральные связи (XIX ст.): автореф… доктора искусствоведения / Шалуташвили Н. – Тбилиси, 1974. – 63 с.

3. Голота В. Театральная Одесса / Голота В. – К.: Мистецтво, 1990. – 247 с.; Давидова И. Театр боевой славы. Львовский руский драматический театр Советской Армии /Давидова И. – К.: Мистецтво. – 1975. – 141 с.; Демчук Н. Театр шахтерского края. (Творческий путь Донецкого украинского музыкально-драматического театра им. Артема): автореф… канд.. искусствоведения / Демчук Н. – Минск, 1973. – 24 с.; Кулик О. Донецький обласний український музично-драматичний театр ім. Артема / Кулик О. – К.: Мистецтво, 1987. – 133 с.

4. Театр и художественная культура: (Социологические исследования театральной жизни). – М.: ВТО, 1980. – 320 с.; Вопросы социологии театра. – М.: ВТО,1982. – 296 с.; Социологические исследования театральной жизни: Сб. статей. – М.: ВТО, 1978. – 220 с.

5. Гизатов К. Т. Национальное и интернациональное в советском искусстве / Гизатов К. Т. – Казань, 1982.

6.Советский многонациональный театр // Театр. – 1948. – №2.

7. Щербина Г. Многонациональный театр и его проблемы / Щербина Г. // Театр. – 1971. – №10.

8. Шостак И. На языке братства / Шостак И. // Театральная жизнь. – 1977. – №10. – С. 18-19.

9. Агамирзян Г. Перед распахнутой настежь дверью / Агамирзян Г. // Театральная жизнь. – 1973. – №11.

References

1. Baraban, L.I. (1979). *Na stseni – liudyna pratsi* [On stage – people work]. Kyiv: Molod, [in Ukrainian]; Bezgin, I.D. (1993). *Organizatsionnye problemy teatra* [Organizational problems of the theater]. Kyiv [in Russian]; Biletskaia, L.K. (1984). *Ukrainskii sovetskii dramaticheskii teatr* [Soviet Ukrainian Drama Theatre]. Kyiv [in Russian]; Poliakov, A. (1978). *Heroika na stseni (Heroichna vystava na stseni radianskoho teatru)* [Heroism on stage (heroic performance on the stage of Soviet theater)]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian]; Stanyshevskyi, Yu. (1980). *Teatry Radianskoi Ukrainy* [Theatres Soviet Ukraine]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].

2. Veselovskaia, A. (1988). Puti razvitiia vzaimovliianiia ukrainskoi i slovatskoi teatral'nykh kul'tur [Ways of development of mutual Ukrainian and Slovak theater culture]. *Extended abstract of candadate's thesis.* Tbilisi [in Russian]; Durylin, S.M. (1957). *Tvorcha yednist: z istorii ukrainsko-rosiiskykh teatralnykh zviazkiv* [Creative unity: the history of Ukrainian-Russian relations theater]. Kyiv: Derzh. v-vo obrazotvorch. myst-va i muz. literatury [in Ukrainian]; Yosyp-?nko, M. (1954). *U tvorchii spivdruzhbi. Ukrainsko-rosiiski teatralni zviazky* [In the creative spivdruzhbi. Ukrainian-Russian Theatrical links]. Kyiv: Mystetstvo, 1954. [in Ukrainian]; Shalutashvili, N. (1974). Gruzinsko-ukrainskie teatral'nye sviazi (XIX st.) [Georgian-Ukrainian theatrical communication (XIX century)]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Tbilisi [in Russian].

3. Golota, V. (1990). *Teatral'naia Odessa* [Theatrical Odessa]. Kyiv: Mistetstvo [in Russian]; Davidova, I. (1975). *Teatr boevoi slavy. L'vovskii ruskii dramaticheskii teatr Sovetskoi Armii* [The theater of military glory. Lviv Ruthenian Drama Theatre of the Soviet Army]. Kyiv: Mistetstvo [in Russian]; Demchuk, N. (1973). Teatr shakhterskogo kraia. (Tvorcheskii put' Donetskogo ukrainskogo muzykal'no-dramaticheskogo teatra im. Artema) [Theatre miners edge. (Creative Path Donetsk Ukrainian Music and Drama Theater)]. *Extended abstract of candadate's thesis.* Minsk [in Russian]; Kulyk, O. (1987). *Donetskyi oblasnyi ukrainskyi muzychno-dramatychnyi teatr im. Artema* [Donetsk Regional Ukrainian Music and Drama Theatre]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].

4. *Teatr i khudozhestvennaia kul'tura: (Sotsiologicheskie issledovaniia teatral'noi zhizni)* [Theatre and artistic culture (Sociological studies of theatrical life)]. (1980). Moscow: VTO [in Russian]; *Voprosy sotsiologii teatra* [Questions of Sociology Theatre] (1982). Moscow: VTO [in Russian]; *Sotsiologicheskie issledovaniia teatral'noi zhizni* [Sociological studies of theatrical life]. (1978). Moscow: VTO [in Russian].

5. Gizatov, K.T. (1982). *Natsional'noe i internatsional'noe v sovetskom iskusstve* [National and international in Soviet art]. Kazan' [in Russian].

6. Sovetskii mnogonatsional'nyi teatr [Soviet theater multinational] (1948). *Teatr*, (2), 5. [in Ukrainian].

7. Shcherbina, G. (1971). Mnogonatsional'nyi teatr i ego problemy [Multinational Theater and its problems]. *Teatr*, (10) [in Russian].

8. Shostak, I. (1977). Na iazyke bratstva [In the language of brotherhood] *Teatral'naia zhizn',* (10), 18-19. [in Russian].

9. Agamirzian, G. (1973). Pered raspakhnutoi nastezh' dver'iu [Before the door wide open]. *Teatral'naia zhizn',* (11). [in Russian].

УДК 394.3:793.3(477)

Рой Євгеній Євгенійович
доктор історичних наук, професор,
Київський національний університет
культури і мистецтв

НАРОДНИЙ ТАНОК ЯК СКЛАДОВА КАЛЕНДАРНО-СВЯТКОВОЇ ОБРЯДОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено місце і роль органічної складової танцювального фольклору – обрядових таночків – у структурі новорічної календарно-святкової обрядовості. Звертається увага на те, що, виконуючи роль своєрідного капіляра світоглядного і духовного живлення національного організму, вони є невід'ємним елементом ритуально-магічних театралізованих дійств. Акцентується увага на синкретичній системній єдності магічно-ритуальних словесних формул, танцях і співах, притаманних святковій обрядовості українців.

Ключові слова: ритуал, синкретична єдність, обрядовий танок, хороводи, щедрування, колядування, вертеп, магічно-ритуальні танки.

Рой Евгений Евгеньевич, *доктор исторических наук, профессор, Киевский национальный университет культуры и искусств*

Народный танец как составляющая календарно-праздничной обрядовой культуры украинцев: исторический аспект

В статье рассматривается вопрос о месте и роли органической составляющей танцевального фольклора – обрядных танцев – в структуре новогодней календарно-праздничной обрядности. Обращается внимание на то, что они, исполняя роль своеобразного капилляра мировоззренческой и духовной подпитки национального организма, являются неотъемлемым элементом ритуально-магических театрализованных действий. Акцентируется внимание на синкретическом системном единстве магично-ритуальных словесных формул, танцев и песен, свойственных праздничной обрядности украинцев.

Ключевые слова: ритуал, синкретическое единство, обрядный танец, хороводы, щедрование, колядование, вертеп, магически-ритуальные танцы.

Roy Yevheniy, *doctor of Historic Sciences and professor at the KNUCaA*

Folk dance – as part of the festive calendar ritual Ukrainian culture: a historical aspect

Choreographic as poetic and musical heritage, folk dance which is closely linked to the product as a synthetic form of folk art in our people very much. Given this dance as an art work of the people is an integral part calendar festive, ritual culture. When it comes to the culture of a people. We have to consider not only its immediate cultural achievements, but that inheritance he received from his ethnic predecessors, of which he formed and given people. This applies to culture of all nations, including the Ukrainian people. What and noted in this article. The experience gained by humanity during the sociocultural history helps in solving the problems of traditional ritual culture, especially in the current development of our society. Calendar of celebration and ceremony, as an integral part of this culture are closely related to human industrial activity. They are usually accompanied by dancing, singing and playing musical instruments.

The work is clearly apparent view that all the ordinances were closely associated with agriculture animalistic cult. Animalistic personification of natural phenomena in living images of folk games, rites, were limited to the desire to facilitate the work of subordinate natural phenomena and secure welfare.

The article also states that the adoption of Christianity church waged a relentless struggle against pagan customs, ceremonies, traditions declaring them "demonic" and therefore – and with their carriers, creators of folk art. However, before reaching the desired goal, priests parked most folk rituals to your calendar: spring meeting to Easter Christian holidays rusalski holiday – to the Christian Trinity, Midsummer holidays to Iona Baptist carols – to the Christmas and New Year songs – to Jordan holidays. These holidays were accompanied by numerous dances, household and dance scene.

Research began in ancient times these ancient dances were directly related to employment rights. All holidays calendar year cycle of people solemnly celebrated joyfully, with dances, songs, games, entertainment. The presented research draws attention to the fact that raising the dynamic tone, for example, revels and rituals used jumping, jumps, basic prysyadky, turns, etc., which together with the elements of the game, illustrative gestures, facial expressions, complement the stage action.

Historical-Ethnographic Analysis of calendar customs and rituals makes it possible to reconstruct some significant aspects of life, life, outlook and psychology of people since ancient times. Thus the findings complement data historians much written and archaeological sources.

The views expressed in this scientific work some considerations are sometimes hypothetical, severe conduct and require detailed reasoning. But the scope and main objectives of this study do not allow go into the history of the origin of folk dances, their place in the festive rituals and ceremonies. This is a task for the future. And now only attempt was made to inform the general state of the problem, show its complexity, diversity, availability controversial and unresolved issues that require further special study.

Keywords: ritual, syncretic unity, ritual, dance, schedrovanie, caroling, nativity scene, magic-ritual dance, household dances.

Бурхливий розвиток людської цивілізації у XX ст. безперечно наклав відбиток на всі ділянки народної культури і значно звузив сферу впливу на сучасне життя. Не стало винятком і народно-

© Рой Є. Є., 2015

сценічне танцювальне мистецтво – як органічна його складова. Представники комуністичного правління радянського періоду всіляко намагалися покінчити з національно-культурними і духовними традиціями, не враховуючи той факт, що народно-традиційна українська культура, як сфера світського буття, була тісно пов'язана з духовно-християнським, і саме синтез духовного і світського став не лише структурою національної стійкості, а й основою українського характеру. З падінням комуністичного режиму в незалежній Україні люди приступили до пошуку джерел свого культурного розвитку.

Українська народно-традиційна культура була тісно пов'язана з природними умовами, історичним буттям людини, способом життя, діяльністю і характером. Вона виражена як у матеріальній, так і у духовній формі, де традиційні обряди, ритуали, звичаї та інші форми фольклору, які органічно пов'язані з трудовою діяльністю і дозвіллям людей, займають помітне місце. Саме у танцювально-пісенному фольклорному масиві знайшли віддзеркалення різні прояви життєдіяльності людини, її естетичні ідеали, переживання і настрої.

Історико-етнографічний аналіз календарно-циклічних обрядів, свят і звичаїв дає можливість відтворити деякі суттєві грані формування і розвитку народно-танцювальної культури в Україні, в якій як у дзеркалі життя простежуються картини побуту, світогляду й психології наших пращурів, висловлених у ритуально-символічній формі [19,153].

Актуальність дослідження зумовлена активними пошуками, спрямованими на відродження обрядово-танцювальної традиції з метою подальшого використання в сучасній українській народній хореографії та відстеження її джерел походження. Історичні пам'ятки народної поетичної творчості, описи обрядів і звичаїв та іконографічні джерела дають можливість визначити характер, зовнішній вигляд, костюми і предмет, з яким виконується старовинний танок. Це в значній мірі допомагає сучасним хореографам-постановникам під час створення своїх художніх творів.

Вже багато років танцювальний фольклор знаходиться в центрі уваги науковців нашої країни. Вивчаючи народні творіння цього стародавнього мистецтва, вони звернули увагу на те, що цей різновид мистецтва тісно пов'язаний з поетикою танцю і музикою та має глибокі корені. У ньому було сконцентровано світоглядний, естетичний та утилітарний багатовіковий досвід попередніх поколінь, який являв собою своєрідний згусток духовної історії українського народу від сивої давнини до нинішніх часів. А тому й не дивно, що вивченням різноманіття танцювально-пісенного фольклору займаються не лише історики, етнографи, культурологи, мистецтвознавці (Р. Герасимчук, В. Гнатюк, А. Гуменюк, М. Грінченко, А. Іваницький, А. Потебня тощо) [4; 5; 8; 9; 18], а й практики, зокрема балетмейстери-постановники та хормейстери (В. Авраменко, В. Верховинець, П. Вірський, Г. Верьовка тощо) [1; 3; 16], котрі намагаються розглянути її окремий аспект і використати у своїй режисерсько-постановочній роботі. Але вони при цьому побіжно торкаються і деяких суміжних проблем, що і дає підстави говорити про те, що вивчення цього виду народної творчості носить комплексний характер, адже органічно переплітається з пісенно-музичним фольклором, що дозволяє акцентувати увагу на його специфічності й місці в історії української культури.

Танцювальний фольклор – це не лише культурна пам'ятка минулого. В ньому сконцентровані цінності, котрі не завжди вписуються в часові параметри, відображені в древніх танках і супроводжуючих їх пісенних наспівах. Усі вони, окрім обширної культурно-історичної інформації, яка закладена в них, перебираючи на себе функцію трансляції певних соціальних цінностей не лише релігійного характеру, але ще й побутового, емоційно впливаючи на почуття людей. Важливе місце у цьому процесі займає і музичний супровід, який і створює у них певний настрій, задає ритм танцюючим, які пластикою тіла і магічними помахами рук відтворюють ті чи інші виробничі процеси, сценки полювання, кохання, імітують явища природи тощо. Всі ці найдавніші види стародавнього мистецтва у сконцентрованому вигляді наочно простежуються у такому синтетичному виді народної творчості як хороводи [13, 26-37]. В них зазвичай текст пісні віддзеркалює зміст танків, розкриваючи образну суттєвість танцюючих, а мелодія доповнює їх зміст.

Заглиблюючись в історію людської цивілізації, варто сказати, що на зорі людства художня творчість була йому невідомою і становила частку практично-утилітарної діяльності наших пращурів (землеробської, мисливської тощо), а естетичні почуття почали формуватися на більш зрілій стадії первіснообщинної організації, коли древня людина перейшла від несвідомо-художньої творчості до осмислення дійсності засобами міфології.

Результатом цього еволюційного переходу стало формування у людей магічно-міфологічного світогляду, на базі якого і виникають разом з релігією і первісне мистецтво. Саме воно було органічною складовою практично-пізнавальної діяльності найдавніших людей і мало окрім утилітарності, ще й синкретичний характер, тобто характеризувалося "жанро-родовидовою аморфністю" [8, 8]. Або, іншими словами, існувало у вигляді сукупності всіх можливих засобів і було невід'ємною складовою імітації людської праці, магічних дій та символічних дійств у вигляді обрядів, які влаштовувалися з метою впливу на природу, тваринний світ і суспільство. Пояснення цього слід шукати в тому, що на даному історичному етапі розвитку первісні люди не могли пояснити ті чи інші явища природи і тому приписували їх якійсь таємничо-невідомій найвищій силі. Функцію "тлумачів" у ті давні часи перебрали на себе маги, чаклуни, чародійники, а пізніше служителі язичницьких храмів – жерці, котрі виходили з того, якщо світ одухотворений і все в ньому живе то, природно, впливати на нього можна чаклуванням, волх-

вуванням або чародійством, бо за всім цим стоять живі особи, які уособлюють ті чи інші явища природи. Їхні символічні дії були пов'язані з проведенням певних обрядів приурочених до відзначення найбільш важливих подій у житті людських спільнот, пов'язаних з певним календарно-річним циклом. Однією з найважливіших його складових були масові хороводні дійства і магічні ритуали, котрі відчутно впливали на емоційно-фізіологічний стан прадавніх українців. Їх світогляд давав їм впевненість в успіх життєво важливих справ завдяки виконанню танцювальних-пластичних рухів, співів і жестів, котрі вони виконувались під час обрядово-магічних дій. Дотримання їх було запорукою успіху. Так, збираючись на полювання, древні люди малювали свою майбутню здобич і вражали її стрілами, виконуючи при цьому магічний мисливський танок, у якому було багато імпровізації. Археологічні знахідки дають уявлення про пози і жести, котрі вірогідно, на думку дослідників первісної культури, доповнювали це ритуальне дійство спритними рухами і різноманітними пантомімічними діями [12]. Безумовно, це були примітивні рухи, в яких людина більше наслідувала поведінку і пластику тварин, котрих бачила під час полювання на них. Супроводжувався цей ритуальний танок словесними вигуками, які мисливці часто використовували під час полювання. Згодом цей ритуал з повсякденного побуту перейшов у святкову обрядовість і став додатковим атрибутом певних урочистостей календарно-річного циклу.

Синкретична системна єдність магічних ритуальних словесних формул, співів, жесту і супроводжуючого танцювального руху була притаманна усій тогочасній системі обрядовості, яка пізніше лягла у основу святково-обрядової культури українців. Саме ці ритуальні дійства виступають засобом трансляції з покоління в покоління релігійних уявлень та ідей, висловлених у символічній формі ритуальних танців і пісень. Вони є уособленням або персоніфікацією анімістичних поглядів людей на природу, яке з розвитком їх свідомості почало використовуватись як засіб художньої виразності.

Минали тисячоліття, і ставало дедалі складніше говорити про духовне життя стародавніх людей. Проте це не дає підстав стверджувати, що на ранній стадії розвитку людства ніякої обрядовості не існувало. Навпаки, існує багато свідчень, що наші пращури започаткували звичаї і обряди про початок і закінчення певного природного сезону, котрі у дещо спрощеному вигляді дійшли до сьогодення. У цьому нас переконує ближче знайомство з обрядовими календарно-річними циклами. На доповнення цієї тези слід вказати, що тогочасні правила праці в умовах спільного проживання, родинно-побутові норми людей були безпосередньо пов'язані з народними звичаями, традиціями, народними іграми і розвагами, які привили нашим пращурам високу моральність, роблячи свій посильний внесок у розвиток їх художнього смаку [25, 124]. В цьому сенсі стародавні обряди, ритуали і свята пов'язуються з історичним формування кожного народу. Останні народжуються від релігійної або національної приналежності, навіть від загального спомину, котрий викликає зацікавленість цього суспільства, та від традицій, почуттів і природи.

З давніх-давен в обрядовості прадавніх українців розрізняли календарно-побутові та родинні обряди. Перших дотримувалися під час урочистого святкування початку і закінчення певних річних сезонів, природних циклів: зими, весни, літа і осені. В той час сімейні обряди супроводжували, приміром, весілля та інші урочисті події і все що з ними пов'язано. Варто наголосити й на тому, що, як у першому, так і в другому випадку, обрядові танці і пісні були органічною складовою ритуально-обрядової культури і супроводжували всі ритуальні дії учасників святкових дійств. При цьому не слід забувати і про те, що у часи язичництва обидва види становили єдину обрядову систему і були приурочені до народного календаря.

Свята народно-календарного річного циклу мають глибокі генетичні корені обрядової культури, які сягають первісної общинно-родової епохи. Ранній народний календар увібрав і ранні магічні уявлення людей про силу основних стихій – води, вогню, повітря – анімістичні уявлення про добрих і злих духів, про воскреслих богів рослинності, віру людей у силу магічних засобів впливу на природу, забезпечення врожайності та родючості тощо. Зміна пір року, як і всі переходи з одного стану в інший супроводжувалася ритуальними діями, обрядами, хороводними танцями, піснями та іграми, що підсилювало єдність людини і природи, забезпечуючи колообіг життя [21].

Відчуваючи животворну силу природи, господар намагався шляхом шанування її, богів і духів, що населяють небесний і потойбічний, а також земний світ, задобрити, умилостивити, звеличити, прославити, сподіваючись на їхню благодійність до нього, родини, його ниви і господарства. А тому одним з виразних компонентів у цьому виступали звичайні шанування солярних і аграрних рослинних культів. У процесі формування святково-обрядової культури заявили про себе й важливі елементи обрядовості суспільного, громадського, родинного звучання, ідеали людського щастя, краси, почуття родинної злагоди, котрі передавалися обрядовими піснями і хороводними таночками та народними іграми. Вони добре збереглися до сьогодення, доносячи до нас багато елементів архаїки, бо з давніх-давен були органічною складовою обряду, як феномена народної культури і мистецтва. До цього варто додати, що вони були тісно пов'язані з трудовою діяльністю людей, де помітне місце займали землеробські рослинні культи наших пращурів, господарськими сезонами, календарними циклами у природі й святами. Усе це простежується в результаті численних наукових досліджень, з яких видно роль, яку відігравали в цьому процесі таночки, де кожен рух плечей, рук і пальців допомагав у розкритті змісту стародавнього театралізовано-обрядового видовища.

Говорячи про обрядовість у календарно-циклічному календарі, треба сказати, що зміну пір року наші прадавні українці відчули ще на зорі цивілізації, коли усвідомили, що існує холодний і теплий сезон, хоча і не вміли пояснювати цього протистояння. І лише на зламі в III-IV тисячоліть до нашої ери древні шумери, єгиптяни, вивчаючи зоряне небо, звернули увагу на існування сонячних фаз – рівнодення і сонцестояння. Це і стало початком астрономічного календаря і в той же час початком новорічної обрядовості [20, 45]. За народними уявленнями в час зимового сонцестояння відбувається активізація всіх природних і надприродних сил, йде протистояння між зимою і літом, між добрими і злими силами, або активізуються всі стихії та магічні сили, які впливають на життя людини, врожайність хлібів, садовини впродовж усього року.

Альфою та омегою міфологічно-сакрального світогляду, притаманного первісним суспільствам, є, як відомо, ритуал, крізь призму якого розглядається і природа, і соціальне буття, а також оцінюються вчинки та дії людей. Адже ритуально-обрядове дійство переживається як безпосередня дійсність і саме воно актуалізує глибинні сенси існування.

У стародавньому обрядово-магічному ритуалі тісно переплелися танок, спів і молитва. Так, у танках людина вподоблювалася різним явищам природи, щоб викликати дощ, ріст рослин, поєднання з божеством. Постійне психічне напруження, викликане непевністю долі, ставлення до божества тощо призводили до специфічного збудника руху, що й знаходив вихід у стародавньому танку. Танцюючі учасники ритуально-обрядового дійства були натхненні усвідомленням своїх завдань і цілей, приміром, танок шамана мав забезпечити контакт з духом хвороби, танок на честь тотемів мусив приносити родові благополуччя, воїнський танок – підсилювати почуття сили й солідарності членів племені, а хороводні танки під час весільного обряду були спрямовані на благословення подружжя на щастя. Більш того, ці хороводні танці по колу за ходом сонця символізували вічність, нерозривність шлюбу тощо [2, 25-28]. Не заглиблюючись у досить цікаву проблему ритуально-обрядового танку, варто звернути увагу на те, що в древніх культурах наших пращурів його суть полягала не лише в ритуальному уявленні міфу, але й у розрядженні психофізичної напруженості, викликаною деякою дисгармонією та непевністю їх життєвої ситуації.

Періодична зміна циклів року стала переломним моментом у житті кожного народу. Після того як виникли різні обряди, розваги, ритуали їх поступово почали приурочувати до певних святкових днів у відповідності з річним календарем. Загальновідомо, що основою народного календаря, на відмінну від астрономічного, у древніх слов'янських народів був вегетаційний рік. І церква після прийняття християнства повела рішучий наступ на язичницькі ігрища, обряди і звичаї, намагаючись їх вичавити. Проте не досягнувши бажаного результату, вирішила "прилаштувати" їх до християнських обрядів, які виконувалися на певні свята. Все це дає підстави стверджувати, що християнство фактично асимілювало у свій культ найбільш популярні з дохристиянських свят і обрядів. Яскравим прикладом можуть слугувати свята й зимового циклу, точку відліку яких неважко віднайти серед церковних свят. Одним з них було Введення до храму Пресвятої Богородиці (4 грудня). Це свято ще тривалий час зберігало в собі давні "поганські" елементи, характерні для календарної обрядовості стародавніх українців. Проте, поступово спостерігається процес переходу від формального прилучення населення до християнської обрядності до більш усвідомленого її виконання, завдяки їх вростанню у східнослов'янські суспільні та сімейні звичаї і традиції. Це в першу чергу проявлялося у тому, що, починаючи з цього дня, в народі починали розучувати колядки, обрядові хороводні пісні й таночки, в яких прослідковувались побутова тематика й весільні мотиви, і виготовляти атрибутику для колядників і переряджених [12, 65].

Але те, що у цьому першому зимово-циклічному святі можна було відслідковувати лише у зародку, найповніше розкривається в ритуально-обрядових дійствах Нового року і Різдва. Вони були особливо багаті традиційними обрядами і символікою. Наші пращури відзначали їх особливо урочисто, вважаючи, що увесь рік буде таким, як ти зустрінеш і проведеш ці свята. Своєрідним сигналом до початку святкування була поява на небі першої зірки, котра сповіщала про народження сина Божого. Звичаї з танцювально-пісенними новорічними колядками і новорічною атрибутикою, були характерні для всіх слов'янських народів. До цього варто додати ще й щедрування, ряження, маскування, народні ігри, котрі фактично були властиві й для інших європейців [10].

Не вдаючись у детальний аналіз обрядових дійств зимового циклу, лише скажемо, що до Різдва, як і до інших новорічних свят, готувалися заздалегідь. Люди встановлювали ялинки, чепурили хати, квітчали їх чистими рушниками, упорядковували в хлівах, білили, прали та виконували інші господарські роботи, поспішаючи завершити їх до святвечірнього дня. А потім, після всіх господарських робіт, переодягнувшись у чистий святковий одяг, родина сідала до столу, на якому обов'язково була певна кількість традиційних страв (кутя, узвар, мед, риба, вареники тощо). Проте це було лише однією з складових цього обряду. У цей час до них приходив гурт веселих колядників.

Обряд колядування був тісно пов'язаний саме з Різдвом Христовим. За своїм походженням колядки поділялися на народні і церковні. У перших оспівується дбайливий і розумний господар, у якого в домі повний достаток, а його роботяща дружина дає лад усьому родинному господарству. Окремі колядки були присвячені дівчатам і оспівували вони дівочу вроду, вірність, красу, щасливе кохання. А в парубочих колядках переважали військові та мисливські мотиви. Колядники великими гуртами обходили двори з піснями і танцями, що ставали органічною складовою традиційного новорічного обряду.

Що стосується церковних, то вони мали релігійну спрямованість і місцем їх виконання були відповідні місця. Але при цьому слід зауважити, що звичаї ходити з ритуальними піснями, піснями-привітаннями, побутував ще в дохристиянські часи. В основі цих звичаїв була свята віра в магічну силу слова, яка мала забезпечити рільникові врожай, скотареві – приплід худоби, добробут і щастя людям. До цього слід додати, що величальні пісні у вигляді колядок і супроводжуючих їх танків своїм корінням сягають до вищезгаданого історичного періоду. Ритмічні рухи танків, мелодії, урочисті і жартівливі співи, жестикуляція, котрі проявлялися під час колядування, і різдвяно-обрядові дії життєвого циклу людини були своєрідним світобаченням, віддзеркаленням уявлень і почувань наших далеких пращурів. Тісно вплітаючись в обрядовість зимових свят, вони подумки переносили як виконавців, так і присутніх у світ вимріяного, щасливого життя. За народними уявленнями ці ритуально-обрядові дійства були приурочені до одного з головних свят наших пращурів – дня зимового сонцестояння, тобто часу повороту "на весну". В цей період спостерігається активізація всіх природних і надприродних сил. У цьому протистоянні між зимою і літом, між добрими і злими силами люди вбачали перемогу життєдайної сили, яка уособлювалася в образі сонця і тепла.

Колективні святкові обходи і рядження колядників були найголовнішим елементом народної різдвяної обрядовості серед населення України, що супроводжувалися поздоровленнями і добрими побажаннями, висловленими здебільшого у формі словесних побажань, спеціальних величальних пісень – колядок [11, 105-123]. Первісний язичницький зміст цього звичаю, як і всієї новорічної звичаєвості, полягав у тому, щоб за допомогою магічних дій забезпечити багатство, здоров'я і добробут всім членам громади чи окремого роду. Релігійно-магічні елементи мають у різдвяні обрядовості велике значення, а під час її виконання випробовуються різні типи магії. Найдревніші форми цього ритуально-обрядового колядування становили синкретичний обряд, в якому ритуальні дійства, словесні, танцювально-театралізовані та ігрові моменти були нерозривно пов'язані, утворюючи єдине ціле [19, 59].

З прийняттям християнства і внаслідок руйнування традиційно-побутової культури ця колишня єдність розпадалася, утворюючи низку близьких за значенням, проте вже неоднорідних фольклорних спектрів (танці, обрядові пісні, театралізоване дійство), котрі мали тенденцію до розмежування. При цьому слід звернути увагу на те, що обрядові дії учасників цих святкових дійств узгоджуються з певними релігійними ідеями, уявленнями і є символічними та оформлюються із застосуванням різних видів мистецтва для підсилення релігійних відчуттів, переживань і настроїв. Проте не варто забувати і те, що колядування за своїм походженням вважається позацерковним звичаєм, що виник ще у дохристиянський період. Але поступово стародавні обходи, в основі яких була закладена ідея вегетації, були частково витлумачені в дусі християнства. Науковці, досліджуючи танцювальний і пісенний фольклор, звернули увагу на те, що обряди і звичаї колядування, котрі побутували на теренах України, умовно (як і щедрівки) поділяються на світські та церковні.

Учасників традиційно-побутових обходів під час різдвяних свят у народі протиставляли колядникам церковним, які, представляючи інтереси священнослужителів, часто привласнювали зібрані ними гроші, і лише частково віддавали їх на церковні потреби. На відміну від них "мандрівні колядники", діючи за власною ініціативою, в якості винагороди за свої театралізовано-танцювальні дійства отримували новорічні подарунки і обмежувалися пригощаннями, котрі йшли на влаштування гуртових святкових вечорниць. Ця відмінність чітко простежується й у фольклорі різних свят. Зокрема, у світських колядках переважали пісні аграрного змісту, котрі прославляли господарів, а вербальною магією, складовою якої часто були побутові танці й пісні, накликали на них багатство і добробут, в той час як у церковних чітко звучав релігійний зміст, в основі яких було "священне писання", пов'язане з народженням Христа. Отці церкви намагалися витіснити язичницькі звичаї і колядки (або хоча б взяти під контроль народний звичай), насаджуючи християнські норми відзначення свята Різдва. Підтвердженням цього стало поновлення реквізитів колядників символічною зіркою. Цей християнський символ нав'язаний з біблейською легендою про Христа, народження його нібито провістила людям "віфлеємська зірка". Крім того, колядники почали використовувати "вертеп", як бутафорську модель різдвяних ясел.

Традиції лялькового вертепу, який став органічною складовою різдвяних свят, своїм корінням торкається часів раннього Середньовіччя, коли в церквах на Різдво почали встановлювати символічні ясла. Це дозволяло духівництву втлумачувати прочанам думку про появу сина Божого в хліві. За своїм задумом він мав релігійну функцію і розвивався в лоні церкви. З часом ця церковна бутафорія з церковних храмів була прибрана і поступово почала поширюватися в побуті, ставши невід`ємною складовою частиною різдвяного обряду колядників. Вони використовували лялькoвий вертеп в якості реквізиту "живого вертепу" народно-побутових різдвяних вистав та інтермедій [24, 14-16]. Проте це здебільшого стосувалося територій Західної України. Водночас у східній частині вертеп, починаючи з XVII століття, більше виконував роль пересувного лялькового театру. Його компактність і мобільність давали можливість виступати з виставами на багатолюдних ярмарках, майданах і навіть у домівках заможних людей.

Під час показу цього театралізованого дійства можна було побачити інсценізації релігійних легенд, в яких переважали біблійно-релігійні мотиви про народження Ісуса Христа, про страждання і муки Богородиці, про жорсткого царя Ірода тощо. Але крім різдвяної драми вистави народні артисти розігрували і побутові сценки, де персонажами виступали Запорожець, Москаль, Піп та інші. Вся його

театралізована "світська частина" була заповнена танцями і наспівами переважно на побутово-розважальну тематику. Вони і сьогодні вважаються найбільш доступним за легкістю сприймання жанром, а їх ритмомелодика легко сприймається будь-якою людиною причетною до європейської культури. Їх виконання спрямовується єдиним емоційним поривом і посилюється виконавською імпровізацією і внутрішнім темпераментом танцюристів. Доповнював це театралізоване видовище й музичний супровід у вигляді троїстих музик.

З музичним мистецтвом вертепу була тісно пов'язана танцювально-пісенна культура українців. У мелодійному співі, танцювально-пластичних рухах його учасників, пантонімічних жестах були приховані надзвичайно глибокі шари древньої культури, світоглядних уявлень, символічного вираження обрядодійств. Вони є суттєвим виявом етнічної культури, тобто проявом саме етнокультурних глибинних самобутніх явищ. І саме завдяки театралізованій яскравості, виразності етнографічно-фольклорного характеру, включенням у його світську частину побутових танців, жартівливих пісень, дотепних жартів і веселих розваг, цей різдвяний театр-вертеп був дуже популярним фактично на всій території України [16, 263-268].

Серед зимових календарних свят Новому року (1 січня) належить особливе місце. Воно має давню історію і, пройшовши перевірку часом, організовано вписалося у новорічну обрядову святковість українців. Кульмінаційний момент їх зимового циклу, який охоплює період з 25 грудня по 6 січня, називають святками. Незважаючи на низку специфічних рис – Різдво, Новий Рік і Хрещення – мають багато спільного. Зокрема, обрядовість кожного з них мала виконувати схожі функції: захищати людей від впливу злих сил, забезпечувати добробут і щастя родини у наступаючому році, визначати майбутню долю людей шляхом, приміром, ворожіння тощо.

У різдвяно-новорічній обрядовості українців простежується нашарування різних історичних епох. Зокрема, аграрно-язичницькі культи і побудовані на їх основі, частково переосмислені та трансформовані в дусі християнства культи, своєрідні місцеві традиції і традиції запозиченні внаслідок локально-територіального взаємовпливу народів, проживаючих в одному регіоні. Цікаво, що при цьому не втрачається образно-тематичне начало, а змістовний елемент обрядовості з побутовими танцями і піснями до них та промовками виходить на перший план, передаючи автентичність того чи іншого традиційного театралізовано-святкового дійства [11, 104-121]. Специфічною особливістю цих ритуально-побутових танців була емоційність і життєдайність, нестримний темперамент і колективний характер виконання.

Ще однією з прикмет новорічних свят в Україні було щедрування, в якому у сконцентрованому вигляді було закодовано стародавній народний звичай церемоніальних величальних обходів рядженних господарських дворів з побажанням добра і щастя господарям. У цілому ж ці святкові масові дійства не виділялися в окремий цикл, а вважались подовженням колядок. Магічна практика щедрувальників трималася здебільшого не на вірі, а в силу традиції. Гомінкі щедрування та рядження створювали неповторний життєрадісний настрій свята. Люди намагалися зустріти новий рік якомога веселіше. У ніч на Василя спостерігалося своєрідне театралізоване видовище проводів Старого і зустрічі Нового року, що чимось нагадувало символічну новорічну естафету, де розігрується передача повноважень одного року іншому.

Вечір під Новий рік називали "щедрим вечором". За стародавнім звичаєм, щедрувальники гуртом заходили по хатах, засівали різним збіжжям і вітали господарів наперед вивченими щедрівками, в яких обов'язковим був приспів "щедрий вечір" (до речі, а в різдвяних колядках "святий вечір"). Їх тематична спрямованість була різноманітною – від аграрно-господарської, до родинно-побутової. Щедрівки супроводжувалися танцями у вигляді нескладних хороводів, які за розвитком музичної мелодії наближались до побутових. Невід'ємною їх складовою були пісні, що входили до ігрового розважального дійства, підпорядкованого змістовному елементу обрядовості.

Новорічні обряди, які прийшли ще з дохристиянських часів, були пронизані турботою про долю майбутнього врожаю, що видно з текстових пісень-побажань, а також із танцювально-театралізованої атрибутики, яку використовували під час новорічних щедрівок. У них відчувалося відголоски віри людей у магічну силу слова, котрі підкріплювалося давніми таночками ще з часів язичництва, коли звеличувався Дажбог – Бог сонця, на честь якого, запалювали ритуальні вогнища або Перун чи Берегиня. Люди вірили, що все ними сказане повинно збутися. І нині окремі новорічні пісні зберегли деякі залишки магічних словесних побажань. Часто-густо все це перетворювалося у цілісне театралізоване дійство, в якому жартівливі сценки супроводжувалися ритуально-побутовими танцями з ілюстративними жестами, в яких віддзеркалювалися морально-етичні коди українського народу, його погляди на родинне життя, сподівання на краще майбутнє тощо [19, 56-60]. І християнству необхідно було пристосуватися до звичок і релігійних традицій язичників, адже у всіх язичницьких релігіях існував культ, що відігравав надзвичайно важливу роль. Під час такої адаптації однієї релігійної системи до іншої складався власний культ християнства, який можна було протиставити язичницькому.

Зазвичай, основу подібних імпровізаційних новорічних вистав становили щедрівки та обрядові пісні про "Меланку" і "Козу", які належали до колядково-щедрувального типу. Персоніфікація через рядження, як художній засіб, використовувався у колядках та щедрівках ("кінь", "коза"). Ці персоніфіковані образи мали зичити добрий врожай, добробут і щастя. У цих театралізованих видовищах можна було побачити чимало елементів стародавнього народно-танцювального мистецтва, коріння якого слід шукати ще до введення

християнства у Київській Русі, коли язичництво було основною ідеологією слов'янських народів. Це підтверджує і процес рядження під час святкувань, який був характерний для "поганських" часів, коли розподіл масок обрядових дійств мав ритуально-магічне значення. Але поступово воно втрачало сенс і вже лялковий театр – вертеп, "Коза" та "Меланка" наповнювалися елементами гумору і святкових жартів. За своєю структурою це театралізовано-обрядове дійство є системою циклів ритуально-святкових дій, пов'язаних з певними персоніфікованими особами і предметами (символи, атрибути) [26]. Цікавим є і те, що, незважаючи на різну тематику, вони мали єдиний об'єднуючий елемент – спільні дійові особи та окремі елементи оригінальних народних ігор. Все це мимоволі наводило на думку, наскільки близькими в далекому минулому були календарна обрядовість і народна театральна культура.

Схожі риси різдвяних новорічних обрядових дійств виразно простежуються в їх пісенно-танцювальному супроводі, які були органічною складовою цього театралізованого новорічного свята [5, 85-95]. Численні факти, зібрані етнографами, переконливо засвідчують їх первісно аграрно-магічну функцію серед слов'янських народів, зокрема українців. Засіваючи серед зими по хаті, стародавні люди вірили, що цим закладають фундамент майбутнього доброго врожаю на своїй ниві. Навіть символіка танців, які супроводжували цей зимовий обрядовий цикл, була зазвичай аграрна.

На відмінну від колядування, стародавній обряд щедрування був завжди в Україні справді народним, позацерковним – звідси його радісне оптимістичне звучання. Обряд щедрування, як і колядування, передбачав обов`язкову винагороду його учасників. Це жодним чином не вважалося жебрацтвом, а була століттями "освячена традиція", підкріплена театралізованим аматорським дійством з танцями, піснями і добрими словами-побажаннями [9].

Цікаве нововведення в традиційні новорічні карнавальні свята українців внесло XIX століття. Зокрема, в цей період, окрім традиційних зооморфних і соціально-побутових персонажів "коза", "кінь", "циган", "лікар", почали з'являтися і нові ("пан", "економ", "генерал"), котрі трактувалися зазвичай у сатирично-викривальному плані. Гомінкі щедрування і рядження, які не обходилися без народних танців, створювали неповторний життєрадісний настрій у людей, котрі намагалися зустріти Новий рік якомога веселіше, уникаючи будь-яких неприємностей, вірячи в те, що це захищає їх від нещасть протягом усього року. Рядження, на думку дослідників, допомагало учасникам дійства умотивовувати драматургічну дію глибше та наочніше розкрити сюжет дійства чи окремих його епізодів.

Новорічна ніч, як і різдвяна, вважалася в народі чарівною, з нею було пов'язано чимало повір'їв. Вірогідно, під впливом християнства з'явилось уявлення про те, що, буцімто, в ніч, яка була межею між старим і новим роком, "відкривається небесний простір" і в Бога можна прохати будь-що, вірячи в те, що він, либонь, у чомусь допоможе. Вони, завдяки церковним тлумаченням, були впевнені, що в цю мить навіть вода в криницях "перетворюється на вино". До новорічної ночі були "прив'язані" й інші народні забобони і повір'я з фольклорними мотивами, котрі були характерні для демонологічних уявлень [23, 54]. У селянських господарствах виконувалися специфічні магічні дії, складовою яких часто були ритуально-обрядові танки і приспіви. Вони мали захищати худобу і все живе від відьом та іншої нечистої сили, яка в цю ніч була надзвичайно активна.

До речі, з магією першого дня Нового року було пов'язане розкладання новорічного багаття, плигання через нього та виконання ритуально-магічних танців навколо, як це робили на Івана Купала. Подібних прикладів можна навести безліч. До них варто додати ще чимало звичаїв і повір'їв, пов'язаних з днями Меланки і Василя у зимовому народно-побутовому календарі. Ці різдвяно-новорічні свята разом з Водохрещенням фактично завершували зимово-святковий цикл.

Отже, ритуально-обрядові дійства, котрі знаменували собою закінчення старого і початок нового року, були базовою основою календарної обрядовості українців зимового циклу в давні часи. Вони охоплювали різні сфери побуту, основною мотивацією яких був аграрно-магічний зміст, що синтезував у собі народні уявлення, що нібито шляхом чудодійних засобів можна забезпечити гарну врожайність, родючість худоби, добробут і щастя людей. Тісно пов'язані колом річних трудових процесів, новорічні обряди припадали на період підготовки до весняних польових робіт. А традиційні новорічні святки українців – це складний звичаєво-обрядовий комплекс, в якому тісно переплелися елементи дохристиянської і християнської релігії.

Становлення народно-традиційної танцювальної культури українського народу тривала багато століть. Протягом всього цього часу він постійно творив своє, лише йому притаманне духовне середовище, наповнюючи його специфічними обрядами і ритуалами з танцями і співами, які були органічною складовою різноманітних святкових церемоній. Говорячи іншими словами, формувався внутрішній світ українців, осягався весь навколишній простір, закладалися національні світоглядні засади.

Надзвичайно багата українська народна обрядовість, яка широко використовується і нині у танцювально-пісенному мистецтві, відчутно впливала на життєдіяльність народу. Традиційна обрядовість і ритуал (як складові святкових дійств) виникли як органічний зв'язок духовного і матеріального у процесі буття. Вони набули роль капіляра світоглядного і духовного живлення національного організму крізь вікові контакти, котрі часто-густо використовували балетмейстери-постановники під час створення хореографічних композицій і мініатюр, в яких простежувалися елементи календарно-річної обрядовості українців.

Література

1. Авраменко В. Українські національні танки, музика і стрій / Василь Кирилович Авраменко. – Голівуд, 1947. – 80 с.
2. Василенко Кім. Український танець /Василенко Кім. – К., 1997. – 281с
3. Верховинець В. М. Теорія українського народного танцю / В. М. Верховинець. – 3-е вид., випр. і доповн,. – К. 1963. – 142 с.
4. Герасимчук Р. Народні танці українських Карпат. Кн. 1. Гуцульські танці / Р. Герасимчук. – Л., 2008. – 608 с.
5. Гнатюк В. Вибранні статті про народну творчість / В. Гнатюк. – К., 1970. – 245 с.
4. Гошовский В. У истоков народной музыки славян. – М., 1971.
5. Грінченко М. Історія української музики / М. Грінченко. – К., 1922. – 178 с.
6. Гуменюк А. І. Народне хореографічне мистецтво / А.І. Гуменюк – К., 1963. – 236 с.
7. Іваницький А. І. Український музичний фольклор /Іваницький А. І. – Вінниця, 2004.
8. Іларіон Свєнціцький. Різдво Христове в поході віків / Іларіон Свєнціцький. – Львів, 1933.
9. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: XIX-начало XX в. Зимние праздники / отв. ред.: С. А. Токарев ; ред. кол.: О. А. Ганцкая ; ред. кол.: [и др.]. – М. : Наука, 1973 . – 351 с. : ил.
10. Квитка К. Песни украинских зимних обрядовых праздников. Избр. труды в 2 т. / Квитка К. – М., 1971. – Т. 1.
11. Копержинський К. Календар народної обрядовості новорічного циклу /Копержинський К. // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – К., 1929. – Вип. 3.
12. Королёва Э.А. Ранние формы танцев /Королёва Э.А. – Кишинёв, 1977.
13. Курочкін О. В. Новорічні свята українців. Традиція і сучасність / Курочкін О.В. – К.,1978. – 190с.
14. Миклухо-Маклай Н. Н. Собр. соч. /Миклухо-Маклай Н. Н. – М.-Л. – 1950. – Т. 2.
15. Номис М. Т. Різдвяні святки /Номис М. Т. – Основа, 1861. – №1.
16. Павло Вірський : [життєвий і творчий шлях] / упоряд. Ю.В. Вернигор, Є.І. Досенко. Вінниця, 2012. – 320 с.
17. Потебня А. А. Обьяснение малорусских и сродных народных песен / Потебня А. А. Т.II. Колядки и щедровки. – Варшава, 1887.
18. Потебня А.А. Символ и миф в народной культуре / А.А. Потебня. – М., 2000. – 184 с.
19. Рой Є. Культурологія: Історія зарубіжної культури / Рой Є. – К. 1998. – 304 с.
20. Рыбаков Б.А. Календарь 4 в. Из земли полян // Рыбаков Б.А. // Советская археология. – 1962. – №4.
21. Стрижев А. Народный календар / Стрижев А. // Наука и жизнь. – 1968. – №10.
22. Суханов И. В. Обычаи, традиции, обряды как социальные явления / Суханов И. В. – Горький. 1973.
23. Федас Й.О. Український народний вертеп /Федас Й.О. – К., 1987.
24. Шереметьєва Л. Д. Дослідження народного календаря та його значення для української етнографічної хронології / Шереметьєва Л. Д. // Історичні джерела та їх використання. – Вип. 7. – К., 1972. – 195 с.
25. Яцимирский Б.М. "Маланка" как вид святочного обрядового ряжения / Яцимирский Б.М. // Этнографическое обозрение. – 1914. – №1-2.

References

1. Avramenko, V. (1947). *Ukrainski natsionalni tanky, muzyka i strii* [Ukrainian national tanks, music and line-up]. Holivud, [in Ukrainian].
2. Vasylenko, Kim (1997). *Ukrainskyi tanets* [Ukrainian dance]. Kyiv [in Ukrainian].
3. Verkhovynets, V.M. (1963). *Teoriia ukrainskoho narodnoho tantsiu* [Theory of Ukrainian folk dance]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Herasymchuk, R. (2008). *Narodni tantsi ukrainskykh Karpat* [Folk dances Ukrainian Carpathians]. Kn. 1. Hutsulski tantsi. Lviv [in Ukrainian].
5. Hnatiuk, V. (1970). *Vybranni statti pro narodnu tvorchist* [Favourites articles on folk art]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Goshovskii, V. (1971). *U istokov narodnoi muzyki slavian* [At the root of Slavic folk music]. Moscow [in Russian].
5. Hrinchenko, M. (1922). *Istoriia ukrainskoi muzyky* [History of Ukrainian music]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Humeniuk, A.I. (1963). *Narodne khoreohrafichne mystetstvo* [Folk choreography]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Ivanytskyi, A.I. (2004). *Ukrainskyi muzychnyi folklor* [Ukrainian folk music]. Vinnytsia [in Ukrainian].
8. Svientsitskyi, I. (1933). *Rizdvo Khrystove v pokhodi vikiv* [Christmas in the campaign Ages]. Lviv [in Ukrainian].
9. Tokarev, S.A., Gantskaia, O.A. (Eds.) et al. (1973). Kalendarnye obychai i obriady v stranakh zarubezhnoi Evropy: XIX – nachalo XX v. Zimnie prazdniki [The calendar customs and traditions of foreign countries of Europe: XIX – beginning of XX century. Winter holidays]. Moscow : Nauka [in Russian].
10. Kvitka, K. (1971). *Pesni ukrainskikh zimnikh obriadovykh prazdnikov* [Songs of Ukrainian winter ritual holidays]. (1-2 Vol.). Moscow, (1) [in Russian].
11. Koperzhynskyi, K. (1929). Kalendar narodnoi obriadovosti novorichnoho tsyklu [Calendar New Year folk r-ites cycle]. *Pervisne hromadianstvo ta yoho perezhytky na Ukraini*. Kyiv, (3) [in Ukrainian].
12. Koroleva, E.A. (1977). *Rannie formy tantsev* [Early forms of dance]. Kishinev [in Russian].
13. Kurochkin, O.V. (1978). *Novorichni sviata ukraintsiv. Tradytsiia i suchasnist* [Ukrainian New Year's Day. Tradition and modernity]. Kyiv [in Ukrainian].
14. Miklukho-Maklai, N.N. (1950). *Sobranie sochineniy* [Collected Works]. Moscow – Leningrad, (2) [in Russian].
15. Nomys, M.T. (1861). *Rizdviani sviatky* [Christmas yuletide]. Osnova (1) [in Ukrainian].
16. Vernyhor, Yu.V., Dosenko, Ye.I. (Eds.) (2012). *Pavlo Virskyi: zhyttievyi i tvorchyi shliakh* [Pavlo Virsky: life and career]. Vinnytsia [in Ukrainian].
17. Potebnia, A.A. (1887). *Ob'iasnenie malorusskikh i srodnykh narodnykh pesen* [Explanation of Little-Russian folk songs]. Varshava (Vol.II. Koliadki i shchedrovki) [in Russian].
18. Potebnia, A.A. (2000). *Simvol i mif v narodnoi kul'ture* [Symbol and myth in folk culture]. Moscow [in Russian].

19. Roi, Ye. (1998). *Kulturolohiia: Istoriia zarubizhnoi kultury* [Cultural Studies: History of World Culture]. Kyiv [in Ukrainian].
20. Rybakov, B.A. (1962). Kalendar' 4 v. Iz zemli polian [Calendar 4th century]. *Sovetskaia arkheologiia,* (4) [in Russian].
21. Strizhev, A. (1968). Narodnyi kalendar [Folk Calendar]. *Nauka i zhizn',* (10) [in Russian].
22. Sukhanov, I.V. (1973). *Obychai, traditsii, obriady kak sotsial'nye iavleniia* [Customs, traditions, rituals as a social phenomenon]. Gor'kii [in Russian].
23. Fedas, Y.O. (1987). *Ukrainskyi narodnyi vertep* [Ukrainian People's nativity scene]. Kyiv [in Ukrainian].
24. Sheremetieva, L.D. (1972). Doslidzhennia narodnoho kalendaria ta yoho znachennia dlia ukrainskoi etnohrafichnoi khronolohii [Research national calendar and its importance for the Ukrainian ethnographic chronology]. *Istorychni dzherela ta yikh vykorystannia*. Kyiv, (7) [in Ukrainian].
25. Iatsimirskii, B.M. (1914). "Malanka" kak vid sviatochnogo obriadovogo riazhennia ["Malanka" as a kind of ritual Yuletide mummers]. *Etnograficheskoe obozrenie*, (1-2) [in Russian].

УДК 726.591.7.034.7(477)

Варивода Аліна Григорівна
старший науковий співробітник
науково-дослідного відділу
вивчення мистецької спадщини
Національного Києво-Печерського
історико-культурного заповідника
e-mail: varalina@i.ua

ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО ГАПТУВАННЯ ДОБИ БАРОКО

У статті аналізується питання вивчення українського церковного гаптування XVII–XVIII ст. Проводиться послідовний розгляд літературних джерел, опублікованих дослідниками упродовж XIX – на початку XX ст. Аналізується ступінь вивчення матеріалу з гаптування у музейних збірках України.
Ключові слова: українське церковне гаптування, доба бароко, історіографія, музей.

Варивода Алина Григорьевна, *старший научный сотрудник научно-исследовательского отдела изучения художественного наследия Национального Киево-Печерского историко-культурного заповедника*

К вопросу изучения украинского церковного шитья периода барокко

В статье анализируется вопрос изучения украинского церковного шитья золотыми и серебряными нитями XVII–XVIII ст. Последовательно рассматриваются литературные источники, опубликованные исследователями на протяжении XIX – в начале XX в. Анализируется степень изученности материала по золотому шитью в музейных собраниях Украины.
Ключевые слова: украинское церковное шитье, эпоха барокко, историография, музей.

Varivoda Alina, *the senior researcher department of the study art heritage National Kyiv Pechersk historical and cultural reserve*

Studying of Ukrainian Church Embroidery of Baroque Period

The actuality of studying the history of church embroidery – a unique variety of Ukrainian art, is conditioned by an ever-growing public interest in the national heritage. The purpose of this article is to review literature on the study of Ukrainian church embroidery of Baroque period. It has to determine the level of the subject's study in historiography and to reveal unsolved aspects of the problem.

Interest in Ukrainian church embroidery became apparent in the second half of the 19th century. It was occasioned by the foundation of Church museums. In particular, they were The Church and Archaeological Museum of the Kiev Theological Academy (1872), the Poltava and Chernihiv eparchy antiquariums (1906). The pictures and descriptions of many church embroidery works were included in the Indexes of the museum collections. However, the huge amount of embroidery items, kept in the monastery and cathedral sacristies, were only partially covers by museumification process. Historical and statistical descriptions give some idea about participants of the meeting of individual dioceses or churches concluded, in particular, mytropolyt of Kiev Yevhenii (Bolkhovitinov), M. Malyzhenovskyi.

In the 1920s the first scientific researches of the history of Ukrainian Baroque embroidery appeared. Blossoming of research activity of M. Novitskaya belongs to this time (from 1928 to 1933 she was managed department of fabric and embroidery in the All-Ukrainian Museum Town, the museum association, created in the Kiev-Pechersk Lavra). In 1927 M. Novitskaya published an article "Dated orarions of Lavra Museum. 1640–1743". The main compositions, embroidery techniques and peculiarities of orarion decoration were described. K. Berladina – the Head of Department of Kharkiv State Art and Historical Museum in the early 1930s was significant scientific researcher. Two articles included in the cycle "Materials for the history of Ukrainian fine art embroidery" belong to her most notable publications. Ideological repressions of the 1930s forced M. Novytskaya and K. Berladina to stop their researches. However, their works on Ukrainian embroidery of XVII–XVIII centuries made a scientific foundation for the future study of the subject.

A next phase of interest in Baroque church embroidery in the 1960s was caused by preparation for edition "History of Ukrainian art". Two fundamental articles, dedicated to Ukranian folk and church embroidery, by scholars G. Logvin and M. Novytskaya were included in the second and fourth volumes of this edition. For the analysis of evolution of the

© Варивода А. Г., 2015

Ukrainian church embroidery of XIII – the first half of the XVII century G. Logvin used archival and graphic sources, and also highly artistic works of embroidery gold from the Ukrainian and foreign collections. M. Novitskaya provided short historical the description of development of the Ukrainian church sewing during the specified period and concerned a question of production the subjects of church sewing in convents.

T. Kara-Vasylieva deepened and extended researches of her predecessors. Her fundamental monograph "Liturgical embroidery of Ukraine of the XVII–XVIII centuries. Iconography, typology, style" (1996) represented Baroque embroidery as an integral artistic phenomenon. Other important publications by T. Kara-Vasylieva are "Masterpieces of the church embroidery of Ukraine" (2000), part "Church embroidery of the XIV-XVIII century" in the edition of "History of Ukrainian embroidery" (2008).

An important contribution to the study of church Baroque embroidery was made by researchers of the leading Ukrainian museums. In 1970–1980's according with cultural and educational activities of museums some items of church embroidery were exhibited and published in the thematic art albums and guidebooks. Since the independence of Ukraine an ever-growing public interest in the national heritage caused new opportunities for studying Ukrainian church embroidery. K. Hereles, V. Shcherbakova – members of stuff of the National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Reserve, made several publications on its largest in Ukraine collection of embroidery. V. Zaichenko, scientific researcher of the Chernigiv Historical Museum named after V. V. Tarnovsky, made catalog of Museum's "Golden embroidery" collection. Works by R. Kosiv dedicated to a subject of the National Andrey Sheptytsky Museum's in Lviv embroidery collection, were notable by high standard of scientific research.

Thus, review of historiography of Ukrainian church embroidery proves that the topic of Ukrainian XVII–XVIII centuries Baroque embroidery has repeatedly drawn the attention of art historians, scientific researchers and members of museum staff. At the same time we have insufficient information on the embroidered works from the collections of leading national museums. At the present time there is necessity of museum collections systematization and including into scientific circulation still unknown items of church embroidery.

Key words: Ukrainian church embroidery, baroque, historiography.

Тема оздоблення предметів церковної обстави гаптуванням (вишивкою золотими і срібними нитками) ще кілька десятиліть тому знаходилася на периферії наукових зацікавлень істориків української культури та пам'яткознавців. Церковні тканини, що досить важко вкладалися у межі ідеологічної кон'юнктури, зрідка потрапляли на сторінки наукових розвідок. Дослідники практично не мали можливості не тільки об'єктивно висвітлити роль текстильних предметів у храмовому просторі, але й здійснити ґрунтовний аналіз іконографічних композицій. Проте з набуттям Україною незалежності вивчення українського церковного гаптування отримало нові можливості для розвитку. Поглибився інтерес науковців до вивчення релігійного контексту побутування гаптованих пам'яток XVII–XVIII ст., а також визначення їхнього місця у художній системі українського бароко.

На сьогодні актуальність вивчення історії церковного гаптування – унікального різновиду української художньої культури – викликана постійно зростаючим інтересом суспільства до національної спадщини. Міцне підґрунтя для подальшого дослідження окресленої теми склали фундаментальні розробки вітчизняних науковців, що постали за часів незалежності.

Мета даної статті полягає в огляді літератури, присвяченій вивченню українського церковного гаптування доби бароко. Він проводиться задля виявлення рівня опрацювання теми в історіографії та виділення невирішених аспектів проблематики.

Зацікавлення творами українського церковного гаптування доби бароко припадає на другу половину XIX ст. Велике значення для збереження і популяризації гаптованих предметів мала організація церковних музеїв. Зокрема, значна кількість вишитих золотом риз, єпитрахилей та літургійних покровів зберігалася в колекції Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії, заснованому 1872 р. Світлини найцікавіших пам'яток та їх наукові описи були надруковані професором М. І. Петровим у покажчику та альбомах старожитностей ЦАМу [17].

Пам'ятки українського гаптування XVII–XVIII ст. входили також до відділу церковного начиння у Полтавському та Чернігівському єпархіальних давньосховищах (1906 р.) [16; 19]. Слідом за ЦАМом ці музейні заклади не лише продовжили справу збереження церковної старовини, але й слугували навчальними центрами, доступними для громадського відвідування.

Означені заходи з музеєфікації пам'яток гаптування були здатні лише частково охопити величезний речовий матеріал, що продовжував зберігатися у важкодоступних монастирських і соборних ризницях. Певне уявлення про склад цих зібрань дають історико-статистичні описи єпархій або окремих храмів. Варто відзначити, що гаптовані пам'ятки у подібних публікаціях часто розглядалися у церковно-археологічному контексті. При цьому першочергове значення надавалося меморіальним речам, таким як вклади імператорської родини, представників вищої світської та духовної влади.

До найпомітніших розвідок цього жанру відносяться, зокрема, праці Київського митрополита Євгенія Болховітінова, присвячені історії Києво-Софійського кафедрального собору та Києво-Печерської лаври [2]. Опис Києво-Флорівського монастиря М. Маліженовського містив інформацію про унікальні гаптовані предмети XVII ст., які зберігалися в ризниці Вознесенської церкви [13].

Перші наукові розвідки з історії українського гаптування доби бароко постали у 1920-х рр. Націоналізація монастирських і церковних зібрань після Жовтневого перевороту поставило перед творчою інтелігенцією задачу становлення пам'яткоохоронної системи на державному рівні. Ключова роль в ній відводилася музеям та створенню на їхній базі культурно-освітніх центрів. До вивчення культо-

вих предметів, що у великій кількості надходили до фондів музейних закладів, залучилися висококваліфіковані спеціалісти.

У період 1920-х рр. відбулося становлення дослідницької діяльності М. Новицької – талановитого мистецтвознавця, археолога, музейника. З 1924 р. Марія Олексіївна працювала у відділі тканин та шиття Всеукраїнського музейного городка і одночасно навчалась при Кафедрі мистецтвознавства ВУАН. Після закінчення аспірантури у 1928 р. вона захистила промоційну роботу і отримала звання наукового працівника ВМГ. З 1928 по 1933 р. М. Новицька очолювала відділ тканини та шиття зазначеної музейної установи 1927 р. у збірнику "Український музей" була опублікована стаття дослідниці "Датовані єпитрахилі Лаврського музею 1640–1743 р.", в якій на прикладі тринадцяти гаптованих пам'яток були охарактеризовані основні варіанти оздоблення українських єпитрахилей [14]. Авторка проаналізувала технологію виготовлення (крій, матеріал, техніку) та особливості декорування (композиція, мотиви: рослинний орнамент і постаті святих) опрацьованих творів і запропонувала їх власну типологізацію.

Крім іншого, розвідка М. Новицької супроводжувалася "Списком датованих єпитрахилей Лаврського музею" з детальною інформацією про кожну пам'ятку. На сьогодні ці документальні відомості є надзвичайно цінними, адже у роки Другої світової війни колекція тканин та шиття ВМГ зазнала непоправних втрат. Оскільки місцем її зберігання була ризниця Успенського собору, після вибуху останнього в листопаді 1941 р., більша частина предметів опинилася під його завалами. З-поміж 13 єпитрахилей, опублікованих М. Новицькою, в колекції НКПІКЗ залишилося лише три.

Значну наукову вагу мають публікації К. Берладіної – з 1927 р. завідувачки кабінету, з 1931 по 1933 р. – відділу Харківського державного художньо-історичного музею. Найпомітніші серед них – дві статті циклу "Матеріали з історії українського образотворчого гаптування" [1]. Завданням цих публікацій К. Берладіна бачила систематизацію матеріалу з церковної вишивки, що на той час знаходився в колекціях провідних музеїв УССР: Києва, Полтави, Чернігова, Дніпропетровська, Харкова. На основі відібраних пам'яток (більша частина з них походила саме з Лаврського музею) вчена здійснила огляд основних історичних періодів гаптування. Особливу увагу К. Берладіна приділила дослідженню технічних засад золотого шитва та розгляду художніх змін на окремих етапах його розвитку.

З початком репресій більшовицького уряду проти української інтелігенції та розгортання компанії з перетворення музеїв на центри атеїстичної пропаганди, М. Новицька і К. Берладіна були вимушені припинити свою дослідницьку діяльність. Проте, виявлені ними закономірності розвитку стилістичних форм та іконографії українського гаптування XVII–XVIII ст. склали наукове підґрунтя для вивчення даної теми наступними поколіннями дослідників-музеєзнавців.

Протягом другої половини 1960-х рр., у зв'язку із підготовкою шеститомної історії українського мистецтва під редакцією М. П. Бажана, вивчення церковного гаптування переживає новий етап зацікавленості. Стаття відомого дослідника українського середньовічного мистецтва Г. Логвина "Вишивання та гаптування" у другому томі "Історії українського мистецтва" (в 6 т.) стала першою ґрунтовною розвідкою з даної теми, що з'явилася у радянському мистецтвознавстві повоєнного часу [12]. Аналізуючи еволюцію українського церковного гаптування XIII – першої половини XVII ст., Г. Логвин використав архівні і образотворчі джерела, а також високомистецькі твори вишивки золотом з українських і зарубіжних колекцій. У той же час мовчазна заборона на дослідження національної релігійної спадщини не дала можливості Григорію Никоновичу навіть поверхнево представити роль гаптованих предметів у літургійному середовищі храму.

Важливо відзначити, що Г. Логвин першим приділив увагу цеховій організації ткачів і майстрів-гаптарів на Галичині. На основі архівних джерел він встановив існування гаптарських майстерень не лише у монастирських, але й у феодальних маєтностях. Їхня продукція призначалася для внутрішнього ринку, а також ставала предметом зовнішньої торгівлі [12, 400].

Вагомим внеском у вивчення українського церковного гаптування XVII–XVIII ст. стала стаття "Вишивання і гаптування" у четвертому томі "Історії українського мистецтва" (в 6 т.) [15]. Авторка публікації – Марія Новицька надала короткий історичний опис розвитку українського церковного гаптування протягом зазначеного періоду та зробила ряд влучних спостережень щодо образної мови сюжетних і орнаментальних композицій. Окрім іншого, вчена торкнулася питання виготовлення предметів церковного гаптування у жіночих монастирях.

Надалі поглибила та розширила напрацювання попередників дослідниця української народної вишивки, доктор мистецтвознавства Т. Кара-Васильєва. Безумовною заслугою вченої стало те, що у роки зняття "табу" з церковного мистецтва, вона представила українське церковне гаптування епохи бароко як окреме і самодостатнє художнє явище. Свої спостереження і висновки щодо ґенези українського гаптування епохи бароко Тетяна Валеріївна виклала у монографії, укладеній на основі докторської дисертації [8].

Відзначимо, що у цьому ґрунтовному виданні вперше було представлено художньо-функціональну роль гаптованих пам'яток у предметно-просторовому середовищі храму. Спираючись на концепцію о. Павла Флоренського про храмовий синтез, дослідниця зазначала, що тканини в інтер'єрі храму мали подвійну образотворчо-декоративну функцію, яка визначалася їхнім місцем у літургійному дійстві та загальною художньою спрямованістю внутрішнього церковного оздоблення.

Із вказаною монографією пов'язана також стаття Т. Кара-Васильєвої "Гаптування та шитво" у третьому томі "Історії українського мистецтва" (в 5-ти томах), підготовленої колективом Інституту мис-

тецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАНУ [9]. В ній дослідниця продовжила висвітлення ролі монастирських осередків у виготовленні гаптованих творів у козацько-гетьманську добу (друга половина XVII – початок XVIII ст.). Представлена у статті "географія" гаптарських центрів охоплює, переважно, Київщину і Чернігівщину.

Багаторічні напрацювання Т. Кара-Васильєвої з вивчення гаптованих церковних виробів доби бароко знайшли відображення в багато ілюстрованій книзі-альбомі "Шедеври церковного шитва України" та у розділі "Церковне гаптування XIV–XVIII ст." у фундаментальному виданні "Історія української вишивки".

У вивченні українського церковного гаптування доби бароко важливу роль відіграли співробітники провідних українські музеїв. Зокрема, після відкриття у 1975 р. у виставковому приміщенні (корп. № 3) Києво-Печерського державного історико-культурного заповідника (КПДІКЗ) постійної експозиції "Художественные ткани и вышивка XVI–XIX вв.", представлені на ній гаптовані пам'ятки починають регулярно потрапляти на сторінки тематичних фотоальбомів та путівників по території заповідника. Того ж року вийшов друком каталог "Українське гаптування та вишивка XVI–XVIII ст. в зібранні Києво-Печерського історико-культурного заповідника" [20]. Упорядник видання та автор вступного слова – співробітник КПДІКЗ Г. Кравець, надала короткі описи 224 гаптованих і вишитих шовками музейних предметів. На жаль, через кон'юнктурні перепони, у каталозі повністю відсутні назви сюжетів та імена святих, чиї зображення розміщені на пам'ятках.

Вагомим внеском у дослідження колекції гаптування НКПІКЗ стали публікації співробітниці Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника (НКПІКЗ) К. Герелес (Прасолової). Низка студій авторкиприсвячена атрибуції пам'яток з такого визначного центру гаптування XVII ст., як Києво-Печерський Вознесенський дівочий монастир [4].

Відмітимо також, що саме К. Герелес було розпочато ґрунтовну роботу з підготовки каталогу творів українського церковного гаптування XVII–XVIII ст. з колекції НКПІКЗ, яку, на жаль, вона не встигла завершити. Окремі аспекти цього питання були висвітленні у публікації "Деякі проблеми каталогізації колекції пам'яток літургійного шитва із зібрання Києво-Печерського заповідника" [5].

Важливе практичне значення для вивчення колекції церковного гаптування НКПІКЗ, має каталог "Вклади і вкладники Успенського собору Києво-Печерської лаври XVI – поч. XX століття (Сакральні тканини і вироби з металу у зібранні Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника)" [3]. Автор розділу "Сакральні тканини" – В. Щербакова (зберігач (1990–2014 рр.) групи "Тканини" фондів НКПІКЗ) представила фахові описи 119 предметів священицького облачення і літургійних покровів, атрибутованих нею як пам'ятки, історично пов'язані з ризницею Великої лаврської церкви. Втім, користуючись, в окремих випадках, непідтвердженими даними авторка помилково пов'язала з ризницею славетного собору ряд творів церковного гаптування XVII ст., які походили з інших храмів.

Інформацію про склад колекції "золотої вишивки" Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського (ЧІМ) отримуємо з каталогу, укладеного науковим співробітником цієї установи В. Зайченко [6]. Видання має одинадцять розділів, дев'ять з яких представляють основні типологічні групи гаптованих предметів церковного вжитку. Відмітимо, що незважаючи на відсутність довоєнної облікової документації, дослідниці вдалося встановити місце походження 48 гаптованих творів з колекції музею. Водночас, недостатня кількість ілюстративного матеріалу ускладнює повноцінне сприйняття викладеного матеріалу.

Інші публікації В. Зайченко також містять цінну інформацію про окремі гаптовані артефакти зібрання ЧІМу та творчу діяльність гаптарських майстерень у Чернігівських жіночих обителях XVII–XVIII ст. [7].

Дослідженню колекції гаптованих творів зібрання Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького (НМЛ) присвячено праці Р. Косів [10]. Студії дослідниці відзначаються високим рівнем розробки заявленої проблематики і науковою зваженістю. Особливий наголос Р. Косів робить на розкритті літургійного контексту застосування гаптів, виявленню взаємозв'язку між сюжетними композиціями і богослужбовою символікою.

Монографія Р. Косів "Літургійні покрови на чашу й дискос із каталогом творів із фігуративними зображеннями зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького" насьогодні є найбільш повним дослідженням цієї типологічної групи гаптованих предметів [11]. Примітно, що сакральні покрови були розглянуті авторкою у широкому історико-культурному і богослужбовому контекстах. Особливий інтерес для дослідників українських старожитностей представляє супроводжуючий видання каталог творів з фондів НМЛ, оздоблених гаптованими та мальованими композиціями. В ньому представлено 45 музейних предметів, більшість з яких публікується вперше. Варто зазначити, що попри потужну джерельну базу, Р. Косів, на жаль, не приділила достатньої уваги виявленню специфіки гаптування саме західноукраїнського регіону.

У статті М. Тихонової досліджується художньо-стилістичні особливості гаптованих творів з колишніх козацьких храмів Запорожжя. Нині ці пам'ятки зберігаються в колекції Дніпропетровського Національного історичного музею імені Дмитра Яворницького [18].

Отже, розгляд історіографії доводить, що тема українського церковного гаптування XVII–XVIII ст. неодноразово привертала увагу дослідників історії української культури, мистецтвознавців та музейників. Значний внесок у вивчення генези, стилістики та технік гаптування цього періоду зробили М. Новицька, К. Берладіна, Т. Кара-Васильєва. Водночас маємо недостатню кількість інформація щодо гаптованих творів з колекцій провідних вітчизняних музеїв. Нині постала необхідність у систематизації

фондових зібрань, уведенні до наукового обігу досі невідомих пам'яток гаптування. Окремою проблемою залишається розгляд творів українських гаптарських шкіл у компаративному порівнянні зі спадщиною країн найближчого зарубіжжя, зокрема Польщі, Молдови, Росії.

Література

1. Берладіна К. Матеріали з історії українського образотворчого гаптування (короткий нарис зміни стилістичних форм та технічних засобів з середини XVII до XX ст.) / К. Берладіна // Наукові записки науково-дослідчої кафедри історії української культури. – Харків, 1927. – Вип. 6. – С. 389–411; Берладіна К. Матеріали з історії українського образотворчого гаптування. Композиційні схеми та іконографічні форми українських фелоней від середини XVII до XIX ст. / К. Берладіна // Мистецтвознавство. – Харків, 1929. – С. 67–104.
2. Болховітінов Євгеній, митрополит. Вибрані праці з історії Києва / [упоряд. Т. Ананьєва] /Болховітінов Євгеній, митрополит. – К. : Либідь – ІСА, 1995. – 488с. – (Пам'ятки історичної думки України).
3. Вклади та вкладники Успенського собору Києво-Печерської лаври. XVI – поч. XX століття: сакральні тканини і вироби з металу у зібранні Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Каталог/ [упоряд. В. Щербакова, Г. Листопад]. – К. : КВІЦ, 2005.
4. Герелес К. С. Гаптарська майстерня Києво-Флорівського монастиря за часів ігуменства Марії Магдалини Мазепи / К. С. Герелес // Могилянські читання 1999 року: Гетьман Іван Мазепа і Києво-Печерська лавра : матеріали щорічної наук. конф. – К. : Рекламно-видавничий центр "Полі-графіка", 2000. – С. 52–55; Герелес К. С. Українське гаптування XVII—XVIII ст.: майстрині та їх твори (за матеріалами колекції Заповідника) / К. С. Герелес // Лаврський альманах. Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: зб. наук. праць. – К. : Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2003. – Вип. 11. – С. 25–34.
5. Герелес К. С. Деякі проблеми каталогізації колекції пам'яток літургійного шитва із зібрання Києво-Печерського заповідника / К. С. Герелес // Могилянські читання 2004 року: Музейне збереження пам'яток сакрального мистецтва. Історія, сучасна практика і майбутнє : зб. наук. праць. – К. : ВІПОЛ, 2005. – С. 152–160.
6. Зайченко В. В. Гапти XVII–XIX ст. у збірці Чернігівського історичного музею / В. В. Зайченко. – Чернігів: Десна, 1991. –25 с.
7. Зайченко В. В. Збірка гаптів XIV–XIX ст. // Родовід. – 1996. – Ч. 2(14). – С. 99–105; Зайченко В. В. Гаптовані ікони XVIII—XIX ст. / В. В. Зайченко // Родовід. –1999. –Ч. 1 (17). – С. 41–47; Зайченко В. В. Гаптарство на Чернігівщині. Осередки гаптування / В. В. Зайченко // Скарбниця української культури : зб. наук. праць. – Чернігів, 2012. – Вип. 14. – С. 228–238.
8. Кара-Васильєва Т. Українське літургійне шитво XVЇIXVIII ст. Іконографія, типологія, стилістика / Т. Кара-Васильєва. – Львів : Свічадо, 1996. – 231 с.
9. Кара-Васильєва Т. Гаптування та шитво // Історія українського мистецтва: в 5 т. /[голов. ред. Г. Скрипник; ред. т. Д. Степовик] НАН України, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. – К., 2011. – Т. 3 : Мистецтво другої половини XVI – XVIII століття. – С. 912–923.
10. Косів Р. "Επιταφιος trenos": українські багатофігурні воздухи та плащаниці XVII–XVIII ст. у збірці Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького / Р. Косів // Апологет. Богословський збірник Львівської духовної академії. – № 1–4 (16–19). – 2009. – С. 122–129; її ж.Євхаристійні образи Христа українських літургійних покровів на чашу і дискос у контексті церковного мистецтва XVII–XVIII ст. / Р. Косів // Волинська ікона: дослідження та реставрації : матеріали XXI Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 27-28 серпня 2013). – Луцьк, 2013. – С. 174–184.
11. Косів Р. Літургійні покрови на чашу й дискос із каталогом творів із фігуративними зображеннями зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького / Р. Косів. – К. : Майстер Книг, 2013. – 208 с. : іл.
12. Логвин Г. Вишивання і гаптування / Г. Логвин // Історія українського мистецтва : в 6 т. / [голов.ред. М. П. Бажан; ред. т. Ю. П. Нельговський]. – К., 1967. – С. 400–413.
13. Малиженовский Н. Ф. Киевский женский Флоровский (Вознесенский) монастырь / [сост. О. А. Крайняя] /Малиженовский Н. Ф. – К. : Феникс, 2010. – 360 с. :ил.
14. Новицька М. Датовані єпітрахілі Лаврського музею 1640–1743 рр. / М. Новицька // Український музей / під ред. П. Курінного. – Зб. 1. – К., 1927. – С. 53–70.
15. Новицька М. Вишивання і гаптування / М. Новицька // Історія українського мистецтва : в 6 т. / [голов. ред. М. П. Бажан; ред. т. Ю. П. Нельговський]. – К., 1968. – Т. 3 : Мистецтво другої половини XVII – XVIII ст. – С. 372–380.
16. Описание вещественных и письменних памятников Черниговского епархиального древлехранилища // Сборник Черниговского епархиального древлехранилища. – Чернигов, 1908. – Вып. 1. – С. 1–50.
17. Петров Н. И. Указатель Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии / Н. И. Петров. – К., 1897; Альбом достопримечательностей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии [авт. текста Н. И. Петров]. – К., 1915. – Вып. 4–5. – 61 с.
18. Тихонова М. М. Церковні тканини XVII–XVIII ст. з колекції Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького: історія та художньо-стильові особливості / М. Тихонова // Січеславський альманах. – 2009. – № 4. – С. 43–53.
19. Трипольский В. Полтавское Епархиальное Древлехранилище. Указатель с описаним выдающихся письменных и вещественных памятников церковной старины Полтавской Епархии / В. Трипольский. – Полтава, 1909. – 141 с.
20. Українське гаптування та вишивка XVI–XVIII ст. в зібранні Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Каталог/ [упоряд. Г. П. Кравець]. – К., 1975. – 35 с.

References

1. Berladina, K. (1927). Materialy z istorii ukrainskoho obrazotvorchoho haptuvannia (korotkyi narys zminy stylistychnykh form ta tekhnichnykh zasobiv z seredyny XVII do XX st.) [Materials on the history of Ukrainian fine embroidery (short essay changing stylistic forms and means from mid XVII to the XX century)]. *Naukovi zapysky n-*

aukovo-doslidchoi kafedry istorii ukrainskoi kultury. Kharkiv, (6), 389–411 [in Ukrainian]; Berladina, K. (1929). Materialy z istorii ukrainskoho obrazotvorchoho haptuvannia. Kompozytsiini skhemy ta ikonohrafichni formy ukrainskykh felonei vid seredyny XVII do XIX st. [Materials on the history of Ukrainian fine embroidery. Composite schemes and iconographic forms cloak Ukrainian XVII to the mid nineteenth century]. *Mystetstvoznavstvo*. Kharkiv, 67–104 [in Ukrainian].

2. Ananieva, T. (Ed.) (1995). *Bolkhovitinov Yevhenii, mytropolyt. Vybrani pratsi z istorii Kyieva* [Otten Eugene Metropolitan. Selected works from the history of Kyiv]. Kyiv : Lybid – ISA [in Ukrainian].

3. Shcherbakova, V., Lystopad, H. (Eds.) (2005). *Vklady ta vkladnyky Uspenskoho soboru Kyievo-Pecherskoi lavry. XVI – poch. XX stolittia: sakralni tkanyny i vyroby z metalu u zibranni Natsionalnoho Kyievo-Pecherskoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka* [Deposits and depositors of the Assumption Cathedral of Kiev-Pechersk Lavra. XVI – the b-eginning of XX century: the sacred cloth and metal products in the assembly of the National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Preserve]. Kataloh. Kyiv : KVITs [in Ukrainian].

4. Hereles, K.S. (2000). Haptarska maisternia Kyievo-Florivskoho monastyria za chasiv ihumenstva Marii Mahdalyny Mazepy [Haptarska workshop Kyiv Florovsky monastery hegumen in the time of Mary Magdalene Mazepa]. *Mohylianski chytannia 1999 roku: Hetman Ivan Mazepa i Kyievo-Pecherska lavra* : materialy shchorichnoi nauk. konf. Kyiv : Reklamno-vydavnychyi tsentr Poli-hrafika, 52–55 [in Ukrainian].; Hereles, K.S. (2003). Ukrainske haptuvannia XVII—XVIII st.: maistryni ta yikh tvory (za materialamy kolektsii Zapovidnyka) [Ukrainian embroidery XVII-XVIII centuries: masters and their works]. *Lavrskyi almanakh*. Kyievo-Pecherska lavra v konteksti ukrainskoi istorii ta kultury: zb. nauk. prats. Kyiv : Natsionalnyi Kyievo-Pecherskyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk, 2003. – Vyp. (11), 25–34 [in Ukrainian].

5. Hereles, K.S. (2005). Deiaki problemy katalohizatsii kolektsii pamiatok liturhiinoho shytva iz zibrannia Kyievo-Pecherskoho zapovidnyka [Some problems of cataloging the collection of monuments from the collection of liturgical sewing Crypt Reserve]. M*ohylianski chytannia 2004 roku: Muzeine zberezhennia pamiatok sakralnoho mystetstva. Istoriia, suchasna praktyka i maibutnie* : zb. nauk. prats. Kyiv : VIPOL, 152–160 [in Ukrainian].

6. Zaichenko, V.V. (1991). Hapty XVII–XIX st. u zbirtsi Chernihivskoho istorychnoho muzeiu [Embroidery XVII-XIX century in the collection Chernihiv Historical Museum]. Chernihiv: Desna [in Ukrainian].

7. Zaichenko, V.V. (1996). Embroidery collection XIV–XIX st. [Collection haptiv XIV-XIX centuries]. *Rodovid*, (2 (14)), 99–105 [in Ukrainian].; Zaichenko, V.V. (1999). Haptovani ikony XVIII–XIX st. [Embroidered icons XVIII-XIX centuries]. *Rodovid*, (1 (17)), 41–47 [in Ukrainian].; Zaichenko, V.V. (2012). Haptarstvo na Chernihivshchyni. Oseredky haptuvannia [Embroidery in Chernihiv. Cells embroidery]. *Skarbnytsia ukrainskoi kultury* : zb. nauk. prats. Chernihiv, (14), 228–238 [in Ukrainian]..

8. Kara-Vasylieva, T. (1996). *Ukrainske liturhiine shytvo XVII–XVIII st. Ikonohrafiia, typolohiia, stylistyka* [Ukrainian liturgical sewing XVII–XVIII centuries: iconography, typology, style]. Lviv : Svichado [in Ukrainian].

9. Kara-Vasylieva, T. (2011). Haptuvannia ta shytvo [Embroidery and sewing]. *Istoriia ukrainskoho mystetst:-a*: (Vols. 1-5). Kyiv, (3 : Mystetstvo druhoi polovyny XVI – XVIII stolittia), 912–923 [in Ukrainian].

10. Kosiv, R. (2009). "Επιταφιος trenos": ukrainski bahatofihurni vozdukhy ta plashchanytsi XVII–XVIII st. u zbirtsi Natsionalnoho muzeiu u Lvovi imeni Andreia Sheptytskoho ["Επιταφιος trenos": Ukrainian multi air and shroud XVII-XVIII in the collection of the National Museum in Lviv]. *Apolohet. Bohoslovskyi zbirnyk Lvivskoi dukhovnoi akademii,* (1–4 (16–19)), 122–129 [in Ukrainian].; Kosiv, R. (2013). Ievkharystiini obrazy Khrysta ukrainskykh liturhiinykh pokroviv na chashu i dyskos u konteksti tserkovnoho mystetstva XVII–XVIII st. [Images Eucharistic Christ Ukrainian liturgical coverings for the cup and paten in the context of religious art XVII-XVIII]. *Volynska ikona: doslidzhennia ta restavratsii* : materialy XXI Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Lutsk, 174–184 [in Ukrainian].

11. Kosiv, R. (2013). *Liturhiini pokrovy na chashu y dyskos iz katalohom tvoriv iz fihuratyvnymy zobrazhenniamy zi zbirky Natsionalnoho muzeiu u Lvovi imeni Andreia Sheptytskoho* [Liturgical covers the cup and paten on a catalog of works of figurative images from the collection of the National Museum in Lviv]. Kyiv : Maister Knyh [in Ukrainian].

12. Lohvyn, H. (1967). Vyshyvannia i haptuvannia [Embroidery and fancywork]. *Istoriia ukrainskoho mystet-stva*, (6 Vols.), Kyiv, 400–413 [in Ukrainian].

13. Malizhenovskii, N.F. (2010). Kievskii zhenskii Florovskii (Voznesenskii) monastyr' [Kiev female Florovsky (Voznesensky) Monastery]. Kiev : Feniks [in Russian].

14. Novytska, M. (1927). Datovani yepitrakhili Lavrskoho muzeiu 1640–1743 rr. [Dated epitrachelion Lavra Museum 1640-1743] *Ukrainskyi muzei*. Kyiv, 53–70 [in Ukrainian].

15. Novytska, M. (1968). Vyshyvannia i haptuvannia [Embroidery and fancywork]. *Istoriia ukrainskoho mystetstva*. Kyiv, (Vol. 1-6, Vol.3 : Mystetstvo druhoi polovyny XVII – XVIII st.), 372–380 [in Ukrainian].

16. Opisanie veshchestvennykh i pis'mennikh pamiatnikov Chernigovskogo eparkhial'nogo drevlekhranilishcha [Description of material and written monuments of Chernihiv diocesan Drevlekhranilishche] (1908). *Sbornik Chernigovskogo eparkhial'nogo drevlekhranilishcha*. Chernigov, (1), 1–50 [in Russian].

17. Petrov, N.Y. (1897). *Ukazatel Tserkovno-arkheologicheskogo muzeia pri Kievskoi dukhovnoi akademii* [Index Church and the Archaeological Museum of the Kiev Theological Academy]. Kiev [in Russian].; Petrov, N.Y. (1915). *Albom dostoprymechatelnostei Tserkovno-arkheologycheskoho muzeia pri Kievskoi dukhovnoi akademii* [Album attractions Church and the Archaeological Museum of the Kiev Theological Academy]. Kiev, (4–5) [in Russian].

18. Tykhonova, M.M. (2009). *Tserkovni tkanyny XVII–XVIII st. z kolektsii Dnipropetrovskoho istorychnoho muzeiu im. D. I. Yavornytskoho: istoriia ta khudozhno-stylovi osoblyvosti* [Religious tissue XVII-XVIII centuries from the collection of Dnipropetrovsk Historical Museum: History and art-style features]. *Sicheslavskyi almanakh,* (4), 43–53 [in Ukrainian].

19. Trypolskyi, V. (1909). *Poltavskoe Eparkhyalnoe Drevlekhranilishche. Ukazatel s opisanym vydaiushchikhsia pismennykh i veshchestvennykh pamiatnykov tserkovnoi starinnoi Poltavskoi Eparkhii* [Poltava diocesan Drevlekhranilishche. Index Description with outstanding written and material monuments of antiquity church of the Diocese of Poltava]. Poltava [in Russian].

20. *Ukrainske haptuvannia ta vyshyvka XVI–XVIII st. v zibranni Kyievo-Pecherskoho istoryko-kulturnoho z-apovidnyka* [Ukrainian embroidery and embroidery XVI-XVIII centuries in the collection of the Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Preserve] (1975). Kataloh. Kyiv [in Ukrainian].

УДК 94(477.83)"1945/54"

Ільницький Василь Іванович
кандидат історичних наук, доцент
кафедри нової та новітньої історії України
Дрогобицького державного педагогічного
університету ім. Івана Франка
e-mail: vilnickiy@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛАШТУВАННЯ ПОБУТУ В УМОВАХ ПІДПІЛЛЯ КАРПАТСЬКОГО КРАЮ ОУН: 1945–1954 рр. (за матеріалами Галузевого державного архіву Служби безпеки України)

У статті на основі невідомих та маловідомих документів розкриваються особливості побутових умов підпільного життя. Доведено, що, попри складнощі щоденної збройної та пропагандистської боротьби, учасники руху опору стикалися з потребою облаштування побутових умов. З'ясовано, що ця проблема стосувалася як рядових учасників, так і вищого командного складу. Виявлено, що відсутність належного господарського забезпечення, а також постійне морально-психологічне напруження призводили до конфліктних ситуацій.

Ключові слова: побут, криївка, Карпатський край ОУН, український визвольний рух.

Ильницкий Василий Иванович, *кандидат исторических наук, доцент кафедры новой и новейшей истории Украины Дрогобычского государственного педагогического университета им. Ивана Франко*

Особенности устройства быта в условиях подполья Карпатского края ОУН: 1945–1954 рр. (по материалам Отраслевого государственного архива Службы безопасности Украины)

В статье на основе неизвестных и малоизвестных документов раскрываются особенности бытовых условий подпольной жизни. Доказано, что, несмотря на сложности ежедневной вооруженной и пропагандистской борьбы, участники движения сопротивления сталкивались с необходимостью обустройства бытовых условий. Установлено, что эта проблема касалась как рядовых участников, так и высшего командного состава. Обнаружено, что отсутствие надлежащего хозяйственного обеспечения, а также постоянное морально-психологическое напряжение приводили к конфликтным ситуациям.

Ключевые слова: быт, тайник, Карпатский край ОУН, украинское освободительное движение.

Ilnytskyj Vasyl, *Candidate of Historical Sciences, Docent of Ukraine's New and Modern History Department Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University*

Equipment features in the OUN Carpathians region underground (1945 – 1954) (based on the Branch State Archive of the Ukraine Security Service)

Making affect the living conditions of as ordinary underground, and higher commanders. That problem was not left in to find a place in secret places dig it, find the pick, but deliver and maintain these products. The need for regulated products generally instructive guidance (quantity, composition, etc.). Although all the procurement took into account the real possibilities of the region.

For full proharchuvannya developed specific recommendations on the necessary components of food, their calorie content, and the needs and options for the replacement of individual components (with the same calorie content). It should be noted that the management suited to differentiated food nutrition standards depending on the tasks (wintering in kryyivtsi stay in roads, etc.). A clear indication in the distribution of food stocks are also associated with their small reserves, and therefore need a longer use.

Of course we have to mention that diet and to some extent dependent on the locations of rebel department or location of the hiding places (built in the farms kept local residents have allowed varied diet). COOKING UPA engaged individuals who have the appropriate skills and in secret places during the winter it could carry out a woman (if any) inhabitants refuge, alternately or together with a clear division of responsibilities.

Figuring features material living conditions, moral and psychological circumstances of the Carpathians underground environment enables study descriptions of memories and diaries. That is often the nationalists had to starve days and weeks. Another drawback was the lack of domestic opportunities to kindle a fire in the open, because it could see the enemy. It was felt particularly sharply in early spring, when insurgents hiding places and left feeling cold.

It should be noted that life in kryyivtsi had strict regulations: Time for morning hygiene, snida¬nok, classes (history of Ukraine, ideological propaganda classes, items of general cycle general education), if the radio listening to just the latest news. Given 2-3 hours for private lessons (reading books, personal interests, etc.). Cooking and cleaning all rebels involved, an exception could be the conductor. If kryyivtsi was a woman, then set Screen covers. Violation of vstanov¬lenoho regulations were imposed: an extraordinary status, study some works. Among the entertainment used the game with chess, checkers, in some cases – playing musical instruments. Certain difficulties and opportunities related to daily observe personal hygiene. Of course in the summer the situation was favorable – used for this purpose reservoirs that were nearby, had complicated the fall, winter and spring. At this time, these needs could make in homes of local people. In establishing relationships, life in a closed and confined space women had difficult with male staff.

Nationalists, making a daily struggle, despite the constant voltage did not forget about training, self-education, leisure, celebrations and more. In difficult conditions of daily struggle played an important moment of celebration moral-psychological, educational value. In the underground, along with propaganda, military activities and everyday work, do not forget about the celebration of various holidays. With materials stored hear about the celebrations that took place in the underground. In particular, we highlight the religious and nationalist public holidays. Celebrating each holiday carefully prepared, develop manuals and guidelines. It was during the celebration of religious holidays and underground re-

© Ільницький В. І., 2015

bels had the opportunity to taste festive food. However, a complete meal (for all ritual canons) could have been in the cantonment nationalists in villages among family, friends and sympathizers.

Thus, despite the difficulties of everyday life, the events of war and post-war confrontation has put forward to the historic arena strong, sacrificial personalities that in war people were not lost moral and Christian values. Setting the usual everyday improvements in the underground depended on a number of circumstances. Even in the actual conditions of war nationalists denied by a short holiday and festive moments. With the aim of significant events underground photographed.

Key words: everyday life, secret places, the OUN Carpathians region, Ukrainian liberation movement.

На сьогоднішній день особливої популярності набуває вивчення повсякденного життя як підпілля, так і окремих його структурних підрозділів. Для української історичної науки вивчення цих проблем лише починає набирати масштабів, натомість у світі цей напрям активно розвивається. Особливо цікавими у цьому контексті видаються питання щоденного життя, побуту, настроїв, взаємовідносини у середовищі підпілля.

Комплексно питання матеріально-побутового облаштування життя підпільників і повстанців розглядає Г. Стародубець [19]. Концептуальні засади дослідження історії повсякденного життя націоналістів містяться у дослідженні І. Патриляка [17]. Частково шляхи матеріально-продовольчого забезпечення розкриває розвідка Олександра Іщука та Наталії Ніколаєвої [14]. Проте узагальнююче дослідження, в якому розкриваються матеріально-побутові особливості життя підпільників і повстанців Карпатського краю, відсутнє. Заповнити цю лакуну покликана дана публікація.

Учасники українського національно-визвольного руху, свідомо обираючи життя у підпіллі, прирікали себе на подолання низки труднощів, зокрема побутового характеру. В умовах справжніх військових дій, неофіційно введеного воєнного стану в Карпатському регіоні, з усіма відповідними наслідками (загибель, арешти, відкриті судові процеси і страти, депортації тощо), не всі націоналісти спромоглися гідно впоратися з такими реаліями. Це зумовлювалося не тільки відсутністю елементарних побутових вигод, їжі, поганим медичним забезпеченням, а й перебуванням у постійному стресі. Відтак одночасно з технічною підготовкою до зимового часу (продукти, одяг, медикаменти) акцент покладався на моральну підготовку кадрів. Усе це зримо проступає з кореспонденції, яка часто писалася під впливом емоцій. Вона наповнена цікавими, яскравими характеристиками, а нерідко й розпачем. Так, колишній начальник штабу ВО "Говерля" С. Фрасуляк-"Хмель" у своїй записці С. Слободяну-"Єфрему" від 5 серпня 1950 року писав: "Із весни не маю ніяких зв'язків. Із квітня перебуваю постійно у рейді. Уже змінив 14 стоянку. На моїй території великі облави. Ми сильно бідуємо, добре хоч гриби вродилися, їмо печені. Коли була остання облава я мав щастя, після цього кості у мене боліли так, що без допомоги не міг повернутися. Продовольча база ліквідована більшовиками" [11, арк. 33]. Проте ще складнішим за важкі матеріально-побутові умови для повстанців було життя у постійному страху загинути чи потрапити у полон. У згаданому вище листі "Хмель" зазначав: "Більшовики мали намір захопити мене із Вигодського чи Перегінського районів, але не вивчили добре карту. Вигодщина межує із лісовими районами. 25 липня двоє моїх хлопців піддалися такому наскоку, що тільки бог їх врятував. Одному з них у той момент, коли він впав за колоду, більшовики прострілили гвинтівку" [5, арк. 187-188; 3, арк. 133]. Втрати серед особового складу, важкі морально-побутові умови підпільного буття впливали на кваліфікацію та настрої, методику роботи.

Облаштування побутових умов зачіпало як рядових підпільників, так і вищий командний склад. У липні 1950 р. група С. Слободяна-"Єфрема" (дружина – "Марта", "Тарас", "Чорнота", "Карий", "Гринь") перейшла переховуватися на гору "Петріс", де повстанці вирішили копати зимовий бункер. Однак ґрунт був кам'янистий, а тому роботи з облаштування вони припинили. Часу до першого снігу залишалося обмаль, а ситуація ускладнювалася тим, що не було продуктів харчування, керосину тощо. Степана Слободяна-"Єфрема" у той час не було, оскільки він пішов на зустріч із "Громом" (М. Твердохлібом), "Севером" (П. Федуном) і "Сторожем" (В. Кобилинцем). Отже, вся група була змушена обрати для зимівлі криївку "Сторожа" неподалік від с. Ясень Перегінського р-ну. Попри те, що в цьому бункері зібралося 12 осіб, "Єфрем" вирішив у ньому зимувати. Почали заготовляти продукти харчування, за якими ходили тільки люди "Сторожа", а новоприбулі нікому не показувалися. До того ж, заготовлені продукти харчування при перевезенні до бункеру потрапили в руки оперативників МВС. Шансів заготувати продукти харчування на таку кількість осіб не було. У зв'язку з цим "Єфрем" із дружиною вирішили піти на іншу територію. "Тарас", "Чорнота", "Карий", "Гринь" і М. Дяченко-"Гомін" також відійшли на гору Петріс, де зробили колибу і переховувалися в ній всю зиму 1950–1951 рр. [7, арк. 139]. Цього разу вдалося заготувати значний запас продуктів харчування на зиму для 5 осіб: близько 400 кг. крупи (проса), 500 кг. м'яса, 50 кг. сала, 50 кг. бринзи, 50 кг. квасолі. Ці продукти були заготовлені раніше, коли вони переховувалися на горі Менчелик. Із території Закарпаття "Тарас" і "Карий" пригнали 4 волів, а пізніше "Тарас" привіз свиню. Наприкінці березня 1951 р. підпільники, розділившись на дві групи ("Тарас" пішов із "Карим", а "Чорнота" з "Гринем"), із цього місця перейшли, оскільки закінчилися продукти харчування. До травня місяця вони ходили по лісових ділянках і діставали продукти харчування у лісорубів. Переходи із однієї ділянки на іншу робили горами, стежками чи лісом [7, арк. 140]. Тобто проблеми полягали не лише у тому, щоб знайти місце на криївку, викопати її, знайти, зібрати, а й доставити і зберегти ці продукти. Потреба у продуктах зазвичай регулювалася інструктив-

ними вказівками (кількість, склад тощо). Хоча при усіх заготівлях враховували реальні можливості даного регіону. Попри все суттєвою проблемою була недостатня кількість продуктів, оскільки карпатські села незаможні, а переправити продукти з низинних територій видалося складним завданням з огляду на ретельний контроль більшовиками всіх підвід, які везли будь-який ватаж. Для цього у підпільних і повстанських структурах було розроблено чіткий розпорядок споживання їжі, хоча в умовах постійних бойових дій, рейдів тощо дотримуватися цього було важко. Важливе значення для продовольчого забезпечення мав процес заготівлі. До речі, з цього приводу були розроблені спеціальні інструкції. Зокрема, рекомендувалося робити запаси хліба шляхом його сушіння, аналогічно овочами та фруктами, практикувалося також їхнє соління. Не забували і про формування запасу цілющих трав. Рідко, хоча і траплялися, поодинокі випадки консервації продуктових запасів. Особливо ретельно берегли продуктові запаси від ворога, оскільки їхня втрата у скрутних матеріально-побутових реаліях післявоєнної відбудови прирівнювалася до голодної смерті, фізичного виснаження і ймовірності потрапляння живим у руки ворога.

Для повноцінного харчування розробили спеціальні рекомендації щодо необхідних складових продуктів харчування, їх калорійності, а за потреби і варіанти для заміни окремих складових (з аналогічною калорійністю) [12, арк. 81]. Варто відзначити, що керівництво підходило диференційовано до продуктових норм харчування залежно від виконання завдань (зимівля у криївці, перебування у рейді тощо). Чіткі вказівки у розподілі продуктових запасів пов'язані також із їхніми незначними запасами, а відповідно – потребою тривалого використання. Звичайно, переважали страви з продуктів, які можна було легко дістати через їхню значну кількість у населення (картопля, капуста, бараболя, молочні продукти, гриби тощо). Проблема полягала також у відсутності перших (гарячих) страв у щоденному меню як повстанців, так і підпільників через неможливість їхнього приготування (технічну, конспіративну, продовольчу). Найбільш вживаними залишалися так звані сухі пайки – як під час переходів, так і у криївках.

Маємо відзначити, що раціон певною мірою залежав і від місця дислокації повстанського відділу чи розташування криївки (побудований сховок у господарствах місцевих мешканців дозволяв мати різноманітніший раціон). Приготуванням їжі у відділах УПА займалися особи, які мали відповідні здібності, а у криївках під час зимівлі це могли здійснювати жінки (за наявності) мешканців сховку – почергово або ж спільно із чітким розподілом обов'язків.

Найпопулярнішими гарячими напоями були чай і кава, проте найуживанішими – звичайна вода (із річок, лісових джерел, криниць), молоко [12, арк. 101]. На споживання алкоголю у підпіллі встановили сувору заборону, за порушення якої (залежно від наслідків) могли застосувати тілесні покарання і навіть смертну кару. Особливо заборонялося вживати алкоголь членам, бійцям УПА і симпатикам, які були пов'язані з організаційними таємницями. Дозвіл на одноразове прийняття алкоголю міг дати тільки лікар, погодивши це з провідником чи командиром (під час хвороби, зими чи поширення різних епідемій). У 1946 р. була видана відповідна постанова Проводу ОУН про заборону вживання алкоголю [8, арк. 20]. Кожний вищий керівник мав право розстріляти свого підопічного без суду, побачивши його у стані сп'яніння. Якщо ж керівник цього не виконав, то його можна було вважати посібником у порушеннях [10, арк. 98]. У підпіллі розробили спеціальний формуляр для подання відомостей про вживання алкоголю й тютюну та його вплив на середовище [12, арк. 125]. Однак, попри заборони члени ОУН, бійці УПА все ж вживали спиртні напої [2, арк. 159]. Доцільно підкреслити: вживання тютюну у підпіллі було також обмежене. Ця проблема постійно обговорювалася на усіх нарадах Карпатського краю навіть на завершальному етапі боротьби, коли, здавалося, актуальними були зовсім інші питання. Так, у червні 1951 р., коли М. Дяченко-"Гомін" проводив нараду із керівним складом Станиславівського і Коломийського окружних проводів ОУН, він найбільше уваги приділяв питанням боротьби з алкоголізмом. Втім, частина керівників скептично поставилася до швидкої можливості покінчити зі вживанням алкоголю. Після цього "Гомін" видав накази, якими заборонив вживати алкогольні напої [4, арк. 40].

З'ясування особливостей матеріально-побутових умов і морально-психологічних обставин у середовищі підпільників Карпатського краю дає можливість вивчення описів із спогадів та щоденників. Ось розлога ілюстрація: "Новий 1951 р. застав мене у криївці в Карпатах. Там розміщувалася референтура пропаганди Крайового проводу, керівником якої був я. Крім мене було в ньому 9 осіб – "Улас" (вбитий 7.10.1951) – мій заступник і співробітник видань Крайового відділу пропаганди, "Христя" – його жінка, "Ярина" – машиністка і бойовики "Ореста", "Тихий", "Горліс", "Мартин", "Смілий" і "Захар". Хоча життя у криївці тяжке, але ми зуміли ці тяжкі обставини використовувати для роботи. В першу чергу провели досить серйозне навчання із бойовиками. Викладачами були: я, "Улас" і "Христя". Решту часу використовував я для своїх літературних видань, популярних і пропагандистських брошур, інструкцій, зразків на поминальних листів, листівок і проекту спеціально пропагандистського навчання… Всі працювали… "Ярина" переписувала відпрацьований матеріал. "Христя" складала нові мелодії, а по вечорах вчила хлопців співати. Хоч, як це може здатися дивним, але навіть в таких умовах зуміли ми відзначити три націоналістичні свята – "22 січня", "Крут" і річницю Шевченка. Програма цих святкувань в наших умовах досить багата. Була сказана промова, декламації і хоровий спів. Робота була самою кращою нашою розвагою. Небагато розваг нам приносило радіо. Хорошого настрою вистарчало завжди, хоча потрібно зізнатися, блохи нас сильно допікали. Але і тут було немало гумору. Ловля блох давала би не одному карикатуристу багато хорошого матеріалу в його карикатурні папки. Зима, хоч і була легкою, але затяжною. Кожний із нас так рвався до сонця, а тут тобі, як на сміх, все сипав сніжок.

Це псувало нам трохи настрій, тому що наше приміщення зовсім опустошалося. Правда, ще був невеликий запас вівсяної крупи, але вона так закислась, що нам аж лице зводило, доводилося їсти кислу кашу, як оцтову есенцію. Так день за днем притягнулася Паска. Але ми зустріли її дуже сумно. По два маленьких пряничка уже із протухлої муки і по шматочку твердого, як волоський оріх, м'яса. Ось і всі пасхальні делікатеси… 4 травня ми залишили криївку. Був тихий весняний день. Сонце ніби би сміялося в небесах. Але так легко описати, що творилося тоді в нашій душі, коли нам після декількох місяців сирої підземної темряви засвітило дороге сонечко. Наші змучені легені сопіли як ковальські мішки" [6, арк. 191-193].

Тобто часто націоналістам доводилося голодувати днями й тижнями. Ще однією побутовою незручністю була відсутність можливості розпалювати вогонь на відкритому місці, адже його міг помітити ворог. Особливо різко це відчувалось ранньою весною, коли повстанці покидали криївки й відчували холод [6, арк. 199].

Варто зазначити, що життя у криївці мало суворий розпорядок: час на ранкову гігієну, сніданок, заняття (історія України, ідеологічно-пропагандистські заняття, предмети загальноосвітнього циклу, загальна освіта), за наявності радіо слухали тільки останні новини. Відводилося 2-3 години на приватні заняття (читання книжок, власні хобі тощо). Приготуванням їжі та прибиранням займалися всі повстанці, виняток міг становити провідник. Якщо в криївці була жінка, то встановлювали ширму-перегородку. За порушення встановленого розпорядку були покарання: позачергове чергування, вивчення деяких творів. Серед розваг використовували гру у шахи, шашки, в окремих випадках – гру на музичних інструментах [15, 158-160]. Певні складнощі стосувалися і можливостей щоденно дотримуватися особистої гігієни. Звісно, у літній період ситуація складалася сприятливіше – для цих потреб використовували водойми, які знаходилися поруч, складніше доводилося восени, взимку і весною. У цей час ці потреби можна було здійснити у помешканнях місцевого населення.

При налагодженні відносин, побуту у закритому й обмеженому просторі жінкам складно доводилося з чоловічим колективом. Низку незручностей, пов'язаних із цим, описала одна з націоналісток: "Дещо незручно почуваюся, дуже зв'язана. Нема можливості і переодітися. … Відносяться до мене добре. Правда, інколи шепіт по кутах є неприємним, невже у них нема своїх таємниць… із села і розказують щось між собою… у нас справжній порядок, розпорядок дня… Все має свій час: сон… навчання, ще раз приготування… розприділили чергування. Чергують всі, крім провідника "Гомона"… Чергуєм по два. Один помагає. Також встановлено у нас "меню", що кожний день готує кожний черговий, розпорядок дня знає і знає, що йому робити"; "… А ось ми кожний із різного кута, різних окраїн і напрямів також творили… міцну тривалу сім'ю, побудовану на… основах єдності і загальної мети… УССД чи вмерти у боротьбі за неї… Проводим генеральне прибирання, потрохи миємся (потрохи тому, що із водою… дуже обережно не налити…)"; "5 січня 1952 року… Я переодіваю блузку. Селянська спідниця… запасних не маю… Провідник "Гомін" … одів штани… тільки в коротких… підготуватися до сніданку… смирно, всі встають, провідник… потім вільно почав свою промову …" [6, арк. 216-217].

Не всі регіони були однаково придатні для заготівлі продовольства на зимівлю, від чого залежали життєздатність і комфорт у криївці. Так, 31 грудня 1945 р. В. Савчак-"Сталь" відзначав, що підготовка на Буковині до зими відрізняється від Галичини. Підготовка у селах розгорталася досить слабко через небезпеку (брак відповідних перевірених людей, широке доносительство). Кожна пара підпільників мала по 2–3 криївки. Проте харчів у них було максимально на 2 тижні, бо харчових складів не було [13, арк. 26]. Складні побутові умови потрібно поєднувати із непростими обставинами підпільної боротьби.

Самі націоналісти робили висновки й змушені були визнавати, що, багато з підпільників загинули внаслідок поганої підготовки до зимування. Йдеться про недостатнє забезпечення продуктами, погана моральна підготовка, відсутність добрих криївок і у першу чергу невміння конспіруватися. При цьому повстанці усвідомлювали: досвід, який коштував стількох жертв, повинен допомогти в майбутньому без найменших втрат у живій силі і матеріалах пережити наступні зими. Все залежало від керівних кадрів, які мали проконтролювати підготовку низовим активом, що й мало врятувати кадри. У цьому зв'язку націоналісти наголошували: "Ми повинні зрозуміти, що більшовики чекають свого "генерала – зиму", щоб із його допомогою нанести нам остаточний удар" [9, арк. 21].

Проблеми зі звичайними побутовими умовами та продовольчими запасами призводили до напружень. Взимку 1950 р. у таборі С. Фрасуляка-"Хмеля" відчувалася скрута з харчами, оскільки група не змогла заготовити їх у достатній кількості. Через це у середовищі підпільників мало місце психологічне напруження. Бойовик "Комар" пішов за продуктами, але у табір не повернувся, не бажаючи зимувати із С. Фрасуляком. "Комар" вважав, що у його таборі "каторга, а не життя". Сувора конспірація та внутрішній розпорядок не витримували й інші члени, унаслідок чого виникали конфлікти. Ускладнювало ситуацію на базі "Хмеля" перебування, а відповідно й необхідність забезпечення кур'єрів ЗЧ ОУН "Марка", "Комара", "Максима", які прибули із закордону. Зрозуміло, що харчі заготовлювали із суворим розрахунком на кожну особу. Відтак присутність трьох додаткових споживачів призводила до браку продовольства. Влітку 1951 р. П. Федун-"Полтава", розуміючи складність ситуації, в якій опинилися С. Фрасуляк і його бойовики, наказав перевести табір із стану суворої конспірації на теренову роботу, що змогло забезпечити відпочинок, повноцінне й більш якісне харчування [18, с. 14].

Зимівля під землею гнітюче впливала на психічний стан людини. Як зазначає С. Стебельський-Хрін, бункер робив людину боязливою. Ніхто не знав, чи вийде з ями живим. Бували випадки, що по-

встанці душилися від нестачі повітря або їх заливало водою [17, 298]. Дуже часто мешканцям криївки доводилося декілька днів і навіть тижнів нічого не їсти у разі небезпеки та через нестачу продовольства.

Націоналісти, здійснюючи щоденну боротьбу, попри постійну напругу, не забували й про вишколи, самоосвіту, культурне дозвілля, святкування тощо. У складних умовах щоденної боротьби момент свята відіграв важливе морально-психологічне, виховне значення. У підпіллі, поряд із пропагандистською, бойовою діяльністю та буденною роботою, не забували і про відзначення різноманітних свят. Із збережених матеріалів довідуємося про святкові заходи, які відбувалися у підпіллі. Зокрема, можна виділити релігійні, державні й націоналістичні свята. Відзначення кожного свята ретельно готували, розробляли інструкції і вказівки. Саме під час відзначення релігійних свят підпільники і повстанці мали змогу скоштувати святкової їжі. Однак повноцінна трапеза (за всіма обрядовими канонами) могла були під час розквартирування націоналістів у селах, серед рідних, близьких і симпатиків.

Чекісти ретельно вивчали не тільки місця дислокації підпільників, але й особливості їхнього побуту та характеру. Задокументовані дані дозволяють дізнатися про психологічний портрет тих чи інших націоналістів. В першу чергу у протоколах допитів містяться такі відомості про особливості, які дозволяють охарактеризувати не тільки, освітній, культурний рівень, зовнішність, а й звички, вподобання тощо [1, арк. 112].

Отже, попри повсякденні побутові складнощі, події війни й післявоєнне протиборство висунули на історичну арену сильних, жертовних особистостей, які в умовах війни залишалися людьми й не втрачали моральних і християнських цінностей. Налагодження звичних побутових вигод в умовах підпілля залежало від низки обставин. Навіть у фактичних умовах війни націоналісти не відмовляли собі від короткотермінових святкових і урочистих моментів. Так, з метою фіксації знаменних подій підпільники фотографувалися.

Література

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 2-Н. – Оп. 56 (1953). – Спр. 6. – Т. 5.
2. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 59 (1953). – Спр. 6. – Т. 4.
3. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 98 (1954). – Спр. 1. – Т. 2.
4. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 108 (1954). – Спр. 2. – Т. 2.
5. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 110 (1954). – Спр. 2. – Т. 7.
6. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 110 (1954). – Спр. 2. – Т. 8.
7. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 9.
8. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 9.
9. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 20.
10. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 23.
11. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 56.
12. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 28.
13. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 24.
14. Іщук О. Ставлення українського населення до діяльності ОУН і УПА у 1943 – 1955 рр. / Олександр Іщук, Наталія Ніколаєва // Український визвольний рух. – Львів, 2007. – Збірник 11. – С. 167-210.
15. Матисякевич З. Історія Синевідська Вижного / Зиновій Матисякевич. – Львів: Літопис, 2003. – 350 с.
16. Паньків М. Партизанські схрони УПА / Михайло Паньків // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2008. – Ч. 18. – С. 291-302.
17. Патриляк І. "Встань і борись! Слухай і вір…": українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.): монографія /Іван Патриляк. – Львів: Часопис, 2012. – 592 с.
18. Ремесло повстанця. Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка-"Хмеля" / [ред. і упоряд. Р. Забілий]. – Львів, 2007. – 424 с.
19. Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля: монографія /Стародубець Г. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 464 с.

References

1. *Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU)* [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine (SSA SSU)]. Fund 2-N, inventory 56 (1953), dossier 6, Vol. 5 [in Ukrainian].
2. *HDA SBU* [SSA SSU]. Fund 2-N, inventory 59 (1953), dossier 6, Vol. 4. [in Ukrainian].
3. *HDA SBU* [SSA SSU]. Fund 2-N, inventory 98 (1954), dossier 1, Vol. 2. [in Ukrainian].
4. *HDA SBU* [SSA SSU]. Fund 2-N, inventory 108 (1954), dossier 2, Vol. 2. [in Ukrainian].
5. *HDA SBU* [SSA SSU]. Fund 2-N, inventory 110 (1954), dossier 2, Vol. 7. [in Ukrainian].
6. *HDA SBU* [SSA SSU]. Fund 2-N, inventory 110 (1954), dossier 2, Vol. 8. [in Ukrainian].
7. *HDA SBU* [SSA SSU]. Fund 2-N, inventory 19 (1959), dossier 9. [in Ukrainian].
8. *HDA SBU* [SSA SSU]. Fund 13, dossier 372, Vol. 9. [in Ukrainian].
9. *HDA SBU* [SSA SSU]. Fund 13, dossier 372, Vol. 20. [in Ukrainian].
10. *HDA SBU* [SSA SSU]. Fund 13, dossier 372, Vol. 23. [in Ukrainian].
11. *HDA SBU* [SSA SSU]. Fund 13, dossier 372, Vol. 56. [in Ukrainian].
12. *HDA SBU* [SSA SSU]. Fund 13, dossier 376, Vol. 28. [in Ukrainian].
13. *HDA SBU* [SSA SSU]. Fund 13, dossier 398, Vol. 24. [in Ukrainian].

14. Ishchuk, O., Nikolaieva, N. (2007). Stavlennia ukrainskoho naselennia do diialnosti OUN i UPA u 1943 – 1955 rr. [The attitude of Ukrainian population to the OUN and UPA in 1943 – 1955]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*. Lviv, (11), 167-210 [in Ukrainian].

15. Matysiakevych, Z. (2003). Istoriia Synevidska Vyzhnoho [History Synevidska Vision]. Lviv: Litopys [in Ukrainian].

16. Pankiv, M. (2008). Partyzanski skhrony UPA [UPA partisan caches]. *Halychyna. Vseukrainskyi naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys*, Ivano-Frankivsk, (18), 291-302 [in Ukrainian].

17. Patryliak, I. (2012). "Vstan i borys! Slukhai i vir…": ukrainske natsionalistychne pidpillia ta povstanskyi rukh (1939–1960 rr.) ["Stand up and fight! Listen and believe ...": Ukrainian nationalist underground and insurgency (1939-1960)]. Lviv: Chasopys [in Ukrainian].

18. Zabilyi, R. (ed.) (2007). *Remeslo povstantsia* [Craft rebels]. Zbirnyk prats pidpolkovnyka UPA Stepana Frasuliaka-"Khmelia". Lviv [in Ukrainian].

19. Starodubets, H. (2008). *Heneza ukrainskoho povstanskoho zapillia* [Genesis of Ukrainian insurgent rear]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].

УДК 930.1.7.045(477)

Карпов Віктор Васильович
кандидат історичних наук, доцент
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
e-mail: vvkarpoff@ukr.net

ВЕКСИЛОЛОГІЧНІ ТРАДИЦІЇ У СИМВОЛІЦІ ВІЙСЬКА КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ (XVI–XVIII ст.)

У статті аналізується процес становлення вексилологічних традицій Козацької держави (XVI–XVIII ст.). На основі історіографії означеної наукової проблеми доводиться, що на прапорництво козацького війська мали вплив вексилологічні традиції Європи, Московського царства та Османської імперії. Водночас стверджується, що вексилологічні традиції козацтва набули самостійних рис, що базувалися на культурних засадах українського народу. Цей процес цілком залежав від конкретних історичних обставин розвитку Козацької держави.

Ключові слова: Козацька держава, козацьке військо, вексилологія, прапорництво, знамено.

Карпов Виктор Васильевич, *кандидат исторических наук, доцент Национальной академии руководящих кадров культуры и искусства*

Вексилологические традиции в символике войска Казацкой державы (XVI–XVIII ст.)

В статье анализируется процес становления вексилологических традиций Казацкой державы (XVI–XVIII ст.). На основе историографии доказывается, что на вексилологию казацкого войська имели влияние традиции Европы, Московского царства и Османской империи. Вместе с этим утверждается, что вексилологические традиции казачества приобрели черты самостоятельного явления, базирующегося на культурных основах украинского народа. Этот процесс полностью зависел от конкретных исторических обстоятельств развития Казацкой державы.

Ключевые слова: Казацкая держава, казацкое войско, вексилология, хоругвь, знамя, военная символіка.

Karpov Viktor, *candidate of Historical Sciences, Associate Professor National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts*

Veksylolohichni tradition in symbolism troops Cossack state (XVI-XVIII centuries)

The article analyzes the process of becoming veksylolohichnyh traditions of the Cossack state (XVI – XVIII). Ukrainian Cossacks represented the Armed Forces of Ukraine in the XVI – XVIII centuries. Formed on the basis of state-forming forces (first Zaporizhzhya Bazavluk January 1590 – in 1638 and Cossack State Khmelnytskoho 1648 – 1657) from the end of the XVI century. became known Zaporizhia Army. By Cossack watches KLEYNOD, that character troops pertained regimental flags, centesimal icons hetman Bunchuk; Military music – drums; Cossack attributes of power – mace Hetman, colonels pernachi; Rush military judges, clerks ink.

At first glance, this vast list of subjects for understanding and have irregular, random. But it reflects a concept, general requirements and aspirations to develop their own Cossack culture of the people – writing (scribes ink), Justice (Rush military judges), spirituality (music – drums), state (attributes Cossack power – mace Hetman, colonels pernachi) and Orthodox state (flags with symbols that reflect the essence of the aspirations of the Ukrainian Cossacks).

History of prapornytstva Cossack army and origin veksylolohichnyh tradition meets the basic stages of formation of the Cossack state. Note that in pervogo Cossacks flags received. The emphasis on the fact of receipt of flags from different sources – from kings of the Commonwealth or of Muscovy, Russian Empire, the Ottoman Empire, Crimean Khanate, the Habsburg Empire, and even both at once a sign of their presence on the content of a pattern. Hiring of the European, and not just the Army, Cossack detachments received flags as symbols of mercenary. This shows the impact on the development of the Cossack state's own system of symbols in prapornytstvi other traditions of Ukrainian Cossacks – European, Moscow, Asian. During the Liberation War XVII. Cossack regiments at their own expense "stroyily", ie produced their flags of various sizes, formats and colors.

So awarded the Cossack army flags of other countries have symbols of states and wore a sign of subordination, membership Cossack troops those countries. Cossacks honor bestowed flags. However, they had their own preferences,

© Карпов В. В., 2015

which were based on folk traditions. It turned out well during the war, proving the historical sources and preserved in museums originals flags.

Significant prosperity acquired Ukrainian military in prapornytstvo legendary Cossack hetman day of the second half XVII. During the long years of constantly enrich, strengthen national features in form and content, the creation of regimental, centesimal banners, flags for military campaigns. Among the heraldic symbols that they used the Cossacks on their banners – sun, moon, crescent, six-, seven-, vosmykonechni stars, weapons, circles depicting saints. As an example, the 36 flags of the regiments Zaporozhian first half of the seventeenth century. Image 9 times find Michael, Theotokos – 8, Nicholas – 7, George – 3 [16, 747].

Obverse and centesimal regimental flags had been a new logo – knight Cossack with a gun in yellow (golden) shield on a blue field panel, reverse – regimental or squadron emblem corresponding to the specified color image. Only after the abolition in 1764 Cossack with a gun disappears from government seals, but later appears as a sign of the Kuban Cossacks Black Sea [33, 11].

Prapornytstva Cossack traditions have evolved and during the eighteenth century. In 1709 Cossack regiments and Cossacks huts that remained loyal to Ivan Mazepa, had their own flags, "Eagle archangel and Ukraine Zaporozhye povivaly of the army" [32, 128]. In 1712 Peter I issued the act whereby regiments had flags to produce the Armory in the Kremlin. In the Cossack prapornytstvo all nastiylyvishe penetrates Moscow heraldic tradition. During the second half of the XVIII century. to some extent continued "unification" colors and images on the banners of Cossack regiments. It can be explained by the design of the Cossacks as a specific part of the Russian army at the time, which contributed to relative institutionalization flags samples for this kind of armed forces. In the second half of the eighteenth century. there was an established system images on regimental and centesimal signs: national emblem – the double-headed eagle, the national emblem – a Cossack with a musket and arms of regimental and centesimal cities. Striking evidence of this is the flag Domontovskloyi hundreds Pereyaslav Regiment [1, 283].

Thus, the Cossacks historiography symbols indicates the presence of sufficient historical sources and artifacts that reveal the theme of the origin and development veksylolohichnyh traditions of Cossack troops in XVI – XVIII centuries. Symbols Cossack state, which found reflection in the flags passed a difficult way of evolution. First, the foundation were taken heraldic symbols of the Polish-Lithuanian state – the Commonwealth. Later in the Russian cossack banners appear, Austrian, Turkish state symbols. Employing Cossacks for military campaigns, monarchs gave them jewelry, which then remained in the camp. This stage of the use of symbols of the protectors. During the Liberation War 1648 – 1654 pp. Cossacks produced their own idea of symbols and colors flags, flags of different colors used with the image of stars, crosses, month, or hetman territorial emblems. The second half of the eighteenth century. became Ukrainian Cossack era heyday own prapornytstva.

Keywords: Cossack state, Cossack army, veksylolohiya, prapornytstvo, mark, military symbols.

Зародження козацького періоду в історії українського народу сягає далекого XV ст., коли в умовах литовського, а згодом і польського панування українці прагнули до власної національної самобутності. Українське козацьке військо репрезентувало збройні сили України у XVI–XVIII ст. Утворені на базі цих збройних сил державницькі формування (перша Запорозька Базавлуцька Січ 1590–1638 рр. та козацька держава Б. Хмельницького 1648–1657 рр.) з кінця XVI ст. почали називатися Військом Запорозьким. До козацьких клейнодів, тобто символів війська, належали: полкові прапори, сотенні значки, гетьманські бунчуки; військова музика – литаври; атрибути влади козацької старшини – булави гетьманів, перначі полковників; тростини військових суддів, каламарі писарів.

На перший погляд, цей перелік предметів неосяжний для розуміння і є несистемним, випадковим. Однак він відображає концепт, загальну вимогу та прагнення козацтва до розвитку власної культури народу – писемність (каламарі писарів), справедливість (тростини військових суддів), духовність (музика – литаври), державність (атрибути влади козацької старшини – булави гетьманів, перначі полковників) та православна держава (прапори із зображеннями символів, що відображають сутність прагнень українського козацтва).

Серед козацьких клейнодів – військових відзнак і бойових регалій, інших символів вояцької слави та гетьманських повноважень у період козаччини чільне місце займали військові прапори. Історія розвитку прапорництва в козацькому війську та зародження вексилологічних традицій відповідає основним етапам становлення Козацької держави. Зауважимо, що по-первах козаки прапори отримували. Наголосимо на факті отримання прапорів із різних джерел – від королів Речі Посполитої або від Московської держави, Російської імперії, Османської імперії, Кримського ханства, імперії Габсбургів, а то й обох одразу на знак їхнього перебування на утриманні держави-протектора. Наймаючись до складу європейських, та й не тільки, армій, козацькі загони отримували прапори як символи найманства. Це свідчить про вплив на процес вироблення Козацькою державою власної системи символів у прапорництві українського козацтва інших традицій – європейських, московських, азійських. У ході Визвольної війни XVII ст. козацькі полки власним коштом "строїли", тобто виготовляли свої прапори різноманітних розмірів, форматів і кольорової гами.

З історіографії означеної наукової проблеми відомо про отримання прапорів. У деяких наукових джерелах згадується про Богдана Ружинського, котрий очолив козацьке військо у воєнних баталіях проти татарських наскоків. У 1576 році Стефан Баторій віддає Ружинському королівське повеління: зібрати військо і негайно вирушити на боротьбу з Туреччиною. Цей похід завершився для козаків успішно. Відтак, козацьке військо було щедро нагороджене: отримало королівські привілеї. А Богданові Ружинському вручили клейноди – знамена, бунчук, булаву та військову печатку. У королівській грамоті зазначалося "… жалуєм гетьману…клейнод сей, що добут працею і кровію козацькою" [15, 202].

За літописом гадяцького полковника Григорія Грабянки, вперше клейноди козакам були надані у 1576 р. польським королем Стефаном Баторієм: "…постави їм корогов і бунчук, булаву і на печати герб – рицер із самопалом, на голові ковпак перекривлений" [15, 202]. У літописі нічого не зазначено про кольори прапора та зображену на ньому символіку.

Хроніст Олександр Гваньїні наводить опис прапора, який бачив на київському замку у 1581 році. За ним київське воєводство має військову двокутну корогву зеленого кольору, з одного боку бачимо герб Великого князівства Литовського у червоному полі, а з другого – чорного ведмедя у білому полі [6, 420].

Михайло Антонович зібрав свідчення історичних джерел про спільний похід восени 1594 року Наливайка і Лободи на Молдавію. Там згадуються кармазинова із золотом корогва, що мала чорного орла, й друга з орлом білим. Ці прапори привезли із Праги посли цісаря Рудольфа II шляхтич Станіслав Хлопіцький і посол Еріх Лясота [2, 5], знаний історик та мемуарист, який передав прапор кошовому отаманові Війська Запорізького (Базавлуцької Запорізької Січі) Богдану Микошинському [32, 126]. Один з польських біскупів писав на сейм 21 березня 1596 р., що Наливайко виступив у похід під цісарською хорогвою [24, 278]. Ці прапори, як і корогви, даровані козакам цісарем Максиміліаном і семигородським князем (з їх родовими гербами), запорожці потім втратили після поразки повстання під проводом Наливайка і Лободи [17, 86; 9, 51; 8, 47].

Пізніше гетьман Самійло Кішка у своєму листі до короля Речі Посполитої Сигізмунда III, посланому 11 (1) липня 1600 р. із Запоріжжя, теж просив "про знак, тобто хоругву". Ще згодом, у серпні 1618 р., до королівського табору під Звенигородом у Московській державі прибули козацькі посли з проханням про хоругву. Це прохання було задоволено: "хоругву їм через пана Магдаленського послано, булаву Сагайдачному, бубни" [24, 277].

З часом козаки були сформовані в окрему військову організацію, що складалася з полків і сотень зі своїм старшинським колом. Перша Запорозька (Базавлуцька) Січ утворилася в 1590 р. за підтримки короля Сигізмунда III і постанови сейму "Порядок щодо низовців і України" від 19 квітня 1590 р. Польський король постановив запорожцям "поміщатися під бунчуком та при полкових хоругвах" [3, 120–129]. Це підтверджує й літопис Самійла Величка, що наголошує на запровадженні у козацьких полках і сотнях ступеня "військових товаришів" [5, 64]. Перша Запорозька (Базавлуцька) Січ проіснувала до березня 1638 р., позаяк за підтримки короля Владислава IV і постанови сейму "Ординація війська запорозького реєстрового" була знищена [31, 198–278].

Уже на початку XVII ст. влада козацьких гетьманів поступово поширювалася на значну частину українських теренів, що зафіксував Баркулабівський літопис кінця XVI – початку XVII століття: нібито у 1604 році король Речі Посполитої сповіщав турецькому султанові, що не має змоги покарати своєвільних запорожців, бо ті не коряться його владі [12, 14]. Отже, на той час козаки перетворилися на могутню воєнно-політичну силу, яку польська влада прагнула всіляко використати у своїй міжнародній політиці.

У цьому контексті значний інтерес становить московський похід війська гетьмана Петра Сагайдачного 1618 року на прохання польського монарха, аби запорожці допомогли порятувати його сина – королевича Владислава, котрого королівське військо кинуло напризволяще під стінами Москви. Козацька армія врятувала таки від полону спадкоємця престолу Речі Посполитої. Вдячний Краків прислав на Січ військові клейноди: булаву, бунчук, знамена гетьманської влади і гербову печатку. Збереглися також відомості про прапори Чернігівської та Стародубської сотень "рицарства козацької служби" першої половини XVII ст. [19; 1, 279].

Відомий дослідник Юрій Мицик наводить текст анонімного листа від 18 лютого 1648 р., у якому йдеться про дії Хмельницького та подається опис прапора: Хмельницький закликає до себе бунтівниче козацтво, "притуляючи (до себе) червоною хоругвою з білим орлом та якимись від короля його мості, як він твердить, привілеями, рік тому даними, за якими дається вільність поля й моря". Історик припускає, що це був дарований королем Владиславом IV осавулу Війська Запорозьського І. Барабашу прапор, яким заволоділи повстанці. Інший знаний історик українського козацького війська Іван Стороженко щодо цього висловлює сумнів оскільки, як він стверджує, І. Барабаш не міг його мати. На думку вченого, цей прапор, булаву й печатку мав комісар реєстрового козацького війська Ян Шемберг, котрий входив до складу командування (як радник С. Потоцького) сухопутної частини польського війська. Під час виконання умов капітуляції польского війська ці клейноди були передані Б. Хмельницькому 15 травня 1648 р.

Підтвердження вручення прапора І. Барабашу знаходимо у молдавській хроніці Мирона Костіна. Там описується епізод із проведення польским королем Владиславом IV таємної наради у квітні 1646 р. у Варшаві з підготовки війни проти Оттоманської Порти. Як повідомляє хроніст, "за волею короля найвищим над козаками було призначено Барабаша і дано прапор…" [4, 6]. Хмельницького король призначає наказним гетьманом задуманого походу.

Детальнішим є опис дарованого польським королем Яном-Казимиром прапора, що його передали Б. Хмельницькому в Переяславі 20 лютого 1649 р. польські дипломати. Ці останні вручили тоді гетьманові булаву й "червону хоругву з білим орлом і написом Ян-Казимир король". Є ще два прапори від 1651 р.: перший описаний, як і попередній, тільки додано, що на ньому були ще й два русинські хрести; другий мав синє тло із зображенням на ньому орла, наполовину білого, наполовину червоного [24, 277]. Ці відомості підтверджує літопис Самійла Величка. 4 червня 1649 р. Б. Хмельницький при-

ймав посольство кримського хана під червоною корогвою з білим орлом, двома руськими хрестами і написом польською: "отримана в лютому 1649 року від посольства короля Яна Казимира".

Шляхтич Василь Борейко у своєму листі від 29 липня 1670 р. описує прапор гетьмана Правобережної України Михайла Ханенка, дарований йому польським королем Михайлом Вишневецьким: на темно-малиновому з фіолетовим відтінком полотнищі було намальовано жовтого орла і герби короля. Герб Вишневецьких добре відомий: на червоному тлі – білий півмісяць рогами донизу, на якому стояв хрест такого ж кольору, срібна зірка, а вгорі – жовті корона і хрест [24, 277].

До жалуваних монархами прапорів належать 30 хоругов з єрусалимськими хрестами, наданими козакам у 1683 р. папою римським Інокентієм XI для виступу проти турків. Турецький султан Мухаммед IV подарував два червоних прапори гетьману Петру Дорошенку. Інший султан подарував задунайцям з-поміж символів влади також і хоругву, на якій з одного боку на білому полі був золотий хрест, а з другого, на чорному, – срібний місяць [24, 278]. У 1709 р. "від турецького султана отримали козаки блакитно-червону корогву, на червонім тлі півмісяць і над ним срібна звіздар, а на блакитному тлі золотий хрест" [32, 128].

Уперше російський уряд передав Б. Хмельницькому корогву від царя Олексія Михайловича для Війська Запорізького після Переяславської ради у січні 1654 р. [24, 277]. На ньому були зображені "Всемилостивий Спас", "Пресвята Богородиця в Покрові", святі Антоній і Феодосій Печерські і свята великомучениця Варвара [8, 48]. Під тим самим 1654 р. Павло Алеппський згадує чорно-жовтий прапор гетьмана з хрестом. Зазначимо, що у 1655 р. у гетьмана було три прапори – із зображенням покровителя козацького війська архангела Михаїла, білий із гаптованим гербом Хмельницького та червоний. Зважаючи на сказане, хочемо наголосити, що ці роки є переломні у розвитку символіки козацького війська – з цього часу настає період активного застосування власної символіки.

Гетьману І. Брюховецькому від московського царя у 1665 р. було передано такий прапор: "писано обе сторони образ Спасов – Емануила, около Спасова образа по знамени звезді, на знамени сорочка сукна червчатого", "а цвета середина тафта червлена, опушка тафта зелена, по знамени круги, тафта лазоревая" [32, 126; 10, 51]. Дем'ян Многогрішний у 1668 р. також отримав від царя новий прапор із двоглавим орлом [32, 127]. Даровані козацьким гетьманам прапори царів із зображенням Спаса нерукотворного виготовляли на взірець прапорів московських полків – цим царський уряд намагався підкреслити перехід козаків під государеву руку. А посилаючи прапори із зображенням двоглавого орла, московський цар трактує Військо Запорізьке як іноземну державу: хоча козаки вільні, однак вони піддані царя, тлумачить дослідник С. Шаменков.

Отже, вручені козацькому війську прапори від інших держав мали символіку цих держав і носили на собі знак підлеглості, належності козацького війська цим державам. Козаки шанували дароване прапори. Однак, були у них і власні уподобання, які базувалися на народних традиціях. Це добре виявилося під час Визвольної війни, що підтверджують історичні джерела й збережені у музеях оригінали прапорів.

Перша згадка про власне козацькі прапори та їх кольори належить арабському мандрівникові Пулосу аль-Халебі (Павлу Алепському). Він описує прапор, який побачив під час зустрічі свого батька антіохійського патріарха Макарія із Б. Хмельницьким 20 червня 1654 р. у Богуславі: "на прапорі мінилися чорні та жовті смуги й було видно приробленний до нього (прапора) хрест" [10, 51; 9, 53].

Значного розквіту набуло українське військове прапорництво у легендарну козацько-гетьманську добу другої половини XVII ст. Про військові прапори часів Визвольної війни за браком відомостей важко скласти цілісне уявлення, однак можна стверджувати, що існувала усталена система опрацювання та застосування прапорів. Протягом років постійно тривало збагачення, посилення національних ознак за формою і змістом, створення системи полкових, сотенних стягів, прапорів для військових походів. Серед геральдичних символів, що їх уживало козацтво на своїх прапорах, – сонце, місяць, півмісяць, шести-, семи-, восьмиконечні зірки, зброя, кола із зображенням святих. Як приклад, на 36 прапорах запорозьких полків першої половини XVII ст. зображення Михаїла знаходимо 9 разів, Богородиці – 8, Миколая Чудотворця – 7, Георгія Побідоносця – 3 [16, 747].

Прапор із зображенням архистратига Михаїла був при Б. Хмельницькому під час другої облоги Львова. Ось як описує сучасник урочистий марш запорозької армії біля стін Львова восени 1655 р.: "Хмельницький їхав як гетьман козацтва Краківським передмістям повз темну браму на строкатому бахматі, за ним несено новий червоний прапор, бунчук з кінського білого хвоста… другий прапор, прикрашений зображенням Святого Михаїла. …" [18, 86]. Зображення на головній корогві архистратига Михаїла за доби Б. Хмельницького дає підстави твердити, що цьому святому образу надавалося значення величного символу герба тогочасної України. Біле ж знамено із гаптуванням герба гетьмана "Абданк" свідчило, що він є одноосібний і незалежний управитель України. "За цими прапорами, – писав польський міщанин, – ішли інші корогви, більш-менш тридцять чотири. На них видно було герби майже всіх давніх воєводств і повітів – окрім нашого білого орла в короні…" [20, 252]. Спираючись на ці факти можна виснувати, що на той час символіка Речі Посполитої вже відійшла у минуле, а натомість постала власна символіка української козацької держави та його війська.

Аналізуючи унікальне історичне джерело – анонімну віршовану хроніку, написану у 1682 році невідомим сполонізованим шляхтичем-католиком із Поділля, Ю. Мицик знайшов у ній деякі дані про

українські та кримські прапори під час Чуднівської битви восени 1660 року. У хроніці, зокрема, йдеться про те, що гетьман І. Виговський разом зі своїми союзниками здійснили візит ввічливості командувачу кримських та ногайських військ. Описуючи дану зустріч, автор хроніки звернув увагу на прапори козаків І. Виговського, на яких були зображені хрести та якісь слов'янські літери [23, 2].

При виготовленні прапорів вживалася найрізноманітніша гамма кольорів із урахуванням традицій конкретного регіону. На основі архівних джерел доктор історичних наук Ю. Мицик аналізує кольори прапорів козацького війська. Він виділяє червону, жовту, синю барви і відзначає, що ця проблема залишається дискусійною і українською вексилологією ще остаточно не вирішена [22, 2].

Найчастіше бачимо синій, білий, малиновий, жовтий, чорний та зелений кольори. Блакитні (сині) полотнища із золотими чи жовтими зображеннями хрестів і почасти інших знаків – небесних світил, зброї, святих Михаїла, Георгія та інших стали переважати у другій половині XVII ст. Запроваджуються композиції з предметів військового реманенту як символ слави та непереможності. Про повне домінування синього і жовтого кольорів можна стверджувати на основі аналізу 14 збережених прапорів доби Нової Січі. Зокрема, хоругва кошового отамана Григорія Федоровича-Лантуха була жовтого кольору із зображенням на ній шести восьмиконечних зірок [24, 278].

Лицьовий бік полкових і сотенних знамен мав уже нову емблему – лицаря-козака із самопалом у жовтому (золотавому) щитовому полі на блакитному полотнищі, зворотний – полкову чи сотенну емблему відповідного кольору з установленим зображенням. Тільки після скасування гетьманщини у 1764 р. козак із самопалом зникає з урядових печаток, але згодом з'являється на Кубані як знак чорноморських козаків [33, 11].

Історичних фактів щодо прапорництва козацького війська другої половини XVII ст. хоча й обмаль, але вони є яскравими свідченнями потужної соціокультурної системи поглядів на військову символіку. Вони стосуються або трофеїв, захоплених польським військом під час Визвольної війни, або походять від учасників тих подій з боку Польщі. Так, у Красному 21 лютого 1651 р. було захоплено "…між іншими воєнними приборами і хоругвами – одну багату хоругов… єдвабну, щирим золотом вигаптовану черницями київськими", яка належала брацлавському полковнику Д. Нечаю. Під Берестечком польському королю доставили "…корогву китайчану блакитну з двома хрестами, прибиту до списа; посередині хвостів зелений шнур з волічки…" [28, 4], а загалом польські джерела називають 20 прапорів, серед них – червоного кольору з білим орлом та зображенням двох руських хрестів, і блакитного, на якому було зображено орла наполовину білого, наполовину червоного, його жалував козакам король Володислав у 1646 р. [32, 127]. Того ж таки 1651 р. майже десяток прапорів козаки втратили у боях під Васильковом під проводом Золотаренка та Гаркуші.

З архіву литовського гетьмана Януша Радзивілла український збирач Петро Дубровський придбав два документи з автентичними зображеннями і описом 25 прапорів, якими козаки користувалися у першій половині XVII ст. до 1651 р. Ці матеріали зберігались у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки ім. М.Є. Салтикова-Щедріна. Вони містять опис і малюнки 12 прапорів Чернігівського полку та 12 прапорів Київського полку і київського самоврядування, значок, бунчук і древко, які були у Києві. Козацькі прапори вдалося захопити литовському гетьманові Я. Радзивіллу у бою під Лоєвим і добути у Києві [27, 8].

У 1651 р. з Чернігівського і Ніжинського козацьких полків, якими керували М. Небаба та С. Подобайло, було виділено загін полковника Забіли. Четвертого червня, коли запорожці підійшли до Гомеля, оборонці міста побачили "…спершу корогву червону з білим хрестом і білою обвідкою; потім показалася друга, червона корогва, а коло неї три білі, й дві чорні і дві жовто – "облочисті…" (тобто блакитні)", під ними 8 тисяч козаків кінних і піших вибраного війська [10, 7; 32, 126]. Серед цих прапорів була й "полковнича корогва" Забіли.

Четвертого серпня 1651 року Я. Радзивілл увійшов до Києва, зажадавши від жителів "корогви, армату (гармати) і ключі городові" (козацьке військо полковника А. Ждановича вночі проти 4 серпня залишило Київ). Серед трофеїв опинилися 12 прапорів, значок (прапорець), бунчук і древко [17, 86]. Вперше зображення цих прапорів опублікував у 1963 р. вітчизняний історик Ярослав Ісаєвич [17, 87; 18, 24]. Усі вони і дотепер – єдине достовірне свідчення прапорових відзнак національно-визвольної боротьби українського народу другої половини XVII ст. З описів видно, що у тринадцяти прапорах переважають жовтий і білий кольори (по сім випадків), за ними йдуть синій і червоний (по шість випадків), чорний (чотири) і зелений (один). Три знамена становлять для нас особливий інтерес, позаяк на них зафіксовано зображення київського герба – куші. Форма більшості прапорів нагадує загальноприйняті на той час зразки.

Із 12 прапорів Чернігівського полку на десятьох зображено хрест переважно у поєднанні з півмісяцем і зірками. Ця традиційна козацька символіка відбивала ідею захисту рідної землі від турецько-татарської навали. На одному полотнищі зображено святого Георгія. У чотирьох випадках червоний колір поєднувався з білим, у двох – білий із блакитним, ще у двох – сірий з білим, в одному – червоний і блакитний із жовтим, ще на одному – сірий і білий з блакитним. Траплялися також зображення чорного хреста, зеленої зірки і строкатої "штучки від намету" [17, 85].

Серед 12 прапорів, що були у Києві, є прапор із білим орлом на червоному полі – свідчення польського його походження. На окремих прапорах позначився вплив орнаментики Близького Сходу, що говорить про вплив традицій Кримського ханства або Османської імперії. На багатьох прапорах

зустрічаємо сонце, місяць, зірки, характерні для символіки українського народного декоративно-ужиткового мистецтва. На одному з прапорів намальована рука з мечем на тлі неба із сонцем, місяцем та зірками.

Я. Ісаєвич робить висновок, з яким варто погодитися: більшість прапорів виготовили українські ремісники, які, з одного боку, користувалися загальноприйнятими на той час у Європі зразками, а з другого – широко застосовували мотиви, характерні для декоративного мистецтва українського народу [18, 25]. Варто доповнити цей висновок тим, що значна кількість прапорів, які дійшли до нас, свідчить про їх масове застосування у козацькому війську та у територіальній символіці міст, а також про розвиненість української вексилологічної школи першої половини XVII ст., що сягає своїм корінням народних традицій.

Традиції козацького прапорництва розвивалися і впродовж XVIII ст. У 1709 р. козацькі полки і запорозькі курені, які залишилися відданими І. Мазепі, мали свої прапори: "Орел України і архангел Запоріжжя повівали над військом" [32, 128]. У 1712 р. Петро І видав акт, згідно з яким прапори для полків мали виготовляти у Збройовій палаті Кремля. У козацьке прапорництво усе настійливіше проникає московська геральдична традиція. Скажімо, 1734 року професор Бекенштайн розглянув надіслані йому малюнки слобідських козацьких полків, і на кількох із них уже були двоголові орли. Поза тим, поєднання кольорів залишалося традиційним: жовтий орел на синьому тлі. Або інші комбінації: контур орла на перетині жовтого хреста, покладеного на чорне тло; червоний хрест на жовтому тлі; білий хрест на жовтому тлі.

Протягом другої половини XVIII ст. певною мірою тривала "уніфікація" кольорів і зображень на прапорах козацьких полків. Її можна пояснити оформленням козацтва як специфічної складової частини російського війська того часу, що сприяло відносному усталенню зразків прапорів для цього різновиду збройних сил. У кожному полку зберігалася особлива колористика полотнищ. Зображувалися, зазвичай, державний герб (на полковому прапорі) і герб міста, ім'я якого носив цей полк. На українських козацьких прапорах бачимо подібну систему, але доповнену "проміжним", "національним" гербом [7,16].

У другій половині XVIII ст. склалася усталена система зображень на полкових та сотенних знаменах: державний герб – двоголовий орел, національний герб – козак з мушкетом та герби полкових і сотенних міст. Яскравим свідченням цього є прапор Домонтовськлої сотні Переяславського полку [1, 283]. У 1758 р. імператорська канцелярія Росії розробила "абрысъ" для виготовлення прапорів Лубенського полку [14, 154]. Знамена сотень Лубенського полку 1758 р. планувалося виготовити із світло-голубої голі (особливої тканини). З одного боку мав бути зображений "козак із мушкетом" на золотому тлі, з другого – полковий герб на срібному тлі. На світло-синьому прапорі Сенчанської сотні Лубенського полку, що зберігся, зображено "козака із мушкетом" у червоному та синьому одязі всередині вишуканого картуша, виписаного жовтою і брунатною фарбами. Обабіч картуша – гармати, мортири, литаври та сигнальні труби жовтого кольору, а також булава і бунчук. Водночас зафіксовано чотири прапори з жовтими двоголовими орлами: два сині, малиновий і фіолетовий. Із зворотного боку прапора – інше зображення: "рука тримає золотий хрест, який дві людські фігури осіняють пальмовим гіллям і – віршований напис" [25, 126].

У розпорядженні вітчизняних істориків є кілька унікальних документів того часу щодо опису зібрань козацьких стягів. Так, за повідомленням полковника Черняка (1717 р.), сотенні корогви Полтавського полку були виготовлені з блакитної тканини (лудану) і мали жовті "крижі" (хрести) [8, 55]. Наприкінці 1757 р. герольдмейстерська контора доповідала у сенат про створення малюнків прапорів чи штандартів для новоствореного із слобідських полків гусарського з'єднання. Сенат ухвалив: зовнішнє і внутрішнє тло прапора складають білий і жовтий кольори, розділені лазуровим картушем, двоголовий орел чорного кольору, а торочки з трьох боків прапора – знову жовтого кольору.

Прапори слобідських полків (Острозького, Сумського, Харківського, Охтирського та Ізюмського) описав В. Іванов [16, 715]. На 36 стягах знаходимо зображення релігійного змісту, російського герба, вензеля Анни Йоанівни, а також гербів неясного характеру. Кольори зазначено лише частково для двох прапорів Ізюмського полку. А на прапорі Балаклійської сотні з одного боку – на жовтій "землі" червоний хрест під короною і блакитними лаврами, з іншого – червоний хрест на білій "землі". 1745 року Орлянська сотня Полтавського полку мала "корогов зеленую голевую и значок голевій жовтій" [14, 155].

За традицією, що існувала на той час, при зміні правлячої на російському троні особи Військо Запорізьке присягало монарху на вірність. Відтак імператор надавав козакам нові клейноди. Петро II надав гетьману Д. Апостолу біле знамено з державним гербом, яке використовувалося і під час призначення у 1751 р. гетьманом Кирила Розумовського [29, 8].

Так було і під час коронації Катерини II, що вступила на престол 1762 року. Їй не сподобалася кандидатура кошового отамана Петра Калнишевського, і вона веліла замінити його на Григорія Лантуха. Тож, згідно з царською грамотою від 21 липня 1763 р., кошовому отаману Григорію Лантуху в Москві було надано військові клейноди: булаву, знамено, бунчук, печатку, пернач, литаври, чотири значки і тростину, які він мав завезти до Глухова й отримати з рук гетьмана Кирила Розумовського. Імператорський прапор був жовтого кольору.

У 1829 р. на горищі будинку князя Г. Потьомкіна було знайдено чотирнадцять запорозьких прапорів. Український мистецтвознавець Микола Макаренко уперше їх вивчив і кваліфіковано описав

[21, 19]. У дослідженні Макаренка перелічуються козацькі корогви з останніх часів Запорожжя, українські гармати художньої роботи, рушниці, пістолі, шаблі та срібна з позолотою булава Данила Апостола. Своїм історичним значенням, почасти й рідкісною художньою цінністю особливо вирізняється велика збірка козацьких прапорів, що дійшла до нашого часу.

Колекція прапорів, що зберігається у Державному Ермітажі (м. Санкт-Петербург), дає уявлення про корогви Запорозького війська доби 1759–1774 рр. Це, зокрема, корогва, дарована козакам 1763 року Катериною II (із жовтого шовку, з широкою білою смугою по краю і жовтим написом на ній; на корогві зображено картуш із золотим хрестом і державний герб), а також корогви, виготовлені 1759 р. коштом кошового отамана Федоровича (із жовтого шовку; зображено державний герб, шість восьмикутних зірок, орнаментальні клейма; по краю – золотий напис у рамці із золотих смужок і шовковий брунатно-червоний шнур із китицями), і 1764 р. коштом отамана Калнишевського [24, 278] (блакитна, зображено державний герб із різними прикрасами, серед яких червоні й зелені прапори, 19 зірок; на грудях орла з одного боку – апостоли Петро і Павло, з другого – архангел Михаїл; по краях – золотий напис у рамці із золотих смужок; у кутках – золоті картуші з емблемами).

На великого розміру прапорі з лицьового боку зображено посередині двоголового орла із зірками над ним, з правого боку – Спасителя, що благословляє козаків на битву, із сімнадцятьма зірками навколо нього, з лівого – архистратига Михаїла з вогненним мечем у правиці. По краях прапора церковнослов'янськими літерами золотом зроблено напис: "Сіє знамя вь войско Ея Императорского Величества запорожское низовое сделано коштом пехоты воюющей того жь войска по Чорном морю, такожь по рекам Днепру и Дунаю" [21, 20]. У нижній частині – великий військовий корабель трищогловий, дводечний, з каютними ілюмінаторами, двоярусною рубкою, 14 великими і 6 малими люками для морських гармат, низькою кормою, військовим прапором, якірним значком, трьома високими щоглами для трьох вітрил, двома мотузяними драбинами й трьома розпущеними прапорами на кожній із щогл. Решта прапорів належали окремим підрозділам запорозького війська.

Є ще один прапор з цікавою історією. Його віднайшли у 1925 р. в с. Шпендівка. Ідентифікують як прапор Київського полку: "На жовтому полотнищі аплікацією з сукна яскраво-бурякового кольору з тонкою білою смужкою нашито хрест, навколо нього три зірки, під хрестом півмісяць ріжками догори, внизу над середнім фестоном п'ятираменна корона з хрестом посередині, а під нею шабля" [34, 17]. Він зберігається в Білоцерківському краєзнавчому музеї.

Враховуючи історичну традицію розміщення гербів князів та гетьманів на бойових прапорах за часів Київської Русі, Галицько-Волинської держави та Великого князівства Литовського вважаємо доцільним звернути увагу на застосування цієї традиції у козацькому війську. Отже, традиція використання територіальних гербів, вживана у часи Великого князівства Литовського, була продовжена і у козацькому війську.

Дослідники вважають, що використання гербів у козацькому війську започаткував гетьман Богдан Хмельницький. "Набуття Б. Хмельницьким … герба мало, поряд з іншими перевагами, велике політичне значення. Після Богдана всі українські гетьмани мали власні герби, що було свідченням не лише високого суспільного становища, а й виявом особистої незалежности, непідлеглості" [13, 37].

Важливість символіки для утвердження самодостатності української нації підтверджує той історичний факт, що ані польські, ані російські можновладці не бажали визнавати особисті герби більшості гетьманів і козацької старшини як офіційні відзнаки з огляду на їх представницьку, державницьку функцію.

Потребує окремих історичних досліджень важлива сторінка війська гетьманської держави – діяльність охотницького, або найманого війська, їх організація та символіка. Існування найманого війська завбачалося Глухівськими договірними статтями. Воно комплектувалося з вільних верств населення (т.зв. охотників – звідси й назва війська), які за договором вступали на військову службу. За родами військо поділялося на піхотні (охочепіхотні, або сердюцькі) і кінні (охочекомонні, або компанійські) полки різної чисельності, що відбували постійну службу й у мирний час не розпускалися.

Безперечно, самобутність охотницького війська позначилася на його символіці. Конкретних вказівок щодо найманської символіки кінця XVII ст. в джерелах не знаходимо. Доречним буде припустити, що спочатку прапори найманих полків не мали ані чітко регламентованої кількості, ані форм, кольорів чи зображень. Певний підсумок їхніх видозмін підбиває опис прапорів компанійського полку Андрія Ковбаси й сердюцького полку Гаврила Бурляя. Складено його було напередодні скасування в 1726 р. цих полків і відправлення їхніх прапорів у Сенат: "... компанейского Колбасина полку... три знамя камчатые желтые ветхие, в том числе одно знамя все избилось, толко одно древо. На них чехлы габинные белые... Сердюкова Бурляева полку... четыре знамя кумачных красных посреди их кресты китайчатые лазоревые на них чехлы габинные белые, ветхие" [30, 118]. З тексту очевидно, що прапори не мали чітко визначеного терміну служби й використовувалися в частинах до цілковитого зношення. Їх виготовляли з шовкової або бавовняної тканини, вони мали спеціальні нагалища-покривці й у кожному полку були однотипними за своєю композицією, відрізняючись лише кольорами.

На зламі XVII–XVIII ст. клейноди охотницького війська уніфікуються, стаючи зовнішнім виявом його окремішнього статусу в збройних силах Гетьманщини. При цьому варто нагадати, що в козацькому війську аналогічні процеси, пов'язані з уніфікацією символіки, розпочнуться дещо пізніше.

Проаналізувавши стиль козацьких прапорів XVII–XVIII ст. та їхню символіку, дослідник В. Панченко [26, 108] стверджує, що "уже за часів Богдана Хмельницького в символіці козацького прапорництва утверджуються два основні мотиви: 1) зображення хреста, часто у сполученні з півмісяцем, сонцем та зірками; 2) зображення християнських святих або їхніх атрибутів" [26, 112], а особливо архистратига Михаїла. Такі мотиви переважали до початку XVIII ст., коли під впливом бароко, що панував тоді як в українському мистецтві загалом, так і в геральдиці зокрема, композиція козацьких прапорів почала істотно ускладнюватись [26, 115].

Друга половина XVIII ст. стала для української козаччини добою розквіту власного прапорництва. "Використання геральдичних мотивів з поєднанням європейської і національної традицій, залучення до композицій прапорів символіки полкових, сотенних міст, збереження в емблематиці прапорів традиційних… зображень християнських святих, хреста, небесних світил – усе це у сумі сприяло витворенню особливого стилю козацької вексилології" [26, 119], – стверджує В. Панченко.

Отже, історіографія символіки козацтва показує наявність достатніх історичних джерел та артефактів, що розкривають тему виникнення та розвитку вексилологічних традицій козацького війська у XVI–XVIII ст. Символіка Козацької держави, що знайшла відбиття у прапорах, пройшла складний шлях еволюції. Спочатку за основу були взяті геральдичні знаки польсько-литовської держави – Речі Посполитої. Пізніше на козацьких прапорах з'являються російські, австрійські, турецькі державні символи. Наймаючи запорожців для воєнних походів, монархи дарували їм клейноди, які потім залишалися на Січі. Це етап використання символіки держав-протекторів. Під час Визвольної війни 1648 – 1654 рр. козацьке військо виробило власне уявлення про символіку та кольори прапорів, використовувало прапори різної барви із зображенням зірок, хрестів, місяця, гетьманських або територіальних гербів.

Дослідивши прапори козацького війська, можна зробити висновок, що розмаїтішими стали не тільки форма полотнища прапора, а й кольори. Домінуючим на прапорах є "класичний бойовий колір" – червоний або білий. Сказане стосується першої половини історії козацтва. Згодом до цих барв додаються й інші, що пояснюється збільшенням чисельності війська та розвитком методів управління ним. Найбільш популярними стали білий, жовтий або золотий та синій чи блакитний кольори. Після ліквідації Запорізької Січі та скасування гетьманщини у 1764 р. й остаточного переходу українського козацтва під владу Росії у XVIII ст. замість козацької символіки застосовується символіка російського війська.

Отже, слід відзначити, що розвиток прапорництва українського козацтва об'єктивно залежав від суспільно-політичних процесів, які відбувалися на теренах України. Розвиток прапорництва тісно пов'язаний із релігійними уподобаннями козацтва та культурними традиціями усього українського народу, в основі своїй відбиваючи традиції православ'я і споконвічного світосприйняття. Розквіт символіки козацького війська та її широке застосування базується як на воєнних, так і економічних досягненнях українського народу, на його культурі й традиціях, що сягають своїм корінням минулих епох. Символіка козацького війська – це духовне багатство українського народу.

Література

1. Апанович О. Козацька енциклопедія для юнацтва : Книга статей про історичне буття українського козацтва / О. Апанович; упорядник О. Яремійчук; наук. ред., авт. післямови Ю. Мицик. – К. : Веселка, 2009. – 719 с.: іл.
2. Білокінь С. Погляньмо вглиб історії / С. Білокінь // Тернопіль. – 1992. – № 5 – 6.
3. Благодір О. Українські клейноди / О. Благодір // Хроніка-2000. – 1992. – Вип. 1.
4. Бойко В. Козацькі сторінки Задунав'я: короткий історичний нарис / Володимир Бойко. – Львів : Новий час, 2002. – 98 с.
5. Величко Самійло. Літопис : у 2 т. / пер. з книжної української мови, вст. стаття, комент. В.О. Шевчука; відп. ред. О.В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1. – 1991.
6. Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії / упор. і пер. з пол. о. Юрія Мицика. – 2-ге вид., доопрац./ Гваньїні О. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. – 1006 с.
7. Гісцова Л. Якого ж кольору були козацькі прапори? / Л. Гісцова // Тернопіль. – 1992. – № 5–6.
8. Гломозда К. Історичні гербові відзнаки та прапорові барви України / К. Гломозда, Д. Яневський // Український історичний журнал. – 1990. – № 4.
9. Гречило А. Прапори та герби українського козацтва / А. Гречило // Вісті комбатанта. – 1993. – Ч. 1.
10. Гречило А. Про національний прапор / Гречило А. // Тернопіль. – 1992. – № 5–6.
11. Грушевський М.С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Ред. кол. П.С. Сохань (голова) та ін. /Грушевський М.С. – К. : Наук. думка. – 1991. – (Пам'ятки іст. думки України). – Т. 9. – Кн. 1. – 1996.
12. Гуржій О. Воєнне мистецтво гетьмана Петра Сагайдачного / О. Гуржій, В. Корнієнко. – К., 2002.
13. Джеджула Ю. Герби гетьманів України / Ю. Джеджула, В. Замлинський // Вісті комбатанта. – 1992. – Ч. 2.
14. Заметка о казацких знаменах // Киевская старина. – 1890. – № 10.
15. Замлинський В. Історія України в особах: IX – XVII ст. / В. Замлинський, В. Войцеховська, В. Галаган В.– К., 1993.
16. Іванов В. Прапори козацьких полків / В. Іванов // Ювілейний збірник на пошану акад. Д.І. Багалія. – К., 1927.
17. Ісаєвич Я. Бойові прапори козацького війська (середина XVIII ст.) / Я. Ісаєвич // Український історичний журнал. – 1963. – № 1.
18. Ісаєвич Я.С. Бойові прапори козацького війська / Я.С. Ісаєвич // Вісті : [український військовий журнал]. – 1964. – Ч. 113.

19. Клейноди України : З історії державної і національної символіки [комплект з 33-х кольорових художніх листівок] / авт. колектив: О.П. Білецький, К.Ю. Гломозда, В.Ф. Жмир, Ю.Д. Прилюк, Т.В. Шевченко, Д.Б. Яневський. – К. : МП "Абрис". – 1991.

20. Крип'якевич І. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів та ін. / упор. Б.З. Якимович. – 4-те вид., змін. і доп. – Львів : Світ, 1992.

21. Макаренко М. Запорозькі клейноди в Ермітажі / М. Макаренко // Пам'ятки України. – 1994. – № 1 – 2.

22. Мицик Ю. Дещо про клейноди Тимоша Хмельницького / Ю. Мицик // Знак [вісник Українського геральдичного товариства]. – 2000. – Ч. 22.

23. Мицик Ю. Дещо про українські та кримські прапори під час Чуднівської битви 1660 року / Ю. Мицик // Знак [вісник Українського геральдичного товариства]. – 2004. – № 33.

24. Мицик Ю. Кольори козацьких прапорів / Ю. Мицик // Апанович О. Козацька енциклопедія для юнацтва : Книга статей про історичне буття українського козацтва / О. Апанович; упорядник О. Яремійчук; наук. ред., авт. післямови Ю. Мицик. – К. : Веселка, 2009.

25. Модзалевський В. До питання про Державний герб України / В. Модзалевський, Г. Нарбут // Наше минуле. – 1918. – С.126. Передрук: Національна символіка. – 2-ге вид. – К., 1991. – (Б-ка журн. "Пам'ятки України"; кн. 1). – С. 26.

26. Панченко В. Козацьке прапорництво XVII–XVIII ст. / Володимир Панченко // Військово-історичний альманах. – 2008. – Ч. 2 (17).

27. Савчук Ю. Одіссея козацьких прапорів / Ю. Савчук. – Стокгольм : Військовий музей Швеції. – 143 с.

28. Савчук Ю. Прапор Богдана Хмельницького у Стокгольмі / Ю. Савчук // Народна армія. – 2001. – 2 квітня.

29. Ситий І. Клейноди останнього українського гетьмана Кирила Розумовського / І. Ситий // Знак [вісник Українського геральдичного товариства]. – 2001. – Ч. 24.

30. Сокирко О. Наймане військо лівобережних гетьманів кінця XVII – XVIII ст.: "барва", прапори, зброя / Олексій Сокирко // Військово-історичний альманах. – 2002. – Ч. 2 (5).

31. Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і Запорозька Січ кінця XVI – середини XVII століть : [монографія] / І.С. Стороженко. – Дніпродзержинськ : Видавничий дім "Андрій", 2007. – Кн. 2: Генезис, еволюція та реформування організаційної структури Січі / передм. Ю.А. Святця; відп. ред. В.А. Смолій. – 2007. – 415 с., [8] арк. схем.

32. Шаменков С. Піхота українських гетьманів XVII–XVIII ст. / С. Шаменков. – К.: Темпора, 2010. – 146 с.: іл.

33. Якимович Б. До питання про українську національну символіку / Б. Якимович // Тернопіль. – 1992. – № 5–6.

34. Ярова Г. Козацький прапор XVII ст. / Г. Ярова // Пам'ятки України. – 1989. – № 6.

References

1. Apanovych, O., Yaremiichuk, O., Mytsyk, Yu. (ed.) (2009). *Kozatska entsyklopediia dlia yunatstva* [Cossack Encyclopedia for Youth] : Knyha statei pro istorychne buttia ukrainskoho kozatstva. Kyiv : Veselka [in Ukrainian].

2. Bilokin, S. (1992). Pohlianmo vhlyb istorii [Let us look deep into history]. *Ternopil*, (5–6) [in Ukrainian].

3. Blahodir,O. (1992). Ukrainski kleinody [Ukrainian Regalia]. *Khronika-2000,* (1) [in Ukrainian].

4. Boiko, V. (2002). Kozatski storinky Zadunavia: korotkyi istorychnyi narys [Cossack Zadunav'ya page: brief historical sketch]. Lviv : Novyi chas [in Ukrainian].

5. Velychko Samiilo (1991). Litopys [Chronicle] (Vols. 1-2). Kyiv : Dnipro, (1) [in Ukrainian].

6. Hvanini, O. (2009). *Khronika yevropeiskoi Sarmatii* [Chronicle of European Sarmatia]. Kyiv : Vyd. dim Kyievo-Mohylianska akademiia [in Ukrainian].

7. Histsova, L. (1992). Yakoho zh koloru buly kozatski prapory? [What color were also Cossack flags]. *Ternopil*, (5–6) [in Ukrainian].

8. Hlomozda K., Yanevskyi D. (1990). Istorychni herbovi vidznaky ta praporovi barvy Ukrainy [Historical heraldic insignia and flag colors of Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal,* (4) [in Ukrainian].

9. Hrechylo, A. (1993). Prapory ta herby ukrainskoho kozatstva [Flags and emblems of Ukrainian Cossacks]. *Visti kombatanta*, (1) [in Ukrainian].

10. Hrechylo, A. (1992). Pro natsionalnyi prapor [On the national flag]. *Ternopil*, (5–6) [in Ukrainian].

11. Hrushevskyi, M.S. (1991). *Istoriia Ukrainy-Rusy* [History of Ukraine-Rus] : (11 Vols., 12 books) P.S. Sokhan (ed.) et al. Kyiv : Nauk. dumka [in Ukrainian].

12. Hurzhii, O., Korniienko, V. (2002). *Voienne mystetstvo hetmana Petra Sahaidachnoho* [Hetman military art Petro Sahaydachny]. Kyiv [in Ukrainian].

13. Dzhedzhula, Yu., Zamlynskyi, V. (1992). Herby hetmaniv Ukrainy [Emblems hetmans Ukraine]. *Visti kombatanta*, (2) [in Ukrainian].

14. Zametka o kazatskikh znamenakh [A note on the Cossack banners] (1890). *Kievskaia starina*, (10) [in Russian].

15. Zamlynskyi, V., Voitsekhovska, V., Halahan, V. (1993). *Istoriia Ukrainy v osobakh: IX – XUII st.* [History of Ukraine in the people: IX – XVII century]. Kyiv [in Ukrainian].

16. Ivanov, V. (1927). *Prapory kozatskykh polkiv* [Flags Cossack regiments]. Yuvileinyi zbirnyk na poshanu akad. D.I. Bahaliia. – Kyiv [in Ukrainian].

17. Isaievych, Ya. (1963). Boiovi prapory kozatskoho viiska (seredyna XUIII st.) [Battle flags Cossack army (mid eighteenth century)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, (1) [in Ukrainian].

18. Isaievych, Ya.S. (1964). Boiovi prapory kozatskoho viiska [Battle flags Cossack troops]. *Visti : [ukrainskyi viiskovyi zhurnal],* (113) [in Ukrainian].

19. Biletskyi, O.P., Hlomozda, K.Yu., Zhmyr, V.F., Pryliuk, Yu.D., Shevchenko, T.V., Yanevskyi, D.B. (1991). *Kleinody Ukrainy : Z istorii derzhavnoi i natsionalnoi symvoliky* (komplekt z 33-kh kolorovykh khudozhnikh lystivok) [Insignia Ukraine: History of state and national symbols]. Kyiv : MP Abrys [in Ukrainian].

20. Krypiakevych, I., Hnatevych, B., Stefaniv, Z. et al. (1992). *Istoriia ukrainskoho viiska (vid kniazhykh chasiv do 20-kh rokiv XX st.* [History of Ukrainian troops (from princely times to the 20 th century)]. Lviv : Svit [in Ukrainian].

21. Makarenko, M. (1994). Zaporozki kleinody v Ermitazhi [Zaporizki jewelry in the Hermitage]. *Pamiatky Ukrainy,* (1– 2) [in Ukrainian].
22. Mytsyk, Yu. (2000). Deshcho pro kleinody Tymosha Khmelnytskoho [Something about Regalia Timosha Khmelnitsky]. *Znak [visnyk Ukrainskoho heraldychnoho tovarystva],* (22) [in Ukrainian].
23. Mytsyk, Yu. (2004). Deshcho pro ukrainski ta krymski prapory pid chas Chudnivskoi bytvy 1660 roku [Something about Ukrainian and Crimean flags during the battle Chudniv 1660]. *[visnyk Ukrainskoho heraldychnoho tovarystva],* (33) [in Ukrainian].
24. Mytsyk, Yu., Apanovych O. (2009). Kolory kozatskykh praporiv [Colors Cossack flags]. Kozatska entsyklopediia dlia yunatstva [Cossack Encyclopedia for Youth]ю *Knyha statei pro istorychne buttia ukrainskoho kozat-?tva*. Kyiv : Veselka [in Ukrainian].
25. Modzalevskyi, V., Narbut, H. (1918). Do pytannia pro Derzhavnyi herb Ukrainy [On the National Emblem of Ukraine]. *Nashe mynule,* 126. Peredruk: *Natsionalna symvolika* (1991). Kyiv, 26 [in Ukrainian].
26. Panchenko, V. (2008). Kozatske prapornytstvo XVII–XVIII st. [Cossack prapornytstvo XVII-XVIII centuries]. *Viiskovo-istorychnyi almanakh*, (2 /17/).
27. Savchuk, Yu. *Odisseia kozatskykh praporiv* [Odyssey Cossack flags]. Stokholm : Viiskovyi muzei Shvetsii [in Ukrainian].
28. Savchuk, Yu. (2001). Prapor Bohdana Khmelnytskoho u Stokholmi [Flag Bogdan Khmelnitsky in Stock-?olm]. *Narodna armiia* [in Ukrainian].
29. Sytyi, I. (2001). Kleinody ostannoho ukrainskoho hetmana Kyryla Rozumovskoho [Insignia last Ukrainian hetman Cyril Razumovsky]. *Znak [visnyk Ukrainskoho heraldychnoho tovarystva],* (24) [in Ukrainian].
30. Sokyrko O. (2002). Naimane viisko livoberezhnykh hetmaniv kintsia XVII – XVIII st.: "barva", prapory, z-broia [Mercenary Army of the Left Bank Hetman late seventeenth – eighteenth century, "tint", flags, weapons]. *Viiskovo-istorychnyi almanakh*, (2 /5/) [in Ukrainian].
31. Storozhenko, I.S. (2007). Bohdan Khmelnytskyi i Zaporozka Sich kintsia XVI – seredyny XVII stolit [Bohdan Khmelnytsky and Zaporizhzhya Sich end XVI – the mid-seventeenth century]. Dniprodzerzhynsk : Vydavnychyi dim "Andrii" [in Ukrainian].
32. Shamenkov, S. (2010). Pikhota ukrainskykh hetmaniv XVII–XVIII st. [Infantry Ukrainian Hetman XVII-XVIII centuries]. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
33. Yakymovych, B. (1992). Do pytannia pro ukrainsku natsionalnu symvoliku [On the Ukrainian national symbols]. *Ternopil*, (5–6) [in Ukrainian].
34. Yarova, H. (1989). Kozatskyi prapor XVII st. [Cossack flag seventeenth century]. *Pamiatky Ukrainy*, (6) [in Ukrainian].

УДК 930.85

Маложон Олена Іванівна
кандидат історичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
Київського національного університету
культури і мистецтв

ГЕНЕЗИС ПРАВ ЛЮДИНИ В ІСТОРІЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ СВІТУ ТА УКРАЇНИ

У статті аналізуються права людини як наука, тобто як система юридичних знань, концепцій і доктрин про виникнення, розвиток і сучасний стан можливостей людини, що зумовлено зміною відношення до неї з боку держави, визнання людини найвищою соціальною цінністю, інтересам якої повинен підпорядковуватися весь державний устрій, система та діяльність органів влади. Зазначено, що права людини – це проблема загального історичного, соціального та культурного розвитку всього людства.

Ключові слова: права людини, система юридичних знань, державний устрій, органи влади, соціальний та культурний розвиток.

Маложон Елена Ивановна, *кандидат исторических наук, доцент кафедры теории и истории государства и права Киевского национального университета культуры и искусств*

Генезис прав человека в истории политико-правовой мысли мира и Украины

В статье анализируются права человека как наука, то есть как система юридических знаний, концепций о возникновении, развитии и современном состоянии возможностей человека, что обусловлено сменой отношения к нему со стороны государства, признанием человека наивысшей социальной ценностью, интересам которой должен подчиняться весь государственный строй, система и деятельность органов власти. Обозначено, что права человека – это проблема общего исторического, социального и культурного развития всего человечества.

Ключевые слова: права человека, система юридических знаний, государственный строй, органы власти, социальное и культурное развитие.

Malozhon Olena, *candidate of histirical sciences, Associate Professor of Theory and History of State and Law, Kyiv national university of culture and arts*

Genesis of human rights in the history of political and legal thought of the world and Ukraine

In the article Human rights as a science, that the system of legal knowledge, concepts and doctrines about the origin, development and present state of human capabilities, rather booming in recent years in Ukraine. This is a change

© Маложон О. І., 2015

in relation to the rights of the state, the recognition of human highest social value, which interest shall be subject to all state system, and the system of government bodies. However, human rights – a problem that did not arise recently, a problem common historical, social and cultural development of all humanity.

Modern catalog of human rights, which is fixed in international legal documents reproduced in the national legislation of States – the result of historical development of standards and standards that have become the norm of modern democratic society. There is every reason to believe that the whole historical development of mankind is associated with changes in ideas about human rights. The cultural progress of society in general is impossible if it does not introduce anything new in the status of a person if the person does not get with each new stage of development more freedom. Even if the law is limited class, but they still expanding from one socio-historical formation to another. As some authors rightly point out, the ancient servant is more free than the original savage medieval fortress freer servant b-ourgeois society created the conditions for a formal freedom of all members of society, and this can not but agree.

Before modern scholars is the problem of further development of ideas, views that have been accumulating for centuries and millennia. However, modern approach to human rights is impossible without careful study of the historical aspects of the formation and development of human rights and freedoms.

The primitive system mistakenly believe the "golden period of mankind", which supposedly there is complete f-reedom and individual rights are not breached. Since I can not agree because that would break if human understanding and as such did not exist. The primitive system characterized by so-called "mononorm", ie rules which can not be classified as rules of religion, morality and common law – a rule are formed on the basis of habits that caused reasonableness of certain conduct which is useful to the individual only in extent that it is useful for family, tribe. These rules have never given the advantages of one over the other member of the genus, ie conventional fixed "original equality", but the essence of equality is the lack of freedom, as the person fully absorbed by society, individual livelihoods rather rigidly regulated. In "mononorm" right kind of membership represented a downside duties as the original individual had separated, enlightened self-interest, other than the interests of the family. Therefore, during the primitive community can talk only about the presence of certain mythological ideas about man and his rights.

The beginning of theoretical concepts and research associated with the name of Socrates, who defended the principles of individual freedom and autonomous individual. These ideas found their continuation in the works and r-ethinking his pupil Plato, who said: "Justice is that every man and made his way that no one was a stranger and did not lose her." Plato's views were too radical even, given the project its ideal state in which there is no private property and division of people into slaves and free, and it went further and for the first time recognized the equality of men and women. In terms of the idea of equality views of Plato were certainly progressive, however, against the strictly organized public life was lost the idea of self-worth and uniqueness of the individual.

The idea of forming a coherent philosophical concepts about man, his rights and freedom belongs to Aristotle, who argued that man – this being a political, social. He was developing fundamental categories, concepts that form the basis of modern thinking. First, the doctrine of distributive justice – which includes the distribution of all benefits for p-eople of their ability, in proportion to the contribution to the common cause urivnyuyuchu and fairness when it comes to equality before the law, equality between equals (the issue of crime and punishment, reparation , civil agreement). This principle is almost unchanged as the basis of most modern legal systems. Really, can not be completely equal to each other, people with different levels of education or with regard to their health status, age, and therefore if anything distribution (power, rewards) are taken into account their personal characteristics and abilities, but when it comes to protect their natural rights, they should be the same for all.

Keywords: Human rights, legal knowledge system, political system, government, social and cultural development.

Новітня історія XXI ст.означила головні концептуальні засади на шляху розбудови незалежної Української держави. В цих умовах органи державної влади і місцевого самоврядування постійно повертаються до питання правової культури. Особливо вони є актуальними на сучасному етапі переходу України до демократичної правової системи, яка інтегрується в європейський простір з характерною для нього високою правовою культурою.

Сучасний каталог прав людини, який зафіксований в міжнародно-правових документах, відтворений в національному законодавстві держав – це результат історичного становлення еталонів і стандартів, які стали нормою сучасного демократичного суспільства. Є всі підстави стверджувати, що увесь історичний розвиток людства пов'язаний зі зміною уявлень про права людини. Культурний прогрес суспільства взагалі є неможливим, якщо він не вносить щось нового у статус людини, якщо особа не отримує з кожною новою сходинкою розвитку додаткові свободи. Навіть якщо права є класово обмеженими, але все одно вони розширяються від однієї суспільно-історичної формації до іншої.

Простежити права людини як науку, тобто як систему юридичних знань, концепцій і доктрин про виникнення, розвиток і сучасний стан можливостей людини протягом останніх років в Україні.

Відповідно до цього поставлені такі завдання:

— реконструювати історико-теоретичні аспекти прав людини в Україні протягом останніх років;

— з'ясувати вплив прав людини на формування нормативно-правової бази сучасної України;

— визначити місце прав людини в сучасній незалежній українській державі.

Об'єктом дослідження є виникнення, розвиток і сучасний стан можливостей людини.

Предметом дослідження є права людини як засіб правового регулювання соціальних відносин у суспільстві.

Хронологічні рамки дослідження визначаються історичним періодом становлення прав людини у суспільстві.

Територіальні рамки дослідження охоплюють історичну територію українських земель та сучасної України.

Права людини як наука, тобто як система юридичних знань, концепцій і доктрин про виникнення, розвиток і сучасний стан можливостей людини, досить бурхливо розвивається протягом останніх років в Україні. Це обумовлено зміною відношення до людини з боку держави, визнання людини найвищою соціальною цінністю, інтересам якої повинен підпорядковуватись увесь державний лад, система та діяльність органів влади. Проте, права людини – це проблема, яка не виникла нещодавно, це проблема загального історичного, соціального та культурного розвитку усього людства.

Сучасний каталог прав людини, який зафіксований в міжнародно-правових документах, відтворений в національному законодавстві держав – це результат історичного становлення еталонів і стандартів, які стали нормою сучасного демократичного суспільства. Є всі підстави стверджувати, що увесь історичний розвиток людства пов'язаний зі зміною уявлень про права людини. Культурний прогрес суспільства взагалі є неможливим, якщо він не вносить щось нового у статус людини, якщо особа не отримує з кожною новою сходинкою розвитку додаткові свободи. Навіть якщо права є класово обмеженими, але все одно вони розширяються від однієї суспільно-історичної формації до іншої. Як справедливо вказують деякі автори, античний раб є більш вільним, ніж первісний дикун, середньовічний кріпак вільніший за раба, буржуазне суспільство створило умови для формальної свободи усіх членів суспільства, і з цим не можна не погодитись.

Перед сучасними вченими стоїть проблема подальшого розвитку ідей, поглядів, що були накопиченні протягом багатьох століть і тисячоліть. Проте, сучасний підхід до прав людини є неможливим без уважного вивчення історичних аспектів становлення та розвитку прав і свобод людини.

Первіснообщинний лад помилково вважають "золотим періодом людства", в якому нібито існувала повна свобода і не порушувались права особи. З цим не можна погодитись, оскільки що було порушувати, якщо і розуміння прав, як таких не існувало. Первіснообщинний лад характеризується наявністю так званих "мононорм", тобто норм, які не можуть бути кваліфіковані як норми релігії, моралі, звичаєвого права – це правила, сформовані на засадах звички, що обумовлена доцільністю певної поведінки, яка є корисною для окремої особистості лише в тих межах, в яких вона корисна для роду, племені. Ці норми ніколи не давали переваг одного члена роду над іншим, тобто закріплювали умовну "первісну рівність", але суть цієї рівності полягає у відсутності свободи, оскільки людина цілком поглинається суспільством, життєдіяльність індивіда досить жорстко регламентована. У "мононормах" права членів роду представляли собою зворотній бік обов'язків, оскільки первісний індивід не мав відділеного, усвідомленого власного інтересу, відмінного від інтересів роду. Тому у період первіснообщинного ладу можна вести мову лише про наявність певних міфологічних уявлень про людину та її права [8].

Зародження усвідомленої ідеї прав людини пов'язують з періодом 5-6 ст. до н.е., з епохою розквіту стародавніх полісів (Афін, Риму). Хоча вже у II тис. до н.е. у період, так званої "гомерівської Греції" широко вживаються такі поняття, як "діке" – правда, справедливість, "тіме" – особиста честь. Появу ідеї прав людини тісно пов'язують з принципами громадянства, які зародились в Стародавній Греції та з зародками ідей демократії. Засновником поміркованої цензової демократії вважають Солона. Зокрема, вже у VI ст. до н.е. Солон розробив і запровадив конституцію, в якій намагався закріпити ідеї притягнення до відповідальності державних чиновників [15].

Початок понятійно-теоритичного дослідження пов'язують з ім'ям Сократа, який відстоював принципи індивідуальної свободи і автономної особистості. Ці ідеї знайшли своє продовження і переосмислення в працях його учня Платона, який зазначав: "Справедливість полягає в тому, щоб кожен мав і робив своє так, щоб ніхто не мав чужого і не втрачав свого". Погляди Платона носили навіть надто радикальний характер, якщо зважати на його проект ідеальної держави, в якій відсутня приватна власність і поділ людей на рабів і вільних, причому він пішов ще далі і вперше визнавав рівність чоловіка і жінки. З точки зору ідеї рівності погляди Платона були безумовно прогресивними, проте, на тлі суворо зорганізованого державного життя втрачалась ідея самоцінності та неповторності людської особистості [1].

Ідея формування цілісної філософської концепції щодо людини, її прав і свободи належить Аристотелю, який обґрунтовував що людина – це істота політична, суспільна. Ним були розробленні основоположні категорії, поняття, що складають основу сучасного праворозуміння. По-перше, це вчення про справедливість розподільчу – під якою розуміється розподіл усіх благ для людей за їх здібностями, пропорційно вкладу у загальну справу і справедливість урівнюючу, коли мова йде про рівність перед законом, рівність між рівними (питання злочину і покарання, відшкодування шкоди, цивільно-правові угоди). Цей принцип майже в незмінному вигляді покладений в основу більшості сучасних правових систем. Дійсно, не можуть бути абсолютно рівні між собою люди з різним рівнем освіти, або з врахуванням їх стану здоров'я, віку, і відповідно у випадку розподілу будь-чого (влади, винагород) враховуються їх особисті властивості і здібності, але коли мова йде про захист їх природних прав, то вони повинні бути однаковими для всіх [4].

Історично першою філософсько-правовою концепцією лібералізму і правового індивідуалізму стала доктрина Епікура, який центром своєї етики вважав людину. Свобода людини полягає у її власній відповідальності за розумний вибір свого стилю життя, так, щоб реально задовольняти свої потреби і при цьому не заважати іншим. Мета ж держави, на думку Епікура, в тому, щоб забезпечити взаємну безпеку людей, не спричиняти шкоди людьми один одному. Епікурівська договірна трактовка

держави розуміє рівність, свободу і незалежність людей і в своїй суті відтворена у правових системах більшості сучасних західних держав [14].

Поняття гуманізму вважають виключно європейським витвором і надбанням. Поряд з тим в певних традиційних суспільствах (Стародавній Китай, Індія, азіатські цивілізації) панував і панує досі системоцентриський підхід, де держава підпорядковує своїй волі усіх підданих, перетворюючи людину у виконавця державної волі, що було обумовлено історично і тому не можна вважати такі погляди помилковими чи відсталими. Причому, такий підхід в певній мірі є притаманним і для східнослов'янських держав, в яких роль роду, держави завжди була досить високою [13].

Значну роль в процесі становлення універсальних понять прав людини відіграло християнство, адже згідно з цією релігією "усі люди рівні, як діти Господні", і саме християнською релігією було остаточно чітко сформульовано "золоте правило" поведінки – "як бажаєте, щоб з вами поводились люди, так поводьтесь з ними і ви" (Новий Завіт. Євангеліє від Матфея. 5:12-5:44). В будь-якому випадку людина в християнстві зберігає свою цінність і значимість, і навіть певну свободу вибору, що не характерно для інших релігій. Так, індуська релігія спрямована на знеособлення людини, яка в цілому підпорядковується владі касти, детально регламентованим правилам поведінки. Мусульманська релігія ставить за мету, в першу чергу, забезпечити загальні інтереси "правовірних", індивід підпорядковується ісламському суспільству і лише його інтересам [10].

Слід зазначити, що в умовах нового часу продовжує досить бурхливо розвиватись концепція природних прав людини, зокрема, в ряду таких прав на першому місці стоїть право на своє життя, свободу, рівність та майно (власність) [9].

Важливим етапом у розвитку прав людини стали буржуазно-демократичні революції XVII-XVIII ст., які висували не лише широкий перелік прав людини, але і загальні принципи свободи і формальної рівності, що стали засадами універсальності прав людини. Вони здійснили величезний вплив і на характер держави, оскільки виступали обмежувачем її всевладності, звільнили людину від зайвої опіки держави та її владних структур [6].

Ідея загальної рівності людей послідовно відтворювалась в таких документах, як Велика Хартія вольностей 1215 р. – перший правовий документ, в ньому містяться статті, спрямовані на обмеження свавілля чиновників. Ст. 39 передбачає застосування покарання вільних не інакше, як за вироком рівних і за законом держави. Петиція про права 1628 р. і Habeus Corpus Act 1678 р. застосували поняття недоторканості особистості та презумпції невинуватості. Біль про права 1689 р. встановив свободу слова, право на звернення підданих з петицією до короля [16].

Досить бурхливо процес нормативного закріплення прав людини відбувався у США. Декларація незалежності США 1776 р. – документ, в якому вперше була сформульована ідея невідчужуваності прав людини. Це був перший офіційний документ, якій закріпив право на життя, свободу, власність тощо. Біль про права 1791 р. вніс поправки до Конституції США 1787 р., в яких значно розширив перелік прав людини [17].

Французька декларація прав людини і громадянина 1789 р. – перелік прав і свобод, які були проголошені французькою декларацією набув світового значення [19].

Подальший нормативний розвиток інституту прав людини пов'язаний безпосередньо з розвитком міжнародного права і прийняттям ряду міжнародних документів, які і визначили основні принципи правового статусу особи і мінімальний обсяг тих прав і свобод, які мають визнаватися і ґарантуватися кожною державою [3].

Отже, права людини пройшли шлях від міфологічних уявлень через ідеї філософів і юристів до свого нормативного закріплення у правових джерелах [5].

Ідеї визнання прав і свобод людини, безперечно, були притаманні і українській філософії та знайшли своє продовження в історії українського конституціоналізму [7].

Окремі уявлення про права людини зазначаються в таких джерелах, як "Руська правда", "Слово про закон і благодать", "Повчання Володимира Мономаха", пізніше у Литовському статуті закріплюються ідеї рівності всіх перед законом, особистої відповідальності, захисту прав людини з боку держави [11].

Перші спроби правової регламентації прав окремих соціальних груп в українських конституційних актах доцільно проілюстрували ст. 11 Конституції Пилипа Орлика 1710 р., в якій встановлювались і оголошувались права вдів козаків, їхніх дружин та дітей-сиріт [12].

За радянський період української державності було прийнято 4 конституції (1919, 1929, 1937 та 1978 рр.), які тим чи іншим чином відтворювали ідею прав людини, проте, не враховували міжнародні стандарти, зокрема, положення про те, що основою свободи особистості є право приватної власності [2].

Права і свободи людини і громадянина є основоположною частиною чинної Конституції України і розглядаються вони не як даровані державою своїм громадянам, а як такі, що належать людині від народження, існують незалежно від діяльності держави та є невідчужуваними та непорушними.

На сучасному етапі історичного розвитку під правами людини ми розуміємо певні нормативно структуровані можливості, властивості і особливості буття особистості, які уособлюють її свободу і є невід'ємними і необхідними способами і умовами її життя, її взаємовідносин з суспільством, державою, іншими індивідами. Проте, процес розвитку прав людини незавершений. Можна сподіватись, що розвиток людства і надалі буде йти по шляху постійної уваги до людини, її прав і свобод.

Сучасний етап розвитку українського суспільства і держави може бути охарактеризований як трансформаційний, у якому наявні дві тенденції розвитку: прагнення створення громадянського суспільства та забезпечення максимальної реалізації прав і свобод людини й громадянина. У зв'язку з цим загострюється актуальність дослідження прав людини як фундаментальної цінності громадянського суспільства, особливостей реалізації останніх, правової активності носіїв прав. При цьому постає потреба у виділенні окремих аксіологічних властивостей, притаманних правам людини, які відбивали б пов'язаність останніх із духовними складовими суспільства, включення у систему цінностей, як на загальносоціальному, так і на індивідуальному рівні. Це зумовлює необхідність розширення наукових уявлень про права людини, заснованих на подвійності їх морально-правової природи, співвідношенні загальносоціальних та юридичних аспектів у правах.

Запроваджуваний підхід дасть змогу по-новому звернутися до розв'язання існуючих проблем правової реальності. Йдеться, зокрема, про проблеми механізму реалізації та захисту прав і свобод людини й громадянина; правового регулювання взаємодії названих прав з інституціями громадянського суспільства; співвідношення універсального та культурно-особливого у правах; правової культури та правосвідомості, через які переломлюються об'єктивні ціннісні властивості правової дійсності в цілому і прав людини зокрема.

В умовах методологічного плюралізму сучасної юриспруденції, залучення досвіду зарубіжних правознавців у сфері досліджень громадянського суспільства і прав людини, постає завдання переглянути основні питання щодо місця прав людини у правовій системі. Особливо це стосується реалізації та захисту прав, а також деяких аспектів у визначенні змісту прав людини в цілому, оскільки радянською наукою розглядалися і виносилися на передній план соціально-економічні права, декларувалося їх здійснення при відсутності реальної можливості використання, обмеження втручання держави у простір, окреслюваний правами людини [18].

Попри сплеск інтересу до тематики прав людини та громадянського суспільства, у наукових працях існують поодинокі спроби теоретичної розробки ціннісного виміру прав людини у громадянському суспільстві. Існуючі дослідження у цій сфері часто характеризуються фрагментарністю, спрямованістю на окремі аспекти дослідження прав. На монографічному рівні вони або звернені до проблем громадянського суспільства у цілому, або до розгляду прав людини, особливо до їх тлумачення і захисту. Майже поза увагою правознавців залишаються аксіологічні властивості прав людини, недостатньо повно досліджено правову активність носіїв прав у громадянському та трансформаційному суспільствах, реалізація прав людини часто висвітлюється лише на рівні законодавчих механізмів. На стан розробленості змісту цих питань вплинуло і те, що у радянській теорії держави і права вони майже не досліджувалися, виняток становлять поодинокі роботи, а відповідне пожвавлення у правовій літературі спостерігається лише з 90-х років XX ст. До цього треба додати, що нові суспільні реалії зумовили потребу пошуку власної концепції прав людини, найбільш прийнятної для українського суспільства.

Водночас теоретичне дослідження цих питань має важливе значення для правотворчості і правозастосування. Детально розроблена ціннісна теорія прав людини необхідна передусім для правильного формулювання норм відповідного законодавства, а також у випадках звернення суб'єкту правозастосування до юридичної доктрини. Значною перешкодою для правозастосування є відсутність умов ефективної дії механізму реалізації та захисту прав людини, що особливо відчувається на рівні судового захисту останніх.

Слід зазначити, що інтеграція України у світове співтовариство, а також урахування вимог міжнародно-правових актів, породжують також низку питань, пов'язаних з тематикою дисертаційного дослідження. Зокрема, це стосується обрання відповідної концепції прав людини, її обґрунтування у національно-культурному контексті, а також відповідності інтерпретації та здійснення конкретних прав певним міжнародним стандартам з прав людини.

Проблема визначення змісту поняття прав людини для громадянського суспільства ускладнюється тому, що останні розглядаються одночасно і як складова цього суспільства, і як вимір його відповідності певній ідеальній моделі. На відповідне визначення впливає також зміна напрямків трансформації правової системи у процесі суспільно-державних перетворень.

З огляду на вищеозначене, можна констатувати, що на цей час існує потреба концептуального, заснованого на сучасній методології дослідження прав людини як фундаментальної цінності громадянського суспільства, що сприятиме вирішенню низки проблем теорії держави і права, формуванню виваженої правової політики у цій сфері, а також підвищенню якості та ефективності правотворчої і правозастосовної діяльності.

Література

1. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38.

2. Андрусяк Т. Г. Теорія держави і права / Фонд сприяння розвитку укр. правової думки та пропаганди державницьких традицій "Право для України" / Андрусяк Т.Г. – Львів, 1997. – 200с.

3. Бобровник С. В. Правотворчість // Юридична енциклопедія / Бобровник С.В., Щебельський В.Є. – К., 2003. – Т. 5. – С. 51.

4. Ведерніков Ю. А. Теорія держави та права / Ведерніков Ю.А., Грекул В.С. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 223 с.

5. Волинка К. Г. Теорія держави і права: Навч. посібн. / Волинка К. Г. – К.: МАУП, 2003. – 240.

6. Головченко В. В. Юридична термінологія / Головченко В.В., Ковальський В.С. – К., 1999. – 224с.

7. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1990. – № 31. – С. 429.

8. Зайчук О. В. Загальна теорія держави і права: (основні поняття, категорії, прав. конструкції та наук. концепції): навч. посіб. / Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 400 с.

9. Зайчук О.В. Теорія держави і права. Академічний курс / Зайчук О.В., Копиленко О.Л. та ін. – К.: Юрінком Інтер. 2006.

10. Калюжний Р. А. Загальна теорія держави і права: навч. посібн. / Калюжний Р.А., Тимченко С.М., Пархоменко Н. М., Легуша С. М. – К.: Видавець Паливода А.В., 2007. – 296с.

11. Карпунов В. М. Теорія держави та права: навч. посібн. / Карпунов В. М. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2004. – 212с.

12. Керецман В. Ю. Правознавство. навч. посібн. / Керецман В.Ю., Семерак О.С. – К.: Атіка, 2002. – 400с.

13. Кирилюк Ф.М. Політологія: історія та методологія / Кирилюк Ф.М. – К., 2000.

14. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.

15. Про внесення змін до Конституції України / від 8 грудня 2004 р.// Відомості Верховної Ради України.// Закон України – 2005. – № 2.

16. Тарахонич Т.І. Актуальні проблеми теорії держави та права // Правова держава / Тарахонич Т.І. – Вип.11. – К., 2000.

17. Тимошенко В.І. Історія держави і права // Юридична енциклопедія / Тимошенко В.І. – К., 1999. – Т. 2.

18. Шемчученко Ю.С. Юридична наука в незалежній Україні // Право України / Шемчученко Ю.С. – 1992.

19. Юридична енциклопедія. – К., 2001.

References

1. Akt proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy [Declaration of Independence of Ukraine] (1992, September 24). *Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv (38) [in Ukrainian].

2. Andrusiak, T.H. (1997). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory State and Law]. Fond spryiannia rozvytku ukr. pravovoi dumky ta propahandy derzhavnytskykh tradytsii "Pravo dlia Ukrainy". Lviv [in Ukrainian].

3. Bobrovnyk, S.V., Shchebelskyi, V.Ye. (2003). Pravotvorchist [Law-making]. *Yurydychna entsyklopediia – Legal encyclopedia*. Kyiv, (5), 51 [in Ukrainian].

4. Vedernikov, Yu.A., Hrekul, V.S. (2005). *Teoriia derzhavy ta prava* [Theory of State and Law]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].

5. Volynka, K.H. (2003). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and Law]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].

6. Holovchenko, V.V., Kovalskyi, V.S. (1999). *Yurydychna terminolohiia* [Legal terminology]. Kyiv [in Ukrainian].

7. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy [Declaration of State Sovereignty of Ukraine] (1990, July 16) *Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv (31), 429 [in Ukrainian].

8. Zaichuk, O.V., Onishchenko, N.M. (2008). Zahalna teoriia derzhavy i prava: (osnovni poniattia, katehorii, prav. konstruktsii ta nauk. kontseptsii) [The general theory of law: (basic concepts, categories, legal and scientific design concept)]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

9. Zaichuk, O.V., Kopylenko, O.L. et al. (2006). *Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs* [Theory State and Law. Academic Course]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

10. Kaliuzhnyi, R.A., Tymchenko, S.M., Parkhomenko, N.M., Lehusha, S.M. (2007). *Zahalna teoriia derzhavy i prava* [General theory of law]. Kyiv: Vydavets Palyvoda A.V. [in Ukrainian].

11. Karpunov, V.M. (2004). *Teoriia derzhavy ta prava* [Theory of State and Law]. Luhansk: RVV LAVS [in Ukrainian].

12. Keretsman, V.Yu., Semerak, O.S. (2002). *Pravoznavstvo* [Science Of Law]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

13. Kyryliuk, F.M. (2000). *Politolohiia: istoriia ta metodolohiia* [Politology: History and Methodology]. Kyiv [in Ukrainian].

14. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution Of Ukraine] (1996, June 28). *Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv, (30), 141 [in Ukrainian].

15. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy [On Amendments to the Constitution of Ukraine] (2004, December 8). *Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv, (2) [in Ukrainian].

16. Tarakhonych, T.I. (2000). Aktualni problemy teorii derzhavy ta prava [Actual problems of the theory of state and law]. *Pravova derzhava*. Kyiv, (11) [in Ukrainian].

17. Tymoshenko, V.I. (1999). Istoriia derzhavy i prava [History of State and Law]. *Yurydychna entsyklopediia*. Kyiv, (2) [in Ukrainian].

18. Shemchuchenko, Yu.S. (1992). Yurydychna nauka v nezalezhnii Ukraini [Legal science in independent Ukraine]. *Pravo Ukrainy* [in Ukrainian].

19. *Yurydychna entsyklopediia* [Legal encyclopedia] (2001). Kyiv [in Ukrainian].

УДК 930.85

Оборська Світлана Валентинівна
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри культурології
Київського національного університету
культури і мистецтв
e-mail: lychia@mail.ru

ДО ІСТОРІЇ МИСТЕЦТВА ВІТРАЖУ У КОНТЕКСТІ ДУХОВНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

У статті розглядаються витоки мистецтва вітражу, його роль у духовній життєдіяльності людини. Створюючи містичний і урочистий настрій, скляний живопис зумовлює гуманітарний вплив на людину, формує її смак і уяву, творчі здібності, оптимістичний погляд на її власне існування. Висвітлюються особливості християнської традиції створення картини на склі.

Ключові слова: духовність, культура, мистецтво, культове мистецтво, вітраж, скло, вікно, інтер'єр, світло.

Оборская Светлана Валентиновна, *кандидат искусствоведения, доцент Киевского национального университета культуры и искусств*

К истории искусства витража в контексте духовной жизнедеятельности человека

В статье рассматриваются истоки искусства витража, его роль в духовной жизнедеятельности человека. Создавая мистическое и торжественное настроение, стеклянная живопись вызывает гуманитарное влияние на человека, формирует его вкус и воображение, творческие способности, оптимистичный взгляд на его существование. Освещаются особенности христианской традиции создания картины на стекле.

Ключевые слова: духовность, культура, искусство, культовое искусство, витраж, стекло, окно, интерьер, свет.

Obors'ka Svitlana, *candidate in the art criticism, docent of the culturology chair of the Kyiv National University of Culture and Arts*

To the history of the stained-glass windows art in the context of the man spiritual activities

The article discusses the origins of the art of the stained glass windows, their role in the development of the man spiritual activities. Creating a mystical and solemn mood the glass painting provides the humanitarian influence on a person, forming his taste and imagination, creative abilities, optimistic view on his own existence. The features of the Christian tradition of the painting on the glass are lighted.

As a kind of the monumental and decorative art from the colour stained glass was started by the ancient civilizations. Pantheon of the ancient Egyptian gods and pharaohs livelihoods, fixed with the hieroglyphs and ornaments, became the theme of the polychromatic images on a transparent glass with the colour spectrum from brown, beige and sand to coral and orange-red. The Pompeii excavations have certified that in the Ist century BC the Roman carried the ebb of the the little transparent manufacturing glass which is inserted into the bronze frame, although it is not performed the artistic and decorative function. The Christianization of the Europe facilitated the rapid introduction of the stained glass as a component of the religious art. In particular, the established by church-going Roman architectural structure – the basil – is delineated with slot window, draped stained glass – the colored drawings on the glass. The clean colors also attracted the medieval artists in the manufacture of the coloring miniatures and sculptures. The bright saturation of the stained colors – red, blue, purple and yellow – promoted the objectification of the idea of the sacred unity of the color and the light. And light was a symbol of the God's blessings, goodness, truth, life and of the God as the highest perfection, the polychromatic canonization as the certain ideological value. Gold is widely used for the background in the icons as a fully fledged paint, and also for the image of the reflections of the light. The Byzantines enriched the art of the Roman glass mosaic with the flickering effect, which was achieved by using of the finest gold foil lining. Mosaic cubes arranged at an angle to the surface, which allows each of the glass plane to catch and beautifully reflect the sunlight. According to the contemporaries the art of the Byzantium was presented with the examples of the stained glass, painted with colored enamels. The last still partially are preserved in the Hagia Sophia in Constantinople, as the visitors' memories of the then capital of the Byzantine Empire say. Unlike the ancient stained glass, the Byzantine style is not so much glass mosaic as the painting on the glass, colored or colorless. With the power of the latter, the artist achieves the effect of the lightness and the lack of the background, when the different elements of the stained glass window are raised above the plane passing to the believers the flimsiness and joy of the soul, because of which they come to the temple. The Byzantine stained glass technique is a kind of the union of the painting on the glass and of the classic stained-glass window. In this style there are no any frame in the order to avoid the effect of the gravity, there the picture is applied on the glass-carrying with the casual artistic painting with the generous involvement of the window light. The art of the stained glass reached the highest artistic level in the Gothic architecture (the cathedrals in Bourges, Paris, Milan, Krakow and others.). The scenes of stained glass' art mostly have the substantial fragments of the Holy Scripture, the lives of the Christian saints, literary and moralistic ideas and sometimes scenes from the life of the people, full of the satire and humour. In the Renaissance the stained-glass windows were more landscape paintings of the animals, plants and rivers. In the fine art of the Slavic world the elements of the classic stained glass windows appeared much later and were used in the design of the interiors of the churches and less in the homes of the nobles and merchants. Cultural and historical evolution of the technique of the making stained glass throughout the XIXth century occurred in the appropriate terminology: if during the romanticism the polychrome decorative glass was called "transparant painting", "patterned window" it was called in the period of the development of the European realistic art. And already in the entering to the the modern era it was occurred as the modern term "vitrage" (fr. – the insert of the window panes). Widely applicable, along

© Оборська С. В., 2015

with many other kinds of the art, the stained glass window beyond their assigned place in the artistic hierarchy and is used in the fine and applied arts, architecture and glass production. Scientific and technological progress and the development of aesthetic thought greatly enriched semantics of the modern stained glass.

Keywords: culture, art, religious art, stained glass, window, interior, light.

Мистецтво вітражу приваблює останнім часом увагу багатьох художників своєю композиційністю та виражальною стилістикою. Започатковане у стародавньому Єгипті й імператорському Римі, воно репрезентоване широким виконавським діапазоном – від кольорових скелець у вікнах до картин та орнаментальних композицій, виконаних зі скла або іншого матеріалу, який пропускає світло. Сюжетно традиційне мистецтво вітражу підпорядковане також історико-культурній та символічній тематиці. У середньовічних соборах і храмах Західної Європи кольорові віконні вітражі створюють гру забарвленого світла в інтер'єрі у загальнофункціональному контексті релігійно-культового мистецтва, закріплюючи таким чином за допомогою символів соціалізуючий вплив певних ідей, традиційних для певного суспільства. Широке використання на зламі XIX й XX століть у будівельній практиці скла й залізобетону сприяло запровадженню суцільного або часткового засклення цивільних будівель.

Вітражний компонент в архітектурі сприяв акцентуванню кольорової світлонасиченості й нової інтерпретації інтер'єрного простору у відповідності з принципами постклассичної естетики. Зазначене набуло об'єктивації у творчості українських художників-вітражистів й функціонуванні західноєвропейських вітражних фірм епохи модерну.

Актуальність дослідження обумовлена потребами поглибленого вивчення історії розвитку вітчизняної вітражної культури й ознайомлення з її технологіями з метою їх використання у сучасному предметно-просторовому середовищі.

Метою статті є розкриття традиційних витоків мистецтва вітражу та його ролі у духовній життєдіяльності людини.

Вагомий внесок у дослідження мистецтва вітражу здійснили відомі мистецтвознавці: Т. Волобаєва, Р. Грималюк, І. Дерев'янко, Б. Задорожний, Н. Ігнатьєва, Н. Яровицька та ін. Здійснюючи аналіз зазначеного мистецького явища як характерного компоненту архітектурної композиції здебільшого католицьких й почасти православних культових споруд, вони розглядали у загальнокультурному аспекті особливості їх розбудови та ролі у бутті релігійної людини. Зазначеними авторами було акцентовано увагу на майстерності сучасних вітчизняних митців у виробленні мальовничих вітражів.

А. Пасічний тлумачить поняття "вітраж" як витвір декоративного мистецтва, скомпонований з різнокольорового скла. На його думку, вітраж представляє собою композицію з різнокольорового скла й інших напівпрозорих або прозорих матеріалів, які пропускають світло, або із зображенням на склі малюнків певного сюжету чи орнаменту, виконаних ручним розписом, гравіруванням, різноманітними техніками обробки скла тощо [9].

Б. Задорожний, зокрема, досліджує феномен вітражу як традиційний елемент декору західноєвропейського храму, починаючи з XIII–XIV ст., за технологією прозорого й яскраво розфарбованого скла з метою втілення ідеї Божественного світла, котре сходить на вірян [5, 309]. Концептуально наближеною до такого тлумачення мистецтва церковного вітражу є інтерпретація його Н. Яровицькою у контексті єдності сакральної краси й істини Божого Одкровення [10, 62]. Н. Яровицька, аналізуючи філософську рефлексію античних теорій в архітектурних практиках, розглядає вітраж як еманацію Бога у контексті світла як знаку істинної Краси. Сяючі вітражі в готичних соборах із зображеними біблійними сюжетами виступали проявом Божої присутності і мали великий духовний вплив на вірян [10, 62].

І. Дерев'янко у дисертаційній роботі "Еволюція композиційних прийомів формування внутрішнього простору православних храмів Слобожанщини XVII – поч. XXI ст." досліджує особливості проектування й декоративного оздоблення інтер'єру, у тому числі з елементами вітражу, православних храмів зазначеного регіону України. Досліджуючи внутрішнє наповнення православних церков Слобожанщини, авторка виявила загальну систему уявлень щодо формування церковного внутрішнього простору, зазначаючи, що реалізація канонічних вимог православної ідеології й храмобудівництва поєднується з культурною традицією розвитку місцевої світської архітектури, передовсім дерев'яного будівництва, під вагомим впливом російської церковної архітектурної культури [4].

Російська дослідниця Н. Волобаєва, вивчаючи вітраж в російській культурі, пояснює захопленість мистецтвом вітражу другої чверті XIX ст. впливовістю сутнісних характеристик світогляду романтизму – прагнення розкриття людського духу, втечі від прозаїчної буденності у світ фантазій і вигадок, пробудження інтересу до історичного минулого та багатовікових етнокультурних традицій. Відтак й подальші мистецькі шукання на ниві світського вітражу позначилися збуджено-гарячою колоритністю й контрастністю кольорових плям, а також характером розміщення у просторі житлового будинку [1].

У мистецькому альбомі–монографії німецьких авторів "Die Weld der Glasfenster. Zwölf Jahrhunderte abendländischer Glasmalerei in über 500 Farbbildern" ("Світ вітражів. Двотисячна історія вітражу у 500 кольорових фотографіях") висвітлюється історія мистецтва вітражу у Західній Європі та Америці з моменту винайдення листового скла до практикування сучасних варіантів кольорово-сюжетних вітражних вікон [11].

З-поміж небагатьох дослідників віражного мистецтва в Україні заслуговують на увагу дисертаційна робота (1996 р.) [2] й монографія [3] (м. Львів 2004 р.) Р. Грималюк, присвячені вітражам м.

Львова другої половини XIX – початку XX ст. В них здійснено аналіз особливостей розвитку вітражного мистецтва зазначеного хронологічного періоду у загальному контексті культурної значущості архітектурно-просторового середовища старовинного західноукраїнського міста.

Як різновид монументально-декоративного мистецтва з кольорового скла вітраж було започатковано ще найдавнішими цивілізаціями. Пантеон давньоєгипетських богів й життєдіяльність фараонів, фіксована ієрогліфами та орнаментом, стала тематикою зображення на поліхромному прозорому склі з строкатою гамою кольорів: від коричневого, бежевого й пісочного до помаранчевого й кораловочервоного.

Фрагменти плоского кольорового скла, знайдені у Бен-Хасані (АРЄ) як компоненти найпростіших вітражів датуються археологами II тисячоліттям до н. е. А взагалі появу скла відносять до IV тисячоліття до н. е. У Давньому Єгипті й Передній Азії склоподібною непрозорою глазур'ю покривали облицювальні плитки, намистини й сосуди. Вироби домашнього вжитку у зазначених регіонах виготовляли не лише з глини і металу, а й за технологією лиття скла у форму.

У I тисячолітті до н.е., ймовірно у Сирії, було винайдено склодувну трубку. Цей винахід активізував розвиток скловиробництва, сприяючи виготовленню порожнистих скляних сосудів методом видування і по суті наближаючи продукування плоского віконного скла.

Вікна виготовлялися з метою заповнення віконних прорізів спочатку у вигляді слюдяних віконниць, тобто дерев'яних дошок з отворами, які заповнювалися слюдяними пластинами, пізніше – з металевими гратами. Такий тип вікон застосовувався не лише в селянських хатах, а й у міських будинках.

До початку XX ст. користувалися волоковими вікнами, які вирубували у двох суміжних дерев'яних колодах зрубу й зсередини закривалися дерев'яним засувом (волоком). У вузький проріз вставлялися рамки – віконниці, на які натягувався напівпрозорий матеріал: бичачий міхур або ж риб'ячий паюс, полотно тощо. Взимку до віконниці штучно приморожувались пластинки льоду з метою перешкоди заморожуванню. У подальшому власне вітражі як синтез утилітарного й художньо-прикрашального виготовлялися з різнокольорових шматків скла, скріплених між собою свинцевими або ж олов'яними переплетіннями.

Сучасне розуміння вітражу з'явилося лише з початком храмового будівництва в епоху Середньовіччя. Пізніше непрозорим склом – смальтою – античні греки та римляни викладали композиційні мозаїки стін та підлоги – історичного попередника мистецтва європейського вітражу. Розкопки Помпей засвідчили, що у I ст. н. е. римляни здійснювали виготовлення відливного малопрозорого скла, яке вставлялося у бронзові рами, хоча не виконувало художньо-декоративної функції. Стрімкому запровадженню вітражу як компоненту культового мистецтва сприяла християнізація Європи. Зокрема, створена воцерковленими римлянами архітектурна споруда – базиліка – позначилася віконними прорізями, задрапірованими вітражами – різнокольоровими малюнками по склу.

У Середні віки, в епоху Відродження й Нового часу вітражне мистецтво, крім пофарбованого скла, заправленого у металеві рами, включало монохромну обробку – гризайль (Grisaille, від фр. gris – сірий). За цією живописною технікою образність створювалась винятково у сірих тонах й застосовувалась з метою здійснення ілюзії скульптури або барельєфу. Вона успішно практикувалася фламандськими художниками (наприклад, "Гентський вівтар" Я. ван Ейка, 1432) й у XVIII ст. для імітування класичної скульптури у розписові стін і стелі. Іноді використовувалась також при ґрунтуванні напівпрозорих олійних фарб. У XVI ст. емалеві вироби у стилі гризайлів виконувались також у м. Ліможі (Франція). Зазначена техніка сягала драматичного ефекту світлотіні й супроводжувалась ефектом тривимірності. Вона й донині використовується деякими українськими майстрами оздоблення художнього скла.

Середньовічних художників приваблювали чисті й звучні фарби також при виготовленні мініатюр й розфарбовуванні скульптур. Яскрава насиченість вітражних кольорів – червоних, синіх, фіолетових і жовтих, підсинюваних сонячними променями, сприяла об'єктивації тогочасної ідеї сакральної єдності кольору та світла. Причому світло виступало символом Божественного блага-добра, істини життя й самого Бога як найвищої досконалості [6, 89], канонізована ж поліхромність – фіксацією певної світоглядної ціннісності. Золото широко використовувалося для фону в іконах як повноправна фарба, й також для зображення відблисків світла. Щоправда, наприклад, у добу раннього Середньовіччя жовтий колір сприймався як символічний замінник шляхетного золота у фресках, вітражах й церковних книгах, тоді як у період домінування західноєвропейської готики асоціювався вже з негативом брехні і зради. Блакитно-синій же колір символізував ідею Божественної таємничості і вічності, неба як Божої оселі й Преображення Господнього. Синій колір не є амбівалентним у християнстві, він стійко вважався "божественним" і "царственим" кольором [6, 90].

Від доби західноєвропейського Середньовіччя вітраж як різновид прикладного мистецтва використовувався з метою прикрашання інтер'єру та екстер'єру цивільних будинків і культових споруд, підкреслюючи необхідність духовного смислу і естетики буття людини. Один з найдавніших храмових вітражів із застосуванням скріплюваних алебастрових конструкцій й датований приблизно 687 р. н.е. було знайдено у церкві Святого Павла у Великій Британії. У літопису католицькогоченця Теофіла 1100 р. описано процес виготовлення вітражу: варіння скла з піску й добавки в нього окису різних металів з метою отримання різних кольорів та відтінків – здебільшого орнаменталістика у червоних та синіх тонах; скріплення фрагментів нерівного скла свинцевим профілем. Деякі композиційні фрагмен-

ти, особливо зображення облич святих, художники додатково розписували спеціальними фарбами й обпалювали у печах для надання фарбам стійкості. Скло після такої обробки виходило неоднорідним, це надавало неповторності вітражним роботам середньовічних майстрів [8].

Мистецтву візантійської столиці багато у чому була зобов'язана художня творчість і сусідніх єдиновірних країн, особливо на перших її етапах після прийняття християнства.

Візантійці збагатили мистецтво римської скляної мозаїки ефектом мерехтіння, який досягався застосуванням найтоншої золотої фольги-підкладки. Кубики мозаїки розташовувалися під кутом до поверхні, що дозволяло кожній скляній площині примхливо вловлювати та відбивати сонячні промені. За свідченнями сучасників, мистецтво Візантії було репрезентоване й зразками вітражів, розписаних кольоровими емалями. Останні донині частково збереглися у константинопольській церкві Карі Джамі.

Подібні вітражі прикрашали й вікна собору Святої Софії Константинопольської, про що залишилися спогади тогочасних відвідувачів столиці Візантії. Римський поет Пруденцій (IV-V ст. н.е.) порівнював кольорові шибки у вікнах константинопольської базиліки апостолів Петра і Павла з яскравим квітучим лугом, де людина відчувала естетику краси і свободу духу. Подібними вітражами славилися й інші церкви Візантії, Святої землі, Сирії, багато православних храмів інших країн.

Архітектура й оздоблення Великого імператорського палацу в Константинополі слугували безумовним зразком наслідування для знаті. Стіни і колони будівлі були оздоблені пластинами з різних сортів мармуру та оніксу, а у деяких залах – зі скла, розписаного декоративними квітами та фруктами. Знамениті візантійські мозаїки, які прикрашали імператорську опочивальню, надавали їй швидше церемоніального, ніж практично-побутового характеру. Золотаве мерехтіння скляних кубиків тессер, з яких збиралися стельові й настінні панно, сприяло створенню атмосфери Божественної присутності.

На відміну від античного вітражу, візантійський стиль – це не стільки скляна мозаїка, скільки розпис на склі, кольоровому або ж безбарвному. Завдяки можливостям останнього, художники домагалися ефекту легкості і "відсутності" фону, коли різні елементи вітражу немовби підносяться над площиною, передаючи вірянам ту легкість і радість душі, за якою вони і приходять до храму. Візантійська вітражна техніка являє собою своєрідне поєднання довільного розпису на склі та класичного вітражу. У зазначеному стилеві відсутні будь-які обрамлення для уникнення ефекту важкості, й наносять малюнок на несуче скло невимушеним художнім розписом при щедрому залученні віконного світла.

Найвищого художнього рівня мистецтво вітражу досягло в архітектурі готики (собори у Бурже, Парижі, Мілані, Кракові та ін.). У Франції найпопулярнішою була Шартрська майстерня, а вітражі Шартрського собору (XIII ст.) за площею сягали 2600 м2. Сюжетами віражного мистецтва здебільшого є змістовні фрагменти Святого Письма, житія християнських святих, літературно-моралістичні ідеї й іноді сцени з народного життя, сповнені сатири і гумору. В епоху Відродження вітражі дедалі більше показували пейзажні картини із зображенням і тварин, рослин і річок.

В образотворчому мистецтві слов'янського світу елементи класичного вітражу потрапили набагато пізніше і використовувались у конструюванні інтер'єрів церков й рідше у будинках вельмож та купців.

До моменту остаточного поділу християнської церкви на східну і західну оздоблення храмів вітражами як у Візантії, так і на Русі, не сприймалося як порушення церковної традиції. Запозичивши візантійський варіант християнства, давня Русь дотримувалася вже виробленого канону у храмовій архітектурі й культовому інтер'єрові церковної споруди. У Візантії до XII ст. в оздобленні храмових будівель широко використовувались вітражні композиції з кольорового скла, так само, які у домонгольський період історії Русі.

У період правління царя Петра I і дещо пізніше петербурзькі архітектори Д. Трезіні, А. Шлютер й Б. Растреллі здійснювали вітражування віконних прорізів Літнього й Зимового палаців, палацу князя О. Меньшикова й ін., застосовуючи найсучасніші технології свого часу, у тому числі й скляного виробництва. Яким би не був половинчастим й напівварварським російський "ренесанс", він породжував свої духовні плоди, сприяючи саморозвиткові особистості.

Культурно-історична еволюція техніки виготовлення кольорового скла протягом XIX ст. відбулася у відповідній термінології: якщо у добу романтизму поліхромне декоративне скління йменували "транспарантним живописом", то у період розвитку європейського реалістичного мистецтва – "візерунковим вікном", а вже на грані входження в епоху модерну позначилося сучасним терміном "вітраж" (франц. vitrage – вставлення шибок). Вітраж широко застосовується і, у порівнянні з багатьма іншими видами мистецтв, виходить за межі відведеного йому місця у мистецькій ієрархії, представлений в образотворчому та прикладному мистецтві, архітектурі і скловиробництві. Науково-технічний прогрес і розвиток естетичної думки суттєво збагатили семантику сучасного вітражу.

У XIX ст. виходцем з родини американського ювеліра італійського походження Чарльза Луїса Тіффані художником Чезаре була винайдена мідна стрічка-фольга. Сином Ч. Тіффані, американським декоратором Луїсом Комфортом Тіффані, було запропоновано іншу технологію виготовлення вітражу з використанням цієї стрічки на основі воскового клею з метою обрамлення скла при подальшому застосуванні пайки. Здійснювані за такою технологією вітражі стали делікатнішими, збагатилися витонченою складністю ліній. Стало можливим конструювання складних об'ємних вітражних композицій, різних видів ламп, абажурів тощо. Таким чином світ ознайомився з новою технологією виготовлення вітражів, а також скляної продукції. Цей новий метод обробки скла отримав назву "Тіффані" на честь талановитого дизайнера [7].

Для Тіффані сила світла і природна краса самого матеріалу – скла – мали самостійну цінність. Здійснивши фаховий аналіз вітражів Шартрського собору, Тіффані дійшов висновку, що розпис фарбами заважає природній красі скла і виявленню його ефектності. І навпаки, посиленню останньої, зауважував він, сприятиме методика з'єднання скляних фрагментів за допомогою мідної фольги. Тіффані бачив у наскрізному проходженні світла через кольорове скло і його сяючій грі у вітражах досягнення найбільшого ефекту видовищності скляної картини, який залишає незабутнє враження у людини, про що свідчить вплив церковних вітражів в культовій архітектурі.

У 1882 р. фірма Тіффані отримала від президента США Ч. А. Артура замовлення на художнє переоформлення інтер'єрів Білого Дому. Останнє було зорієнтоване на напівілюзорне подолання обмеженості палацового простору способом використання дзеркал й дзеркальних світильників. Відтак і архітектуру людина сприймала вже не лише візуально, її душа радісно відкликалася на гру сяючого світла, почуваючи себе щасливою.

У 1893 р. продовжувач родинної художньої традиції Луїджі К. Тіффані реалізував себе на ниві використання кольорового скла у стилі арт-нуво під назвою "фавріль" (лат. favrile означає "зроблений руками" "скляний живопис"). Це багатобарвне скло з металевим відливом (секрет виробництва якого так нікому і не був переданий) виготовлялося шляхом обкурювання звичайного скла парами окислів хлористого олова та барію. Перший показ колекції складчастого скла в якості драпірування зі своєрідними живописними ефектами – інваріант "скляного" живопису – відбувся 1894 р. у культурно-громадському центрі "New York City Showroom". Неповторний індивідуальний почерк у техніці декорування скла приніс Тіффані шалений успіх, звівши його метод у ранг авторського відкриття світового масштабу. Кращі роботи митця зі складною структурою поверхонь несли в собі нові формотворні якості нового мистецтва. Й не дивно, що робота зі складчастим склом, або скляним драпіруванням, прославили Тіффані, одночасно популяризуючи потенційні можливості внутрішніх властивостей скла й подальшого прогресу у цьому напрямку.

Вітражне мистецтво доби постмодерну прививається у рамках новітніх технологій ф'юзінгу (F-using, від англ. Fuse – "спікання, плавка") й молірування. Ф'юзінг є відносно новою технологією виготовлення вітражу методом високотемпературного спікання скла в печі за відсутності в такому вітражі металевих з'єднань між скельцями, коли одне з них немовби вплавляється в інше.

Перший ф'юзінговий вітраж було виготовлено в 1990 р. у Німеччині на основі багатовікової техніки гарячої емалі. На цьому своєрідному мальовничому полотні, який представляє скляний лист, художник-вітражист за допомогою високотемпературної печі та шматочків спеціального скла виписує свій твір. Створюється безметалева абстрактна або "акварельна" картина зі скла, позначена багатошаровістю й водостійкістю, з невичерпними можливостями формування рельєфу. З метою надання техніці ф'юзінгу чітких контурів вдаються до поєднання скляних шматочків, з властивою лише ювелірам, технікою перегородчастої емалі.

Процес молірування (з лат. Mollio – розм'якшувати, плавити) – це технологія створення промислових та художніх криволінійних продуктів, зроблених з нагрітого листового скла. У високотемпературному режимі скло стає відносно рідким й повільно деформується під дією власної ваги, набуваючи форми опорної поверхні (форми, матриці). Причому лист скла набирає цілісності й гладкості.

При виробництві накладних вітражів на скло наносяться різні кольорові, текстуровані або матові покриття. Нерідко використовуються ф'юзінгові елементи, фізичні властивості яких сприяють забезпеченню міцності скла. Такі вітражі практикуються також у підвісних стелях, нішах, шафах-купе, міжкімнатних дверях й перегородках з ефектами підсвічування. Нові технології дозволяють встановлювати вітражі в музеях, станціях метрополітену, павільйонах комерційних та художніх виставок.

Отже, від доби західноєвропейського Середньовіччя вітраж як різновид прикладного мистецтва використовувався з метою прикрашання інтер'єру та екстер'єру цивільних будинків і культових споруд, підкреслюючи необхідність духовного смислу і естетики буття людини. Вітражі займають особливе місце у мистецтві живопису, тому що жоден інший тип живопису не має такої високої яскравості кольору й таких контрастів в яскравості, як прозора скляна картина. Контрастне поле і яскраві кольори виступають ще рельєфніше у порівнянні з паперовими фотографіями. Кольори створюють містичний й урочистий настрій і тому використовуються переважно в архітектурі, зокрема, культових спорудах. Вітражі мають гуманітарну спрямованість у своєму впливові на людину, формуючи її смак і фантазію, креативні здібності, оптимістичний погляд на її буття. У подальших дослідженнях зазначеної проблеми окреслюється необхідність детальніше розкрити гуманітарний вплив вітражів на людину.

Література

1. Волобаева Татьяна Владимировна. Витраж в русской культуре: Санкт-Петербург и его пам'ятники: Дис. на соискание ученой степени кандидата искусствоведения: спец. 17.00.09 – теория искусства, 17.00.04 – изобразительное и декоративное искусство и архітектура / Т.В. Волобаева. – Санкт-Петербург, 1999. – 238 с.

2. Грималюк Р. М. Вітражі Львова другої половини XIX – початку XX ст.: Дис.на здобуття наукового ступеня канд. мистецтвознавства: 17.00.06 – декоративне і прикладне мистецтво / Грималюк Ростислава Михайлівна; НАН України, Інститут народознавства. – Львів, 1996. – 175 л.+додат. – л.: 153-164.

3. Грималюк Р. Вітражі Львова кінця XIX – початку XX століття / Р. Грималюк; Ін-т народознавства НАН України. – Львів, 2004. – 240 с.

4. Дерев'янко І.С. Еволюція композиційних прийомів формування внутрішнього простору православних храмів Слобожанщини XVII – поч.XXI ст.: автореферат дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури: 18.00.01. – теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури / І.С. Дерев'янко; Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури. – Харків, 2007. – 21 с.

5. Задорожний Б.В. Сучасний вітраж як особливий елемент декору в церковній архітектурі / Б. В. Задорожний // Архітектурний вісник КНУБА. – 2013. – Вип. 1. – С. 308-314. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/avk_2013_1_45.pdf.

6. Ігнатьєва Н.В. Цветовые символы культуры Средневековья (христианство, ислам) / Н.В. Ігнатьєва // Збірка наукових праць. Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Вип. 4-5. – Харків: ХХПІ, 1998. – С. 89–90.

7. Ланцетти А.Г. Изготовление художественного стекла / А.Г.Ланцетти, М.Л.Нестеренко. – М.: Высшая школа, 1987. – 304 с.

8. Манускрипт Теофила "Записка о разных искусствах". / Сообщения Центральной научно-исследовательской лаборатории по консервированию и реставрации музейных художественных ценностей (ВЦНИЛКР). – Вып. 7. – М., 1963. – С.101—117.

9. Пасічний А. Образотворче мистецтво. Словник-довідник /А. Пасічний. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. – 216 с.

10. Яровицька Н. А. Філософія та архітектура в просторі східної рефлексії / Н.А. Яровицька // Гуманітарний часопис. – 2014. – № 3. – С. 61-64.

11. Lee Lawrence. Die Welt der Glasfenster – Zwölf Jahrhunderte abendländischer Glasmalerei in über 500 Farbbildern / Lawrence Lee, George Seddon, Francis Stephens. – München: Orbis Verlag, 1992. – 206 S.

References

1. Volobayeva, T.V. (1999). Vitrazh v russkoj kulturye: Sankt-Peterburg i yego pavyatniki [Stained glass in the Russian culture: St. Petersburg and its pam'yatniki]. *Candidate's thesis.* Sankt-Peterburg [in Russian].

2. Grymalyuk, R.M. (1996). Vitrazhi L'vova drugoyi polovyny XIX – pochatku XX st. [Stained Lviv second half XIX – early XX century]. *Candidate's thesis.* L'viv [in Ukrainian].

3. Grymalyuk, R.M. (2004). *Vitrazhi L'vova kincya XIX – pochatku XX stolittya* [Stained city late XIX – early XX century]. L'viv [in Ukrainian].

4. Derev'yanko, I.S. (2007). Evoluciya kompozicijnyh pryyomiv formuvannya vnutrishnyogo prostoru pravoslavnyh khramiv Slobozhanshchiny XVII – poch. XXI st. [Evolution of compositional techniques of the internal space of Orthodox churches Slobozhanshchina XVII – beginning of XXI century]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkivs'kyj derzhavnyj tekhnichnyj universitet budivnyctva ta arkhitektury. Kharkiv [in Ukrainian].

5. Zadorozhnyj, B.V. (2013). Suchasnyj vitrazh yak osoblyvyj element dekoru v cerkovnij arkhitekturi [Modern stained glass as a special item of decoration in church architecture]. *Arkhitekturnyj visnyk KNUBA*, (1), 308-314. – Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/avk_2013_1_45.pdf [in Ukrainian].

6. Ignat'yeva, N.V. (1998). Cvetovye simvoly kultury Srednevekov'ya (khristianstvo, islam) [Color symbols of culture of the Middle Ages (Christianity, Islam)]. *Tradycii ta novacii u vyshchij arkhitekturno-khudozhnij osviti.* Kharkiv: XXPI, (4-5), 89–90 [in Russian].

7. Lancetti, A.G., Nesterenko, M.L. (1987). Izgotovleniye khudozhestvennogo stekla [Production of art glass]. Moscow: Vysshaya shkola [in Russian].

8. Manuskript Teofila "Zapiska o raznyh iskusstvah" [Manuscript Theophilus "Note on the various arts"] (1963). *Soobshcheniya Central'noj nauchno-issledovatelskoj laboratorii po konservirovaniyu i restavracii muzejnyh khudozhestvennyh cennostej* (VCNILKR). Moscow, (7), 101–117 [in Russian].

9. Pasichnyj, A. (2003). *Obrazotvorche mystectvo*. Slovnyk-dovidnyk [Art. Glossary Directory]. Ternopil': Navchal'na knyga.– Bogdan [in Ukrainian].

10. Yarovyc'ka, N.A. (2014). Filosofiya ta arkhitektura v prostori skhidnoi reflelsii [The philosophy and architecture in the eastern area of reflection]. *Gumanitarnyj chasopys,* (3), 61-64 [in Ukrainian].

11. Lee Lawrence (1992). Die Welt der Glasfenster – Zwölf Jahrhunderte abendländischer Glasmalerei in über 500 Farbbildern. Lawrence Lee, George Seddon, Francis Stephens. München: Orbis Verlag

UDC 94(477)

Reva Tetiana
PhD in Politics, associate professor
of the social sciences chair,
National academy of managerial staff
of culture and arts
e-mail: tutti@ukr.net

FREEMASONRY IN UKRAINE: THE MAIN STAGES OF DEVELOPMENT

Freemasonry as a political and social phenomenon is viewed. The main versions of freemason origins and its typology are reviewed. The main symbols of the freemason and their meanings are characterized. The historic links of the freemasonry with different churches and state authority are analyzed. The stages of Ukrainian freemasonry development and its political orientations in XVIII-XX centuries are highlighted.

Keywords: freemasonry, "speculative" freemasonry, federalism, Masonic lodge.

Рева Тетяна Сергіївна, *кандидат політичних наук, доцент кафедри суспільних наук Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*

Масонство в Україні: основні етапи розвитку

У статті розглядається масонство як суспільно-політичне явище. Здійснено короткий огляд основних версій походження масонства та його типологій. Аналізуються основні символи масонів та їх значення. Розкриваються взаємозв'язки масонських організацій із церквою та державною владою упродовж історичного розвитку, а також етапи розвитку масонства та політичні орієнтації найбільших масонських організацій XVIII–XX століть на території України.

Ключові слова: масонство, "спекулятивне" масонство, федералізм, масонська ложа, Україна.

Рева Татьяна Сергеевна, *кандидат политических наук, доцент кафедры общественных наук Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств*

Масонство в Украине: основные этапы развития

В статье рассматривается масонство как общественно-политическое явление. Проведен короткий обзор основных версий происхождения масонства и его типологии. Анализируются основные символы масонов и их значение, а также взаимосвязи масонских организаций с церковью и государственной властью на протяжении истории, этапы развития масонства и политические ориентации самых больших масонских организаций XVIII–XX веков на территории Украины.

Ключевые слова: масонство, "спекулятивное" масонство, федерализм, масонская ложа, Украина.

Freemasonry is a complicated phenomenon, because there is no single definition of it in the humanitarian science. The development of freemasonry and its impact in the cultural sphere are analyzed by many Ukrainian and foreign scientists. The origins of freemasonry, its main features are reviewed by J. Anderson, A. Borovoy, A. Pypin, J. Robinson. Many Ukrainian scientists such as S. Yefremov, M. Khodorovska, G. Zazinoyi, A. Kryzhanovsky devoted their researches to the development of the freemasonry movement in Ukraine. The issue of the main stages and variety of Ukrainian freemasonry are considered by A. Soloviev, B. Kravtsiv, A. Ohloblin. There is no a single approach to this issue in the modern science. So this question is still on agenda for History of Ukraine.

The goal of the article is to analyze the main stages of Freemasonry's development in Ukraine.

To reach the goal of the article we have to do such tasks:

- to review different approaches to the definition of Freemasonry and versions of its origins;
- to analyze the main stages of Freemasonry's development in Ukraine.

Freemasonry is an international, religious and philosophical movement, created by combining of four London lodges into the Great Lodge in 1717 [15, p. 348].

Freemasonry is a cosmopolitan, religious and ethical movement. Its members think that "The Great builder of the world" is a creator of the nature and call themselves its temple builders [6, 1486].

Freemasonry are philosophical, ethical and socio-psychological associations. They have their own symbolic principles and don't have the single common centre [13, 425].

Masonry is the practice of the secret "fraternal" order. It is a moral and ethical movement. Its main goal is the "educational" influence on the system of the state authority [9, 163].

There are many versions of the origins of Freemasonry in History. Some of them romanticize this movement, the others mystify it. Let's list up the main versions of Freemasonry.

1) Egyptian. Masons are heirs to Egyptian priests. According to this version the first well-known mason was Pythagoras, a Greek philosopher and mathematician, who brought knowledge of ancient Egypt and Syria to Greece and opened its lodge on Croton.

2) Jerusalem. King Solomon ordered Hira Abiffu, an architect from the Phoenician city, Tiru, to build a temple in Jerusalem. Sometimes, Hira Abiffu is identified with Andoniramom, tax collector). The architect

© Reva T., 2015

divided workers into three groups and created special words, symbols and touches for each of them. This legend explains the origins of freemasons, their symbols and rituals [5, p. 6].

3) Roman. The Roman crafts-man associations were protomasons. They functioned as craft shops in legions.

4) The Templars. J. Robinson, English writer and historian draws parallels between Masonic lodges and the Templar Order in his manuscript. He tries to connect these two organizations. He thinks that the first Masonic lodges were established by the Templars. In October 1307, the mass arrests of members of the Knights Templar happened in France. At the same time Jacques de Molay, the last Grand Master of the Order was arrested. In 1308 the decree to arrest all the Templars in England was issued. But, it didn't have an effect on the Templars, because the most part of them had moved to Scotland. There they had an opportunity to continue their activities. J. Robinson proposes his own hypothesis. It says that in England the rebellion of 1381, led by W. Tyler and J. Ball was linked with the Templars. This hypothesis is proved by the fact that the uprising was supported by craft guilds and the rebels damaged only the land of large landowners and church lands of the John's Order, which had inherited all the Templars lands after their arrests [11].

5) German. This version says that Masons descended from the company of German masons, called "Steinmetzen".

6) Irish-Scottish. According to this version, Freemasons emerged on the basis of the Irish-Scottish monastic order. It acted in VIII – X centuries.

Norman Davies, British historian, believes that none of the above-mentioned versions have any rational arguments.

The most popular version among historians is the theory which says that the Masonic movement grew out of the medieval guild organizations such as the corporations of builders [7, p.7]. It is confirmed by the names of the movement. They are Mason, Freemasonry or frankomasony (French. Francmaçnnerie – mason) and names of organizations – lodge [6, p.1486].

S. Yefremov, the famous Ukrainian historian, philologist distinguishes two stages of Masonry. They are operative and speculative. The Operative Freemasonry existed until the XVIII century as a professional association of builders. In the XVIII century it became the "speculative" or "theoretical and symbolic" movement. The official date of its transformation is considered to be the 24th of July 1717. That day in London in the pub "Under the apple tree", the representatives of the four freemasonry lodges united and formed The Great lodge of the England or The Mother's great lodge of the world. At that meeting they elected the first Grand Master.

The Masonic ideas differed from traditional religious provisions in many aspects. The Masons recognized that Edem was in heaven, but the purpose of their activities was to build it on land. They advocated the creation of a perfect society based on justice, equality and fraternity.

The main symbols of the Freemasons are a triangle, a compass, a letter "G", a white apron, white gloves, a trowel, a round hat and a sword. A triangle and a compass are the symbols of understanding the world. Masons think that the world has a height from the North to the South, the length from the East to the West and a depth from the surface to the centre of the world. The letter "G" represents geometry. It is the highest of the sciences. A white apron and white gloves are used to indicate the sincerity and the moral purity. A trowel protects from sins (defects). A round hat symbolizes freedom. A sword means the punishment for crimes [16, 22-24].

There were two systems of Freemasonry. They are St John and St Andrew.

1) St John (Blue) is called in honor of John the Baptist. This system has three levels: a master, an apprentice and a junior apprentice.

2) St. Andrew (Red) is called in honor of St Andrew. It consists of thirty three levels. It has a variety of rituals. The followers of this system called themselves "the knights of kind action" [16, 18].

Many different secret societies are associated with Freemasons, but they are not masons. They are The Rosicrucians, The Illuminati, The martynisty, The Irrational or Egyptian Masons.

The Rosicrucians named after H. Rosicrucians, a German philosopher, a traveler of the XIV century. They promoted the ideas of Eastern religion magic cults such as kabbalizm and looked for "philosopher's stone". In the XVIII century the "Golden Rosicrucians" announced that their degree of initiation is the highest in Freemasonry because knew features of divine wisdom. The Rosicrucians considered themselves the elite of Freemasonry.

The Illuminati (enlightened) were founded in 1775 by A. Weishaupt, a German theologian and a naturalist. They advocated the revision of social relations and the abolition of social inequality. In 1784 the authority's response on such activities became mass repressions against the Illuminati and punishment for communication and cooperation with them. The results of that policy were the decline of the order and a bad reputation in society.

The Order of the Martynists is the theosophical system of L.-K. de Saint-Martin, a French mystic of the XVIII century. J.-A. Ankross, a French mystic, known under the pen-name Papyus became an active its follower. In Paris in 1891 he created Order "Superieurs Inconnus", known as the Martynists. It has been acting since that time. They are not a Masonic society, but actively cooperate with various lodges [13, 266].

Irrational or "Egyptian" Masonry was established by Earl Cagliostro or his another name Earl Saint Germain. It is characterized by a large number of freemasonry rites, mysticism and a complex of internal organization (about 90 degrees) [16, 19].

The discussions, concerning the relationship of Freemasonry with the church and the state, started from the beginning of the Masonic movement. Masons status changed from a legal association to an extremist organization. Everything depended on the social and political situation in the country and the role of the church in it. In modern world space this discussion continues. It is evidenced by the variation of the status of these organizations in different countries.

The "Operational" Freemasonry wasn't persecuted by the official authorities and the church because it was the professional association of builders which took part in the construction of churches and secular buildings. Everything changed in the 18th century when the intellectual elite joined those companies and began spreading the idea of equality, solidarity, freedom and brotherhood in society.

The first wave of Freemasonry in Ukraine was in the XVIII century. M. Khodorovsky calls this period – the first wave of "political" Freemasonry. A great number of the representatives of the state elite belonged to Masonic lodges. The most famous Masons were G. Orlik, G. Keith, K. Razumovsky, A. Razumovsky, A. Razumovsky, V. Kapnist. They represented different political forces. However, they had informal contacts as members of a single association. An example of such informal communication is the case with the famous diplomat Gregory Orlik. In 1734, G. Orlik arrived on the Left Bank of Ukraine to have a talk with the Zaporizhzhia Cossacks. At the same time the order of his detention on the returning home came from St. Petersburg. That order had to be fulfilled by G. Keith, a Scottish officer, who serviced in the Russian Empire. G. Keith delayed G. Orlik, but finding out that they belonged to the same lodge, he gave G. Orlik an opportunity to escape.

In Western Ukraine the first powerful lodges appeared in Lviv. In 1747 the lodge of "Three Goddesses" was established there, but under the Catholic Church's pressure it was destroyed. There were two large Masons organizations in Lviv at the end of the XVIII century. They were the lodge of "Three White Eagles", headed by J. Clemens and the lodge of "Entire equality", headed by S. Nowakowski.

In 1767 the Austrian government created the lodge of "Three White Eagles". It acted until 1782. Its political tasks were to negotiate and to facilitate the links between the Austrian authorities and the local gentry. We can see it, looking though the membership of "Three White Eagles". Total quantity of the lodge was 115 people, 69 of them were representatives of Austria (military, civil servants). Galicia had its 40 representatives (bankers, priests, noblemen, businessmen). The others represented the third state [16, 55]. For example, G. Auersberh, the governor of Galicia and F. Hichard, the head of Lviv region were the members of the lodge [16, 56].

The local nobility and bourgeoisie dominated in the lodge of "Entire equality". So the lodge consists of 51 members, 37 of them were magnates and local noblemen. There were only 3 Austrians [16, 62]. The lodge of "Entire equality" proclaimed itself the Great East of Galicia and Lodomeria [16, 54]

There were two types of Freemasonry in Ukraine. They are Polish and Russian. The Polish one had the political character since its foundation. The main objectives of that association were the restoration of Poland in its historical borders. The lodge of "National Freemasonry" ("Wolnomularstwo Narodowe"). V. Semevsky underlines that at first Russian freemasonry was an apolitical organization. Its representatives tried to find the sense of life and were not interested in social reality. In Ukraine Masonry got popularity after the politicization of Masonic groups began [4].

At the beginning of the nineteenth century the intellectuals and the nobility began to be interested in the development of the Ukrainian people. The Ukrainian Freemasonry began the process of its formation. The most powerful lodges were "Love for the Truth" in Poltava and "United Slavs" in Kiev.

In 1818 Poltava lodge was founded by M. Novikov, the head of M. Repnin's office. Many famous writers, politicians and artists such as I. Kotlyarevsky, S. Kochubey, V. Lukashevich joined the lodge. It existed less than a year and in March 1819 it was forbidden by a special order of the king. We pay attention to this fact because the royal gendarmerie began its antimasonic policy later in August 1822. Such situation can be explained by the changes in Emperor Alexander's I political course after 1812. At the period of his father, Paul I, a number of private printers were closed. In 1799 all books with ideas of the French Revolution were banned. Since 1800 Paul I prohibited all foreign books, even notes [14, 104].

So It is the main reason why Alexander, who was the follower of Catherine's II policy, not surprising that after coming to power of Alexander I, follower course, supported the liberalization of education and culture in the Russian Empire. All universities got the autonomy which meant the right to elect rectors, deans and professors by themselves. It opened the access to the knowledge of world humanitarian science. Such policy had been implemented by 1812. Later the emperor radically changed his mind. There are several reasons for such changes. Firstly, the emperor grew away from M. Speransky. Secondly, in 1817 the Ministry of Education united with the Ministry of religion, it led to the total Christianization of the civil education. The science had to serve the Orthodox Church. Thirdly, there were many powerful "Polish" lodges in Ukraine. Russian authorities saw a potential danger in their activities [14, 106].

Kiev lodge of "United Slavs" belonged to the Grand Orient of Poland. It was founded in March 1818 and declared national and political ideas.

I. Gorbatchevski notes that the name "United Slavs" says us about the Slavic federalism (Polish, Ukrainian, Russian). The main purpose of the partnership was the emancipation of all Slavic tribes from dictatorship and united all lands in the Slavic federal Union [4]. Later those ideas were proclaimed in the documents of Cyril and Methodius brotherhood.

In general, in Ukraine there was a struggle for dominance between the Federalists and the Centralists. The first ones usually defended federalism and were represented by Polish and Ukrainian secret societies. Russian nobility stated an idea of centralism. The example of such organization can be "Southern Society", headed the Decembrist P. Pestel.

Despite of that information we can't say about Ukrainian Masonry, we can only talk about Masonry in Ukraine. S. Yefremov explained such situation by the fact that Freemasonry had been spread among the gentry and nobility, but it had been remoted from the real life. Only they were interested in the peoples' needs at the end of their existence [4].

At the beginning of the XX century there were many Masonic lodges in Ukraine such as "Saint Vladimir", "Northern Lights" (Kyiv), "Renaissance", "Shevchenko" (Kharkov), "Love and Loyalty", "St. Cyril and Methodius lodge" (Poltava), "Jordan" (Theodosius) and etc. Many well-known public and political figures such as Hrushevsky, Petliura, P. Skoropadsky belonged to Masonic lodges. At The Soviet Union period the Masons were banned, but after 1991 many of the Masonic lodges were restored in Ukraine. They are "Three columns" (Kyiv), "Phoenix of Ukraine" (Kharkov), "Mason" (Lviv), "Golden acacia" (Odessa).

In Ukraine Freemasonry appeared in XVIIIth century. There were two main stages of its development. They were "operational" and "speculative". The last one manifested in the form of the political, philosophical and cultural organizations which played a great role in the development of Ukrainian people.

Література

1. Андерсон Дж. Конституція Андерсена або Давні заповіді Вільного муляра / Дж. Андерсон // Незалежний культурологічний часопис "Ї". – 2009. – № 54 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ji.lviv.ua/n54texts.
2. Боровой А. Современное масонство на Западе / А. Боровой. – К.: Серж, 2001. – 82 с.
3. Дейвіс Н. Масонство // Європа: Історія / Н. Дейвіс; [пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко]. – К.: Видтво Соломії Павличко "Основи", 2008. – С. 654-655.
4. Єфремов С. Масонство в Україні / С. Єфремов // Незалежний культурологічний часопис "Ї". – 2009. – № 54 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ji.lviv.ua/n54texts/jefremov1.htm.
5. Зензіна Г. Дещо про українське масонство / Г. Зензіна. – К., 2010. – 104 с.
6. Кравців Б. Масонство // Енциклопедія українознавства / Б. Кравців, О. Оглоблин. – Т.4. – С. 1483-1486.
7. Крижановська О. Масонство в Україні у другій половині XVIII – на початку XX ст.: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Крижанівська Оксана Олегівна. – К., 1997. – 18 с.
8. Лев XIII Humanum Genus (1884) // Масонство: забытые тайны / Лев XIII. – М.: Крон-Пресс, 2000. – С. 457-461.
9. Политология: энциклопедический словарь / [под ред. Ю.И. Аверьянова]. – М.: Издательство Москв. комерч. ун-та, 1993. – 431 с.
10. Пыпин А. Хронологический указатель русских лож // Масонство в России / А. Пыпин. – М.: ВЕК. – С. 437-468
11. Робинсон Дж. Масонство: забытые тайны / Дж. Робинсон; [пер. с англ. В. Симакова, А. Блейз]. – М.: Крон-Пресс, 2000. – 480 с.
12. Соловьев О.Ф. Масонство в мировой политике XX века / О.Ф. Соловьев. – М.: Российская полит. энциклопедия (РОССПЭН), 1998. – 255 с.
13. Соловьев О.Ф. Масонство: словарь-справочник / О.Ф. Соловьев. – М.: Аграф, 2001. – 423 с.
14. Франко І. Університети в Росії // Будівничий української державності: хрестоматія політологічних статей Івана Франка / І. Франко – К.: Вид.дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – С. 100-122.
15. Філософія політики: короткий енциклопедичний словник / [упор. В.П. Андрущенко]. – К.:Знання України, 2002. – 669 с.
16. Ходоровський М.Д. Масонство і Україна (за матеріалами діяльності вільних мулярів XVIII ст.): іст.-арх. Нариси / М.Д. Ходоровський. – К., 2004. – 138 с.

References

1. Anderson, J. (2009). Constutucia Andersona abo drevni zapovidi vilnogo mulyara [Andersen Constitution or ancient precepts of Freemasonry]. Nezalejnuy culturologichnuu journal "JI", (54). Retrieved from www.ji.lviv.ua/n54texts [in Ukrainian].
2. Borovoy, A. (2001). Sovremennoe masonstvo na Zapade [Modern Masonry in the West]. Kiev: Serge [in Russian].
3. Davies, N. (2008). Masonstvo [Masonry]. Europa: istoria (Trans. from English. P. Tarashchuk, A. Kovalenko). – Type-K: Pavlichko Salome Osnovu, 654-655 [in Ukrainian].
4. Yefremov, S. (2009). Masonstvo v Ukraini [Masonry in Ukrainian]. Nezalejnuy culturologichnuu journal "JI", (54). Retrieved from www.ji.lviv.ua/n54texts/jefremov1.htm [in Ukrainian].
5. Zenzina, G. (2010). Descho pro ukrainske masonstvo [Something about Ukrainian Freemasonry]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Kravtsiv, B., Ohloblyn, O. Masonstvo [Masonry] Encyclopedia ukrainosnavstva, (4), 1483-1486 [in Ukrainian].
7. Kryzhanovskaya, O. (1997). Masonstvo v Ukraini y drygii polovyni XVIII – pochatok XX stolittya [Freemasonry in Ukraine in the second half of the XVIII – early XX century]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
8. Lev XIII Humanum Genus (1884). Masonstvo: zabytye secrety. Moscow: Kron-Press, (2000), 457-461 [in Russian].
9. Averiyanova, Yu.I. (ed.) (1993). Polytolohiya [Political Science]: Encyclopedicheskiy slovar. Moscow: Publishing Moscow. komerch. un-tete [in Russian].

10. Pupyn, A. Hronolohycheskyy ukasatel russkih lodge [Chronological index of Russian lodges]. Masonstvo v Rossii. Moscow: IZ-tion PEC, 437-468 [in Russian].
11. Robinson, J. (2000). Masonstvo: zabytye secrety [Freemasonry: the forgotten secrets]. (Trans. with the English. V. Simakov, A. Blaze). Moscow: Kron-Press [in Russian].
12. Soloviev, A. (1998). Masonstvo v myrovoy politike 20 veka [Freemasonry in world politics of the twentieth century]. Moscow : Encyclopedia (ROSSPEN) [in Russian].
13. Soloviev, A. (2001). Masonstvo: slovar-spravochnik [Masonry: Glossary]. Moscow: Agraf [in Russian].
14. Franko, I. (2006). Universitetu v Rossii [Universities in Russia]. Budivnuchuy Ukrainskoi derzchavnosti: Chrestomatiya polituchnuh statey Franka. Kiev: Vyd. dim Kyiv-Mohyla Academia, 100-122 [in Russian].
15. Andruschenko, V.P. (ed.) (2002). Polituchna philosophia [Political Philosophy]: korotkuy encyclopeduchnuy slownuck. Kyiv: Znannya Ukrainu [in Ukrainian].
16. Khodorovsky, M. (2004). Masonstvo ta Ukraina [Masonry and Ukraine] (za materialamu dialnosty vilnuh mulyariv v XVIII st.): Ist.-arhiv. narusu. Kyiv [in Ukrainian].

УДК 26(477.41) "18"

Святненко Анна Василівна
кандидат історичних наук, доцент,
професор Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв
e-mail: sannaaa@ukr.net

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВОСЛАВНИХ ПАРАФІЯЛЬНИХ УЧИЛИЩ НА ПОДІЛЛІ: перша половина XIX ст.

У статті аналізується діяльність початкових духовних навчальних закладів православного відомства на Поділлі у першій половині XIX ст. Звертається увага на проблеми становлення мережі духовних шкіл, їх матеріального забезпечення, формування викладацького складу та контингенту учнів.
Ключові слова: парафіяльні училища, Поділля, духовенство, духовна освіта, учні.

Святненко Анна Васильевна, *кандидат исторических наук, доцент, профессор Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств*

Становление и развитие православных приходских училищ на Подолье: первая половина XIX в.

В статье анализируется деятельность начальных духовных учебных заведений православного ведомства на Подолии в первой половине XIX в. Обращается внимание на проблемы становление сети духовных школ, их материального обеспечения, формирования учительского состава и контингента учащихся.
Ключевые слова: приходские училища, Подолия, духовенство, духовное образование, учащиеся.

Sviatnenko Anna, *PhD in History, associate professor, National Academy of Managerial staff of Culture and Arts*

The formation and development of the orthodox parochial schools in Podolia (the first half of the XIX century)

In the article the activities of the Orthodox religious primary ecclesiastical schools in Podolia office at the the beginning of the XIX century are analyzed. The problems of the ecclesiastical schools' network, the financial support, the forming of the teaching body and the students contingent are highlighted.
Keywords: development of the Orthodox parochial schools, Podolia, the first half of the XIX century.

At the beginning of the XIX century the stepwise system of Orthodox ecclesiastical schools was established as the result of the total reform of theological education in Podolia and in Ukraine particularly. The basis of its system was the principle of unification of the education, which was accompanied by the centralized management of educational institutions. The statute of the clerical parochial schools, approved 30 August 1814, comprised the principles of the educational and economic life of primary schools.

There were five parochial schools in Podolia at the beginning of the XIX century. Their number remained without any changes despite of the legally established norms which allowed 30 clerical primary schools in every diocese.

The superintendent of schools or the rector and the inspector were responsible for the internal management of it. On these posts the academic board appointed people who had high theological education, good moral features and responsibility. The supervisors were mostly the teachers of seminaries.

The important part of the schools' functioning was the formation of the teacher staff. This case was the most important that why the selection had to held properly. Only the best graduates of Podolia's Seminary got the teachers' posts.

The educational activities of the schools needed the great centralization. The schedule of subjects for studying, the control checking of the knowledge were given by the board and unified for all schools.

The problem of material support of parochial schools was stable. Since 1818 schools were financed by the incomes from the sale of church candles and percents from the academic capital which consisted of economic residues. The fixed staff amounts were minimal and included keeping of schools, salaries of the school managers and teachers and supporting of the students who couldn't pay for studying.

Despite of the weak material schools' assistance, the part of children had the opportunities to get a free or half-free education. The benefits concerned exclusively the orphans and children from poor families. Each year the number of beneficiaries increased.

© Святненко А. В., 2015

The real number of free students considerably exceeded the number, fixed by the staff. The diocesan leadership looked for different sources to keep them.

The administration of the college had to find the places of housing for its pupils. They had some problems with the provision of the textbooks and other educational literature. The pupils who did not pay for studying, received free books.

So, the result of the general clerical educational reform in Podolia was the formation of the network of parochial schools where children of Orthodox and Greek-Catholic clergies and secular people got the knowledge.

The activities of schools were totally controlled by the senior management, regulated by numerous laws and orders of state and church authorities. The specific incentive and binding measures of the necessity of education contributed to raising literacy among the Orthodox clergy. The practices of a high-quality selection of teachers, the introductions of new teaching methods, the preferential distribution of textbooks, the giving the right to free education for orphans and children from poor families were useful.

Keywords: elementary spiritual institutions, Podolyya, clergy, Spiritual Education, pupils.

Православне духівництво з давніх часів славилося своєю освіченістю, духовністю і високими моральними якостями. Церковні ієрархи надавали неабиякого значення якісній духовної освіти, опікувалися нею, розуміючи рівень відповідальності, що покладався на священно- і церковнослужителів як провідників церковної політики, поширювачів освіти й культури. Дослідження і вивчення історії становлення й розвитку духовних навчальних закладів православного відомства залишається актуальним сьогодні, дає можливість відродити пласт нашої культури, виявити їх роль у загальній структурі вітчизняної системи народної освіти.

Об'єктом дослідження обрано парафіяльні духовні школи православного відомства. Предметом визначено діяльність православного духівництва у сфері початкової церковної освіти на Поділлі у першій половині XIX ст.

Метою даної роботи є спроба відтворити й узагальнити основні заходи духовенства щодо створення та діяльності навчальних закладів зазначеного типу. У цьому контексті постають завдання: простежити динаміку змін чисельності шкіл протягом досліджуваного періоду; проаналізувати забезпеченість закладів вчителями і встановити їх якісний склад; охарактеризувати умови навчання і побуту учнів; розкрити джерела фінансування і способи утримання школярів; з'ясувати рівень успішності навчання.

Діяльність початкових навчальних закладів привертала увагу науковців, істориків, церковних діячів від часу їх заснування і до сьогодні.

Праці загального характеру, в яких висвітлювалась історія духовної освіти з'явились в XIX ст. Це роботи Б. Титлінова, І. Знаменського, К. І. Покровського, С. Рождественського, Ф. Бєлявського, П. Орловського, М. Гогоцького. Вони насичені фактологічним матеріалом, дають оцінку заходам церковного керівництва щодо поширення мережі духовних навчальних закладів. Важливим джерелом для вивчення історії парафіяльних шкіл на Поділлі і діяльності духовенства в освітній сфері стали окремі випуски "Трудов Подольского епархиального историко-статистического комитета" і періодичне видання "Подольские епархиальные ведомости", що виходило протягом 1862-1918рр. Одним з найбільш відомих їх авторів був Ю. Сіцінський, священик, високоосвічена людина, автор близько 200 праць з історії краю. Статті І. Олесницького, І. Чарнецького, М. Яворницького присвячені функціонуванню окремих початкових духовних шкіл Поділля.

Узагальнююча оцінка освітянської діяльності православного духівництва в Україні належить видатним українським історикам та діячам української культури як М. Грушевський, Д. Дорошенко, Н. Полянська-Василенко. Окремі аспекти проблеми, в тій чи іншій мірі знайшли відображення у працях церковних істориків митрополита Іларіона, отця Ів. Власовського.

Серед сучасних вітчизняних дослідників, які вивчають певні аспекти функціонування початкових духовних навчальних закладів слід назвати О. Крижанівського, С. Плохія, Г. Степаненко, І. Сесака, О. Кошель, А. Філінюка, О. Качковського.

Вищезазначені праці певною мірою торкалися окремих питань освітянської діяльності православного духівництва на Поділлі в першій половині XIX ст. Однак ця тема не знайшла свого повного відображення в історичній літературі.

На початку XIX ст. в наслідок проведення загальної реформи духовної освіти на Поділлі, як і в цілому в Україні було започатковано ступеневу систему духовних православних навчальних закладів. В основу її функціонування покладався принцип уніфікації освіти, що запроваджувався через централізоване управління навчальними закладами. Загальне керівництво здійснювала Комісія духовних училищ, а з 1839 р. ці повноваження передано Духовно-навчальному управлінню при синоді. Духовні школи поділялися на вищі, середні й нижчі, між ними встановлювалася ієрархічна підпорядкованість. Засади навчально-виховного і економічного життя початкових навчальних закладів були закладені в статуті духовних парафіяльних училищ, затвердженому 30 серпня 1814р. і чинному протягом досліджуваного періоду.

Реформування навчальних духовних закладів на Поділлі почалося у 1817. Кам'янецьке парафіяльне училище було утворене шляхом відокремлення від семінарії нижчих класів. Шаргородська школа виникла в наслідок перейменування Шаргородського відділення Подільської семінарії на училище. Заснована 1814р. школа у с. Привороття спочатку з метою навчання вчителів для парафіяль-

них народних училищ єпархії, 1817 р. була переорієнтована на підготовку досвідчених церковнослужителів і стала перехідною сходинкою для набуття ними середньої освіти.

Діючі училища не могли задовольнити зростаючі потреби духівництва у навчанні, а нерівномірне їх розташування в єпархії суттєво заважало залученню до навчання дітей з віддалених повітів. Чималі зусилля доклало єпархіальне керівництво для отримання дозволу на відкриття школи у м. Крутих Балтського повіту, що було здійснено у 1833р [13]. Встановлена мережа парафіяльних шкіл залишалася незмінною протягом першої половини XIX ст. попри законодавчо встановленій нормі, згідно якої дозволялося мати в кожній єпархії до 30 навчальних закладів зазначеного типу.

Внутрішнє управління шкіл покладалося на наглядача чи ректора і інспектора. На ці посади академічним правлінням призначались особи, які мали високу духовну освіту, гарні моральні якості і не викликали сумніву щодо благонадійності. Наглядачами училищ ставали переважно вчителі семінарій. Траплялись випадки, коли управляння здійснювали особи з академічною освітою [1, 136]. Функції училищних посадовців зводились до впровадження рішень семінарського правління щодо педагогічної і економічної діяльності шкіл і звітування про їх виконання. Через правління семінарії приймались і відраховувались учні училища, контролювалось викладання дисциплін, регулювались грошові витрати, зараховувались учнів на казенне утримання тощо. Парафіяльні школи знаходились у безпосередній залежності і контролем семінарського правління.

Важливою складовою функціонування шкіл було укомплектування вчительського складу. З огляду на важливість справи підбір проводився ретельно. Складені наглядачами детальні списки кандидатів на учительські посади, із означенням їхніх здібностей, освіти, подавалися на розгляд правлінь, потім затверджувалися єпархіальним керівництвом. Вчительські посади надавались кращим випускникам Подільської семінарії. Залучалися до викладання й учні семінарій, переважно ті, що мали гарні успіхи у навчанні і певні здібності. Високим освітнім рівнем вирізнялися вчителі Кам'янецького училища. Від часу заснування і до 1828р. там викладали А. Мартиновський, Ф. Щербицький, Г, Звенигородський, М. Лисенький, І. Новацький, які мали закінчену академічну освіту [1, 139]. Це було явище виняткове, бо навіть семінарії відчували гостру потребу у таких кадрах.

Певного вирішення вимагала проблема плинності кадрів у парафіяльних школах. Так, тільки у Приворотському училищі за перші десять років його існування змінилося 10 вчителів. Подібна ситуація спостерігалася і в інших навчальних закладах [11, 327]. Причина цього крилася у слабкому матеріальному забезпеченні вчителів. Згідно встановленим штатам 1820р. приходські училища отримували по 630 руб. асигнуваннями. Оклад наглядача і вчителя 2-го класу становив 200 руб. ас., вчителя 1-го класу – 180 руб. ас. За затвердженими новими штатами (1836р.), Подільську губернію було віднесено до останнього третього розряду, за яким сума на утримання шкіл збільшувалася до 700 руб. ас., річна платня вчителям становила відповідно: 300 і 250 руб. ас [4]. Такий стан речей зберігався до 1864р. Через матеріальні нестатки, більшість вчителів довго не затримувались на посадах, при першій же нагоді залишали їх і займали священицькі місця. Цьому сприяла практика Подільського Преосвященного надавати вчителям право першочерговості в отриманні вільного приходу. Такі привілеї, з одного боку давали можливість залучати до шкіл кращі сили, а з іншого, через часту зміну викладачів, шкодили шкільній справі. В 1832р. академічне правління поширило розпорядження, яким заборонялося звільняти вчителів серед навчального року. В подальшому, вчителі, при зарахуванні на посади давали письмове зобов'язання відпрацювати у школі не менше 4-х років [5].

Справі формування класів і заповнення їх учнями приділялася особлива увага. В перші роки існування парафіяльні школи були напівпорожні. Так, 1817р. у Шаргородському училищі нараховувалося 22 учня у вищому класі і 15 у нижчому класі. У Приворотському, відповідно: 14 і 8 [19,171]. Не усвідомлюючи необхідності і переваги шкільної освіти, не маючи звички до навчання священики не поспішали відпускати своїх дітей до школи. Єпархіальне й училищне керівництво застосовувало примусові заходи. Так, батьків, діти яких досягли 8-12-річного віку, зобов'язували записувати на навчання. За невиконання цього розпорядження від них вимагали письмового пояснення і стягувався штраф. Для кращого контролю єпархія поділялася на навчальні округи, певні повіти прикріплювалися до конкретних училищ. На благочинних покладалося складання списків всіх дітей священників і причетників з означенням їхнього віку і надання їх училищному керівництву. Духовні правління разом з благочинними контролювали відправлення дітей до училищ. Такі заходи діяли до 1856р., аж поки духівництво було звільнено від обов'язковості надавати своїм дітям виключно духовну освіту.

В досліджуваний період, в наслідок зазначених заходів кількість учнів у парафіяльних училищах зростала. Так, у Шаргородському училищі в окремі роки навчалося до 200 осіб, у Кам'янецькому до 300 осіб [6].

Щоб охопити навчанням якомога більше дітей духівництва дозволялося вчитися вдома. Дозвіл на це отримували ті, хто не в змозі був сплачувати перебування в училищі, і зовсім не підготовлені до школи. Для них була складена спеціальна програма, за якою діти під наглядом місцевого причетника вчилися читати, писати, співати. Кожного року рівень засвоєння ними знань перевірявся училищним начальством. Найбільш успішні зараховувались до школи, решта поверталася додому для повторного навчання. Згідно відомостей, дітей, що навчалися вдома і були прикріплені до училища було доволі багато. Так, у Шаргородському училищі у 1819 р. таких учнів було 52, в наступних роках на домаш-

ньому навчанні перебувало: 59, 50, 30, 125, 50, 49, 29, 19 [8]. Практика домашнього навчання в цілому була малоефективною. Щоб зменшити її, ускладнювалася система отримання дозволів на домашнє навчання. Згідно розпорядження семінарського правління 1848р. наглядач мав звертатися за дозволом через правління до Преосвященного.

Підготовку до вступу у духовні училища дітей найбіднішого духівництва брали на себе священики. З дозволу єпархіального і училищного начальства вони відкривали спеціальні школи, які ставали філіалами училищ. Ці приватні школи мали низку переваг. Невисока платня, напівдомашня обстановка і якість навчання робили їх доступними і привабливими для духовенства. Так, така школа була відкрита позаштатним священиком Феодором Лисевичем у Томашполі Ямпільського повіту. Навчання проходило за програмою парафіяльних училищ і щорічно у школі перебувало від 10 до 15 осіб [9].

За складом учні училищ були переважно духовного стану, але вчилися і діти світських осіб – дворян, військових і навіть селян. Поступово доступ таким учням до шкіл обмежувався спеціальними розпорядженнями, які мали на меті перетворити училища на закриті станові навчальні заклади. Згідно постанови Комісії духовних училищ 1822р. світських дітей заборонялося зараховувати до училищ з повністю укомплектованими класами учнями духовного стану. При наявності вільних місць, іностанові приймалися не в якості дійсних учнів, а як приватні з обов'язковою платою за навчання. Суттєво обмежувалися їхні права. Так, при звільненні із школи, внесена ними сума за навчання не поверталася. Замість атестата вони отримували свідоцтво про навчання і поведінку. З 1827р. семінарське правління приписувало зараховувати тільки здібних до наук і "благонравних" при поданні ними свідоцтв про походженні і віросповідання. У 1837р. право надавати дозвіл на навчання передавалося від наглядача училища єпархіальному преосвященному. Починаючи з другої половини 30-х років світських дітей в училищах майже не було.

Централізованому врегулюванню підлягала навчальна діяльність училищ. Розклад занять, коло предметів для вивчення, контрольні перевірки знань були уніфікованими для всіх шкіл і запроваджувалися через правління.

Парафіяльні школи складались з двох класів, строк навчання в кожному становив два роки. У першому класі викладали: читання слов'янське по псалтирю, російське письмо, скорочену священну історію, початки арифметики, нотний спів. У другому класі: скорочений катехізис, скорочену священну історію, російську граматику, арифметику, початки латинської граматики, нотний спів.

Навчальний процес підлягав всебічному контролю. Вчителі повинні були надавати наглядачу кожний місяць, а семінарському правлінню кожні три місяці для перевірки конспекти лекцій і відомості успішності учнів. Від викладачів вимагали підвищеної уваги й докладного викладання, передусім, релігійних предметів й церковного співу. Викладання предметів дозволялося за книгами, рекомендованими й виданими Комісією духовних училищ. Обов'язковим було дотримання нових методик викладання. Згідно ним уроки умовно поділялися на дві частини: доступне роз'яснення нового матеріалу й опитування учнів з метою з'ясування рівня засвоєння ними предмету.

Перевірка знань учнів проводилася тричі на рік: перед Різдвом, Паскою й літніми канікулами. Умовно вони поділялися на внутрішні й зовнішні. Останні, проводились урочисто, на них запрошувалися почесні особи з духовенства й дворян, родичі учнів. За відмінні успіхи під час випробувань учні отримували публічну похвалу, інколи нагороджувалися книгами. Невстигаючих залишали на повторний рік навчання, могли позбавити казенного утримання. Загальна успішність учнів не була задовільною. Так, ректор семінарії архімандрит Софоній ревізуючи Кам'янецьке училище у 1841р. писав: "учні парафіяльних класів не вміють правильно читати, особливо по церковним книгам, водночас більшість пишуть й співають погано" [1,144]. У Шаргородському парафіяльному училищі за перші двадцять років існування загальний відсоток учнів, залишених на другий рік навчання становив 21,5%, кількість же відрахованих складала 9,4% [19,225]. Відраховувалися переважно через вік і погану поведінку. Невстигаючі учні були баластом для шкіл. Через них класи були переповнені, а загальна кількість учнів училищ значно перевищувала рекомендовану кількість. До того ж, перебуваючи в одному класі, учні віком 15 і більше років своїм прикладом негативно впливали на поведінку і навчання менших школярів. В подальші роки керівництво училищ частіше стало звертатися до такого способу позбавлення небажаних учнів, хоча правилом це не стало. Поблажливе ставлення до відрахованих закріпив синодальний наказ від 31 травня 1845р., в якому, зокрема, говорилося: "взявши до уваги, що учні училищ більш чи менш малого віку і через те, з одного боку не виявляють рішучих здібностей до навчання, з іншого – поринають у ледарство через дитяче нерозуміння і через відсутність звички до класичних знань, а не через закоренілу упертість, відрахованих учнів знову прийняти до училищ, не розповсюджуючи це на виключених через вік і погану поведінку" [12].

Питанню морального виховання і дисципліни приділялася підвищена увага. Підставою для цього були чисельні випадки серед учнів сварок, бійок, крадіжок, паління. Окрім цього за учнями помічалося ухилення від відвідувань богослужінь, погана поведінка у церкві, грубе ставлення до сторонніх осіб і вчителів. Розроблені спеціальні інструкції, впровадження яких покладалося на інспекторів шкіл, мали на меті корегувати поведінку учнів, стежити за їхнім зовнішнім виглядом, не допускати ганебних вчинків. Інспектори мали контролювати, які книги читають учні, не допускати відвідувань публічних зібрань, забезпечувати нагляд за учнями поза межами школи. Проступки учнів заносились в спеціальні книги, винні в їх скоєнні, а також невстигаючі у навчанні підлягали покаранню. В залежності від сту-

пеню провинності застосовувалися: оголошення догани, стояння на колінах, стягнення штрафу, виключення з училища.

Гуманне ставлення до учнів було закладено у статуті 1814р, в якому не передбачалося застосування тілесних покарань. Проте у всіх училищах найпоширенішим видом покарання за найменші провини залишалося побиття учнів різками, палками, лінійками. Більшість викладачів мали переконання, що це єдиний дієвий й надійний засіб виховання. Так, вчитель Шаргородського училища Щербацький у своєму поясненні щодо жорстокого поводження писав: "через те, що є навик" [10]. Розпорядження Подільських єпископів і семінарського правління щодо заборони побідних методів виховання, не відрізнялися послідовністю і категоричністю. Так, наказ 1827р. зобов'язував вчителів доводити до відома наглядачів про всі випадки провин учнів, вчителі давали розписки про не застосування фізичних покарань. В 1830р. подільський архієпископ Ксенофонт дав нове розпорядженні, щоб "вчителі без відому наглядача не застосовували тілесних покарань" [16].

Сталою була проблема матеріального забезпечення парафіяльних училищ. З 1818р. школи утримувалися на доходи від продажу церковних свічок і на відсотки з основного академічного капіталу, який складався поступово з економічних залишків. Призначені штатні суми були мінімальними і з них належало утримувати навчальні заклади, виплачувати заробітну плату керівництву й вчителям, утримувати безоплатних школярів тощо. Для підтримки життєдіяльності училищ додатково надавалася одноразова грошова допомога. Семінарським правлінням дозволялося економно використовувати гроші із благодійних внесків, заохочувалась будь-яка підтримка, що надходила від сторонніх осіб.

Попри слабке матеріальне забезпечення училищ, частині дітей надавалася можливість отримати освіту безкоштовно і напівбезкоштовно. Пільги поширювалися виключно на сиріт і дітей з бідних родин. Кількість пільговиків з року в рік збільшувалася. Так, у перші роки у початкових училищах Поділля навчалося 2-3 учня-пільговика. У 1826 р. тільки у Кам'янецькому духовному училищі перебувало на повному утриманні 28 і на половинному 17 осіб, у 1850 р., відповідно 88 і 24 особи. У Приворотському училищі щорічно користувалися пільгами до 30 осіб [17]. Встановлені оклади були незначними. На утримання одного казенного учня 1818 р. відводилося 56 руб., а напівказенного – 28 руб. ас. У 1821р. сума збільшилась й, відповідно, становила 80 і 40 руб. ас. Після переведення грошових розрахунків з асигнувань на срібло (1840р.) до 1849р., повний оклад становив 11 карб. 42 коп. [15].

Реальна кількість безоплатних учнів значно перевищувала встановлену штатом. Єпархіальне керівництво для їх утримання вишукували різні джерела. Так, практикувалося надавати бідним учням священицьких й причетницьких місць у приходах, з доходів яких сплачувалось навчання. Таких у Шаргородському училищі з 1823 по 1837рр було 113 осіб [7]. Деякі школярі виховувались на опікунські кошти, що надходили від монастирів, церков, окремих вчителів училищ. Щедрі добродійницькі внески робили церковні ієрархи. Так, єпископ Іоанікій на власні кошти утримував у Приворотському училищі 12 дітей-сиріт [11, 436].

Виконання завдання парафіяльними училищами щодо надання якісної початкової освіти гальмувалося через погані умови навчання. Кам'янецьке знаходилося в кам'яному, але старому і тісному будинку, який потребував капітального ремонту, кошти на який не виділялися. Орендований у 1837р. двоповерховий будинок невдовзі опинився в аварійному стані. Опіка про Шаргородське училище покладалася на Миколаївський монастир, частина приміщення якого віддана була під школу. Нестатки самого монастиря робили ці зобов'язання нездійсненними. Пожертвуваний князем І.С. Абомеліком будинок під Крутянську школу, поступово руйнувався, поки став зовсім не придатний для використання і школу переведено до Тульчина [14].

Суцільна бідність панувала у всіх училищах. Точної суми на утримання будинків, опалення, освітлення, обслуговуючий персонал не виділялося. Училища отримували залишки від семінарських коштів, приблизно декілька десятків карбованців. Тільки в сорокових роках на вказані потреби школи стали отримувати по 114 карб. 25 коп. на рік [3]. Цих коштів було замало, училищні приміщення слабо освітлювалися й опалювалися, в класах було тісно й брудно, для всіх учнів не вистачало столів й стільців.

На училищне керівництво покладалася справа забезпечення житлом учнів. Серед училищ Поділля тільки Приворотське мало власний гуртожиток [18]. Наглядачі решти шкіл орендували квартири у місцевих причетників, вдів духовного звання, шляхти. Часто наймане житло знаходилось далеко від училища і школярі витрачали багато часу на дорогу. Орендувалися квартири дешеві, що відбивалося на якості житла і його облаштуванні. В кімнаті розміщувалося по 7-10 учнів, спали часто вдвох чи втрьох на одному ліжку. З меблів були тільки дерев'яні ліжка, лави, стіл й стільці.

Антигігієнічні побутові умови, погане харчування й одяг спричиняли часті захворювання серед учнів. Медична ж допомога була організована незадовільно. Згідно статуту 1814р. при парафіяльних училищах не передбачалося ні лікарень, ні лікаря, ні навіть фельдшера. Дітей, що захворіли відпускали додому, чи вони продовжували перебувати в кімнатах разом з іншими школярами. Траплялися випадки, коли наглядачі особисто оплачували лікування учнів. Училищне керівництво проявляло ініціативу й неодноразово зверталося до семінарського правління з пропозиціями щодо організації медичної допомоги. Так, наглядач Шаргородського училища Філімонов просив дозволу на зібрання пожертвувань серед батьків учнів на лікаря й на придбання ліків. Подібні запити надходили від Крутянського училища. Відповідь була такою: "… щоб не переобтяжувати їх (батьків) покладанням нового

обов'язку і без того маючи потребу в утриманні дітей в училищах, залишити цю пропозицію до подальшого про це розгляду" [19, 222]. Тільки в 1839р. синод дозволив використовувати із залишкових училищних сум кошти на лікування бідних школярів. При цьому зауважувалося, щоб надавалася перевага простим, домашнім засобам перед фармацевтичними. Згідно цього розпорядження у 1840р. у Крутянське училищ витратило на лікування 6 карб. 70 коп., 1841р. – 4 карб. 20 коп., в 1843р. – 8 карб. 80 коп. [2]. Таким чином витрати на лікування із залишкових училищних сум, були незначними, як мізерними були самі ці суми.

Певна проблема існувала щодо забезпечення учнів підручниками й іншою навчальною літературою. Казеннокоштні отримували книги безкоштовно з книжкового фонду Комісії духовних училищ. Одна книга видавалась на двох учнів з вимогою акуратного користування й повернення її до училищного книгосховища в належному стані. Своєкоштні мали купувати книги за власні гроші, що було доступно не всім. Так, Часослов коштував 1 карб. 50 коп., Псалтир – 2 карб. 20 коп. Бідні учні отримували підручники в борг і сплачували за них поступово. Однак значна частина учнів залишалася без підручників, про що постійно зазначалося у звітах ревізорів.

Отже, у наслідок проведення загальної духовної освітньої реформи на Поділлі була сформована мережа парафіяльних шкіл, в яких набували знання діти православного духівництва, греко-католиків, світських осіб.

Життєдіяльність училищ підлягала всебічному контролю з боку вищого керівництва й регламентувалася численними законами, наказами державної і церковної влади. Запровадження певних заохочувальних і зобов'язуючих заходів щодо обов'язковості отримання освіти, сприяли підвищенню грамотності серед православного кліру. Корисною була й практика якісного підбору викладачів, введення нових методик навчання, практика пільгового забезпечення підручниками, надання права безкоштовного навчання сиріт й дітей з бідних родин.

Ефективне функціонування парафіяльних шкіл стало можливе завдяки зусиллям місцевого духівництва, яке ініціювало відкриття навчальних закладів, винаходило засоби для їх утримання, займалося підбором приміщень для навчання й проживання учнів, опікувалося станом їхнього здоров'я. Вимогливе ставлення до успішності школярів, підвищена увага до виховання їх у дусі християнської моралі вирізняла училища серед інших навчальних закладів і дедалі робила їх привабливими для навчання.

Література

1. Исторические сведения о Каменецком и Барском духовних училищах // Подольские епархиальные ведомости. – 1891. – № 7. – С. 136-159.
2. Материалы для истории духовного просвящения в Подолии. – К.-Подольский. – 1910. – С. 280.
3. Подольские епархиальные ведомости. – 1891. – № 21. – С. 149.
4. Подольские епархиальные ведомости. – 1891. – № 21. – С. 423.
5. Подольские епархиальные ведомости. – 1891. – № 21. – С. 426.
6. Подольские епархиальные ведомости. – 1892. – № 2-3. – С. 54.
7. Подольские епархиальные ведомости. – 1894. – № 11. – С. 198.
8. Подольские епархиальные ведомости. – 1894. – № 11. – С. 200.
9. Подольские епархиальные ведомости. – 1894. – № 11. – С. 201.
10. Подольские епархиальные ведомости. – 1894. – № 13. – С. 240.
11. Приворотское духовное приходское училище до открытия уездного училища. – К-Подольский. – 1916. – С. 327-368.
12. Полное собрание законов Российской империи – Собр. 2-е.- Т. 20. – С. 436.
13. Труды Подольского Епархиального историко-статистического комитета. – К-Подольский. – 1916. – С. 119.
14. Труды Подольского Епархиального историко-статистического комитета. – К-Подольский. – 1916. – С. 136, 140.
15. Труды Подольского Епархиального историко-статистического комитета. – К-Подольский. – 1916. – С. 273, 351.
16. Труды Подольского Епархиального историко-статистического комитета. – К-Подольский. – 1916. – С. 342.
17. Філінюк А.Г. Освіта Поділля на рубежі XVIII-XIX ст. / А.Г. Філінюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. – Кам'янець-Подільський. – 1998. – С.77.
18. Приворотское духовное приходское училище до открытия уездного училища. – К-Подольский. – 1916. –С. 348.
19. Чарнецкий И. Исторические сведения о бывшей в м. Шаргороде духовной семинарии и духовном училище / И. Чарнецкий. – К. Подольский. – 1890. – 238 с.

References

1. Istoricheskie svedeniia o Kamenetskom i Barskom dukhovnikh uchilishchakh [Historical information about the Kamenetz and Barsky religious school] (1891). *Podol'skie eparkhial'nye vedomosti – Podil's'ki diocesan sheets*, (7), 136-159 [in Russian].
2. *Materialy dlia istorii dukhovnogo prosviashcheniia v Podolii* [Materials for the history of spiritual enlightenment in Podolia] (1910). Kamyanets-Podol'skii, 280 [in Russian].
3. *Podol'skie eparkhial'nye vedomosti* [Podil's'ki diocesan sheets] (1891), (21), 149 [in Russian].
4. *Podol'skie eparkhial'nye vedomosti* [Podil's'ki diocesan sheets] (1891), (21), 423 [in Russian].

5. *Podol'skie eparkhial'nye vedomosti* [Podil's'ki diocesan sheets] (1891), (21), 426 [in Russian].
6. *Podol'skie eparkhial'nye vedomosti* [Podil's'ki diocesan sheets] (1892), (2-3), 54 [in Russian].
7. *Podol'skie eparkhial'nye vedomosti* [Podil's'ki diocesan sheets] (1894), (11), 198 [in Russian].
8. Podol'skie eparkhial'nye vedomosti [Podil's'ki diocesan sheets] (1894), (1)1, 200 [in Russian].
9. *Podol'skie eparkhial'nye vedomosti* [Podil's'ki diocesan sheets] (1894), (11), 201 [in Russian].
10. *Podol'skie eparkhial'nye vedomosti* [Podil's'ki diocesan sheets] (1894), (13), 240 [in Russian].
11. *Privorotskoe dukhovnoe prikhodskoe uchilishche do otkrytiia uezdnogo uchilishcha* [Privorotsky spiritual parish school before the opening of the district school] (1916). Kamyanets-Podol'skii, 327-368 [in Russian].
12. *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii* [Complete Collection of Laws of the Russian Empire]. Vol. 20, 436 [in Russian].
13. *Trudy Podol'skogo Eparkhial'nogo istoriko-statisticheskogo komiteta* [Proceedings Podolsky Diocesan Historical and Statistical Committee] (1916). K.-Podol'skii, 119 [in Russian].
14. *Trudy Podol'skogo Eparkhial'nogo istoriko-statisticheskogo komiteta* [Proceedings Podolsky Diocesan Historical and Statistical Committee] (1916). K.-Podol'skii, 136, 140 [in Russian].
15. *Trudy Podol'skogo Eparkhial'nogo istoriko-statisticheskogo komiteta* [Proceedings Podolsky Diocesan Historical and Statistical Committee] (1916). K.-Podol'skii, 273, 351 [in Russian].
16. *Trudy Podol'skogo Eparkhial'nogo istoriko-statisticheskogo komiteta* [Proceedings Podolsky Diocesan Historical and Statistical Committee] (1916). K.-Podol'skii, 342 [in Russian].
17. Filiniuk, A.H. (1998). Osvita Podillia na rubezhi XVIII-XIX st. [Education skirts at the turn of XVIII-XIX centuries]. *Osvita, nauka i kultura na Podilli.* Kamianets-Podilskyi, 77 [in Ukrainian].
18. *Privorotskoe dukhovnoe prikhodskoe uchilishche do otkrytiia uezdnogo uchilishcha* [Privorotsky spiritual parish school before the opening of the district school] (1916). K.-Podol'skii, 348 [in Russian].
19. Charnetskii, I. (1890). *Istoricheskie svedeniia o byvshei v m. Shargorode dukhovnoi seminarii i dukhovnom uchilishche* [Historical information about the former in misti Shargorod seminary and religious school]. K.-Podol'skii, 238 [in Russian].

УДК 930.85

Трач Юлія Василівна
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент Київського національного
університету культури і мистецтв
e-mail: 0411@ukr.net

ВИСОКІ ТЕХНОЛОГІЇ У КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕХНОГЕННОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

У статті розкрито особливості техніки, технологій і техногенної цивілізації з точки зору їхнього впливу на культуру, зокрема наведено основні характеристики техніки, вказано на провідний метатехнологічний спосіб її реалізації, наведено цінності та ознаки техногенної цивілізації, охарактеризовано інформаційні технології як компонент духовної культури людства. Розкрито сутність високих технологій, які впливають на соціокультурну сферу в процесі еволюційного розвитку, з'ясовано їхні специфічні характеристики. Техніка є найважливішим інструментом культури, хоч і намагається її підмінити, а придатність технологій для суспільства залежить від культури, яка встановлює їх межі.

Ключові слова: техніка, технологія, технічна реальність, інформаційні технології, Hi-tech, техногенна цивілізація, культура.

Трач Юлия Васильевна, *кандидат педагогических наук, доцент, доцент Киевского национального университета культуры и искусств*

Современные высокие технологии в контексте исторического развития техногенной цивилизации

В статье раскрыты особенности техники, технологий и техногенной цивилизации с точки зрения их влияния на культуру, в частности приведены основные характеристики техники, указан ведущий метатехнологичный способ ее реализации, приведены ценности и признаки техногенной цивилизации, охарактеризованы информационные технологии как компонент духовной культуры человечества. Раскрыта сущность высоких технологий, осуществляющих значительное влияние на социокультурную сферу в процессе исторического развития, выяснены их специфические характеристики. Техника является важнейшим инструментом культуры, хотя и пытается ее подменить, а пригодность технологий для общества зависит от культуры.

Ключевые слова: техника, технология, техническая реальность, информационные технологии, Hi-tech, техногенная цивилизация, культура.

Trach Iu., *Ph.D., associate professor of Kyiv National University of Culture and Arts*

Of high technology in the context of civilization technogenic

In the article, given that understanding of the realities of the contemporary world largely depends on the correct interpretation of the relationship between culture and technology, the features of equipment, technology and industrial society in terms of their impact on culture. That refers to the need for the formulation of philosophical issues related to cultural analysis present stage of technological development as identify the nature of industrial society and its features, the information revolution and its impact on cultural processes in society, information technologies and their consequences for the development of culture, virtualization culture and so on.

© Трач Ю. В., 2015

It is noted that, despite the thorough study of many scholars of technology as a determining factor of social development at different stages, technological civilization like the whole phenomenon, and high technology to date been insufficiently studied. Thus, the purpose of the article the cultural analysis of high technologies in the context of technological civilization.

Noted that technology as vital for humankind as a universal means of satisfying every need, in the twentieth century. became one of the most important tools of culture. The basic characteristics of technology: technology is the artifact artificial entity specially made man; Technology is a tool that is always used as a means to meet the corresponding human needs; Technology is an independent reality, and it is opposed to nature, art, language, etc; technique is a specific way to use materials engineering, power and energy of nature; purposeful efficiency technology associated with the concept of technology. Attention is paid that difficulties analyzing the numerous and multifaceted interactions between society in general and technology fields due to the presence of different approaches to the definition of "technology". It is noted that in today's world is inseparable from the fundamental technique of the new parameter – metatehnology.

Emphasized that sociocultural technology assessment, first of all, should provide the most optimal for society search options for further technological progress.

According to the concepts V.S. Stepin, L. Mumford are values industrial society, including not only innovation and progress, but also a science that provides knowledge about the laws of change of objects and a special understanding of power and strength, not only the government man, and above all on objects. These values, according to V.S. Stepin, genome is a kind of technological civilization, its cultural and genetic code according to which it is reproduced and developed. Among the signs of our industrial society stated the following: it is built on certain values that are implemented throughout its existence; in its development it passes certain stages: genesis, development, prosperity, decline and death; within industrial society exist extraneous group with its own culture, which does not coincide with the basic culture of civilization.

It is noted that the end of the twentieth century. to change the trend towards mechanization of any information flows came another: the evolution of software and hardware goes, but it has played a secondary role, and the human component of human-machine systems becomes decisive, because the fore social communication and organization of human activity. Among those singled out information technologies Humanities Technology (political, educational, etc.), computer simulation and data processing, as well as technologies that produce different types of virtual reality. They act as an effective way of implementing complex and multidimensional inner world of the modern individual.

Emphasized that information technology is a component of spiritual culture, and, of course, have a semiotic nature; At the same time their technical features, such as instrumental and artificiality are often sidelined. This interpenetration of technology and culture, according to the author, the need for modification leads to culture in general, and as a result, there is a gradual change in the basic constants of human existence.

The article also says these so-called high technology, the creation of which is a further development of the idea of the classic era of high-tech industry and STR is a single process consisting of three stages: 1) the discovery of innovative theoretical principles; 2) the creation of a prototype and implementation of technological tests; 3) constructive revision and organization of mass production of the new product. Determined their specific characteristics: 1) they initially focused on the integration of all components of technical operations in a single system, which also includes process control and quality control; 2) the extent of the functioning of material, energy and information flows is usually not possible to describe standard for a particular industry laws, therefore need new performance criteria; 3) high-tech products can quite easily integrate into surrounding human technosphere, so developers deploy their goals marketing campaigns to their proposed products meet the most advanced preferences "universal consumer society." It is typical for high technology fast enough and significant socio-cultural effect. In addition, high-tech self-initiate cultural effects of which can not be predicted in advance.

The conclusions noted that technology is an important tool of culture, though it is trying to replace, and the suitability of technology for society depends on the culture that puts technology boundaries.

Key words: engineering, technology, engineering reality, information technology, Hi-tech, technological civilization and culture.

Розуміння реалій сучасного світу значною мірою залежить від коректної інтерпретації взаємозв'язку між культурою і технікою. Осмислення співвідношення між технологічними артефактами постіндустріального суспільства та породжуваним ними інформаційним середовищем закономірним чином призводить до формулювання світоглядних питань, пов'язаних з культурологічним аналізом сучасної стадії розвитку техніки. Зокрема йдеться про необхідність виявлення сутності техногенної цивілізації та її особливостей, інформаційної революції та її впливу на культурні процеси в суспільстві, інформаційних технологій та наслідків їхнього розвитку для культури, віртуалізації культури та багато інших нагальних питань. Поряд із цим актуальним є розгляд принципово нових технологій, що отримали назву "високі технології" – Hi-tech, які впливають на спосіб життя і цінності сучасної людини, істотно змінюють способи її існування, актуалізуючи проблему оцінювання наслідків від їх впровадження.

Вивченням техніки як визначального фактора розвитку соціуму на різних етапах займалися багато вчених, серед яких слід відзначити В. С. Стьопіна і Е. С. Деміденка, авторів концепцій техногенної цивілізації, прихильників концепцій технооптимізму (Ф. Дессауер, Г. Кан, Д. Беля, Е. Тоффлер та ін.) та технопесимізму (О. Шпенглер, К. Ясперс, Г. Маркузе, Ж. Еллюль та ін.) та багато інших. Різні аспекти проблеми становлення і розвитку західної цивілізації одержали розвиток у працях Ж. Бодрійяра, П. Дж. Бьюкенена, П. О. Сорокіна, А. Дж. Тойнбі, Дж. Франкла, Е. Фромма, С. Хантінгтона та інших. Водночас, техногенна цивілізація як цілісне явище, а також високі технології до сьогодні вивчені недостатньо.

Метою статті є історико-культурологічний аналіз високих технологій у контексту розвитку техногенної цивілізації.

Розгляд техніки, технологій і техногенної цивілізації з точки зору культурології насамперед вимагає "нетехнічного" обґрунтування техніки, тобто виявлення її відносин із культурою. На думку М. М. Шитикова [12], з'ясування головної функції техніки в культурі дасть можливість уникнути простого сумування її онтологічних характеристик. Культура є сукупністю всіх способів ставлення людини до світу, що перетворюють дійсність на осмислену для людини реальність. Техніка є одним із способів світоставлення людини, орієнтований на інструментальні цінності. Технічна реальність відрізняється від культури тим, що вона "просто забезпечує життєдіяльність людей, слугує інструментом для виживання, і лише побічно ще й пов'язана із символами, з необхідністю осмислення, олюднення реальності" [12, 9]. Поряд із цим техніка життєво необхідна для людства як універсальний засіб задоволення будь-яких потреб. Унаслідок цього в XX ст. вона стала одним з найважливіших інструментів культури.

Отже, у різних дослідженнях наводять різні основні характеристики техніки, що визначають її сутність: 1) техніка – це штучне утворення, спеціально виготовлене людиною (майстром, техніком, інженером), яка використовує при цьому певні задуми, знання і досвід; 2) техніка є інструментом, тобто завжди використовується як засіб для задоволення відповідної людської потреби (в силі, русі, енергії, захисті тощо); 3) техніка є самостійною реальністю, і вона протиставляється природі, мистецтву, мові тощо, однак, незважаючи на це, з технікою пов'язується певний спосіб існування людини, в наш час – доля цивілізації; 4) техніка є специфічним інженерним способом використання матеріалів, сил та енергії природи; 5) цілеспрямоване підвищення ефективності техніки пов'язане з поняттям технології (цивілізаційні зміни досягаються в одних випадках за рахунок винайдення нової техніки, в інших – завдяки створенню нової технології, в третіх – за рахунок поєднання перших двох).

Техніка в сучасному світі невіддільна від принципового нового параметра – технології, яка розуміється в широкому смислі (метатехнології). З розвитком останньої відбуваються кардинальні зміни способів створення техніки: замість розроблення та розрахування конструкції технічного виробу на перший план виходять "різноманітні комбінації ідеальних об'єктів техніки, які вже склалися, видів дослідницької, інженерної та проектної діяльності, яка вже склалася" [5, 188]. Багатьма дослідниками, які констатували, що вже недостатньо фіксувати динаміку соціальних технологій як явища, а є нагальна потреба в їх всебічному вивченні, потреба в нових моделях мислення і дії, адекватних темпам і цілям соціальних перетворень, було встановлено, що між суспільством у цілому і технологічною сферою є дуже складна, часто далеко не очевидна система взаємин. Багато в чому труднощі аналізу цих численних і багатоаспектних взаємодій обумовлені наявністю різних підходів до визначення поняття "технологія" (а з поняттям "високі технології" є ще більша невизначеність). Більше того, до цих пір відсутня загальна теорія, яка б пояснила закономірності її функціонування.

Нині провідним способом реалізації техніки стає метатехнологічний спосіб. Більше того, "оскільки суспільство орієнтоване переважно на майбутнє і можливе.., то турбота про майбутнє виступає на перший план" [11, 293]. Тобто йдеться не стільки про оцінювання та виправлення негативних наслідків техніки, скільки про спробу виробити метатехнологію з їх попередження. Таким чином, соціокультурне оцінювання техніки, в першу чергу, повинно передбачати пошук найоптимальніших для суспільства варіантів подальшого технічного прогресу.

Відомий фахівець В. С. Стьопін техногенною цивілізацією називає "західну цивілізацію", представлену сьогодні країнами Європи, США і Канади. На його думку, техногенна цивілізація зародилася на європейському континенті в XI–XVI століттях і у своєму становленні подолала кілька важливих віх: перша – розвиток античної культури, що подарувала людству два великих винаходи – демократію і теоретичну науку; друга – європейське середньовіччя з особливим розумінням людини як істоти, створеної за образом і подобою Бога; третя – епоха Ренесансу, коли "закладалася культурна матриця техногенної цивілізації, що починає свій власний розвиток у XVII ст." [9, 32]. Отже, техногенна цивілізація існує порівняно недовго, "трохи більше 300 років, але вона виявилася досить динамічною, рухливою і дуже агресивною: вона придушує, підкоряє собі, перевертає, буквально поглинає традиційні суспільства та їхні культури – це ми бачимо повсюдно, і сьогодні цей процес триває у всьому світі" [9, 33]. На всіх етапах розвитку техногенної цивілізації провідною була ідея світу та підкорення природи людиною. Цим вона радикально відрізняється від традиційної цивілізації, у якій діє принцип давньокитайської культури "у-вей", що вимагає невтручання в протікання природних процесів.

Важливим кроком у розробці проблеми становлення і розвитку західної техногенної цивілізації стала концепція Л. Мамфорда, який підкреслював, що колись локальні і самостійні культури вже не існують незалежно одна від одної, оскільки стає "доступною планетарна єдність" і всі проблеми перетворюються у світові й загальнопланетарні [3, 3].

З розвитком техногенної цивілізації з величезною швидкістю почав зростати темп соціальних змін. Машинні технології багаторазово підвищили продуктивність праці, змінили виробництво та умови життя мільярдів людей. Однак найголовніша зміна пов'язана із зміною системи цінностей. Для техногенної цивілізації система цінностей і життєвих змістів включала особливий погляд на людину та її роль у світі. До таких цінностей В. С. Стьопін відносить: уявлення про людину як діяльнісну істоту, яка протистоїть природі, і призначення якої полягає в перетворенні природи; розуміння природи як неорганічного світу, що представляє особливе закономірно впорядковане поле об'єктів, які виступають матеріалами і ресурсами для людської діяльності; пріоритет ідеалу вільної індивідуальності, автономної

особистості; інновації і прогрес; науку, яка дає знання про закони зміни об'єктів (наукову раціональність, науково-технічний погляд на світ); особливе розуміння влади і сили, влади не лише над людиною, а насамперед над об'єктами. Далі вчений відзначає, що "із цієї системи цінностей виростають багато інших особливостей техногенної культури. Ці цінності виступають своєрідним геномом техногенної цивілізації, її культурно-генетичним кодом, відповідно до якого вона відтворюється і розвивається" [6, 31].

Як і будь-яка інша, техногенна цивілізація у відповідності зі своїми цінностями визначає основні напрями змін, що відбуваються в розвитку людства, прискорюючи або сповільнюючи їх. "Людина в техногенній цивілізації й хотіла б не рватися до соціально нових об'єктивацій, та визначення її соціальної значущості вимагає цього. Живучи в суспільстві, особистість визначає свою значущість за правилами цього суспільства. І якщо в техногенному суспільстві значущість особистості визначається соціальною новизною її об'єктивації, то, бажаючи бути значущою у цьому суспільстві, особистість прагнутиме до об'єктивної новизни" [1, 281]. Водночас кожна культурна підсистема зберігає свої внутрішні особливості. Дійсно, навіть при побіжному погляді на соціальний, економічний і політичний устрій, наприклад, Великобританії, Туреччини і Японії, можна виокремити особливості, характерні для однієї держави і при цьому зовсім не типові для іншої. Навіть глобалізація економіки не стирає культурних відмінностей, а, скоріше, входить з ними у жорсткі протиріччя.

Отже, незважаючи на свої особливості, техногенна цивілізація має певні ознаки, загальні для всіх цивілізацій: вона будується на певних цінностях, які реалізуються протягом усього періоду її існування; у своєму розвитку вона проходить певні етапи: генезис, розвиток, розквіт, занепад і загибель; усередині техногенної цивілізації існують сторонні групи з власною культурою, що не зовсім збігається з культурою основної цивілізації.

З кінця XX ст. на зміну тенденції до технізації будь-яких інформаційних потоків прийшла інша: еволюція програмних та апаратних засобів продовжується, однак вона вже відіграє другорядну роль. Людський компонент людино-машинних систем набуває вирішального характеру, тому на перший план виходять соціальна комунікація та організація людської діяльності: "В сучасному нам суспільстві саме ця операція трансляції – визначальний, домінуючий ланцюг в тріаді повідомлення–комунікація–інтерпретація" [2, 359]. Становлення нової системи комунікації триває паралельно із зміною структури суспільства, соціальних і професійних ролей. Стрімкий розвиток інформаційних технологій в останній чверті XX ст. нині сприймається як щось закономірне. Серед цих інформаційних технологій можна виокремити гуманітарні технології (політичні, педагогічні тощо), комп'ютерне моделювання та обробка даних, а також технології, які виробляють різні види віртуальної реальності. Усі вони виступають в якості ефективного способу реалізації складного та багатомірного внутрішнього світу сучасного індивіда.

Інформаційні технології здатні однаково продуктивно передавати користувачу результати різних видів діяльності. Внаслідок цього правомірним є запитання: в чому полягає якісна специфіка цього типу технології? Її не вдається адекватно пояснити лише з допомогою посилання на "всеїдність" інформації. Справа скоріше в тому, що, як стверджує М. Хайдеггер, "інформація ін-формує, тобто повідомляє, вона водночас формує, тобто усуває та вирівнює. В якості повідомлення інформація вже є деяким пристроєм, який встановлює людей, всі предмети і стани в таку форму, яка є достатньою для того, щоб забезпечити владу людині над Землею" [10, 204]. Інформаційні технології безпосередньо пов'язані із створенням і переробленням різних знань. У перехідну епоху значення набуває прогностичне знання про межі змінюваності майбутнього, на основі якого виникають ідеї нових технологій. Останні диктують варіанти трансформації виробництва, управління, комунікації та способи відчуття людиною реальності.

Інформаційні технології є компонентом духовної культури, і безперечно, мають семіотичний характер. Поряд із цим їхні технічні ознаки, а саме інструментальність та штучність, часто відходять на другий план. Таке взаємопроникнення техніки та культури з необхідністю призводить до модифікації культури загалом, і, як наслідок, відбувається поступова зміна базових констант людського існування.

Кінець XX ст. ознаменувався поширенням ще й так званих високих технологій (High-tech, High Tech, Hi-tech, хайтек, хай-тек тощо), під якими розуміються "наукоємні, багатофункціональні, багатоцільові технології, які мають широку сферу застосування, здатні викликати ланцюгову реакцію нововведень і які здійснюють значний вплив на соціокультурну сферу" [8, 574]. Створення високих технологій є подальшим розвитком ідеї наукоємного виробництва епохи класичної НТР і являє собою єдиний процес, що складається з трьох стадій: 1) відкриття новаторських теоретичних принципів; 2) створення дослідного зразка та здійснення технологічних випробувань; 3) конструктивне доопрацювання та організація масового виробництва нового виробу.

Високі технології володіють кількома специфічними характеристиками. По-перше, вони початково орієнтовані на об'єднання всіх компонентів технічних операцій в єдину систему, в яку також включені управління технологічним процесом та контроль якості продукції. Це дає змогу оперативно задовольняти будь-які, навіть найсуворіші, порівняно із загальноприйнятими нормами, вимоги споживачів. По-друге, в межах такої системи функціонування матеріальних, енергетичних та інформаційних потоків зазвичай не вдається описати стандартними для певної галузі промисловості закономірностями, внаслідок чого потрібні нові критерії продуктивності. По-третє, високотехнологічні вироби можна

доволі швидко інтегрувати в оточуючу людину техносферу. Тому їхні розробники розгортають цілі маркетингові кампанії, щоб пропонована ними продукція відповідала найпередовішим уподобанням "суспільства всезагального споживання".

Знання наслідків впливу високих технологій на суспільство є досить важливим, однак наявні наукові доробки з цього питання мають найчастіше констатуючий або описовий характер, що недостатньо сприяє вирішенню виникаючих соцікультурних та інших проблем. Крім того, в соціально-гуманітарних дослідженнях спостерігається деяке "запізнювання" у вивченні тенденцій розвитку високих технологій, що частково пов'язане із лише спробою України інтегруватися в міжнародне співтовариство на рівні нових технологій.

Говорячи про високі технології (тобто нанотехнологїі, біотехнології та інформаційні технології), слід зазначити, що для них характерний досить швидкий і значний соціокультурний ефект. Високі технології завжди змінюють мережу підтримки технології, але сучасні високі технології, в першу чергу інформаційні, за дуже короткий проміжок часу (від кількох років до кількох місяців) розповсюджуються в усіх секторах економіки, їх мережі підтримки тісно переплетені. Продукти, вироблені на основі Hi-tech, практично завжди стають якою-небудь ланкою іншого автоматизованого високотехнологічного процесу. Завдяки розширенню процесів автоматизації всіх етапів створення технології Hi-tech витісняють людину й із сфери формулювання завдань.

Сучасні високі технології значно впливають і на спосіб життя людини, і на її діяльність, і на саму людину. Через їхній зростаючий вплив на соціокультурні системи формуються подвійні позитивні зворотні зв'язки: значущість Hi-tech у розвитку суспільства зростає, тому збільшується фінансування сфери високих технологій, що зумовлює розширення hi-tech-виробництв і збільшення кількості фахівців у цій сфері. Це призводить до створення і впровадження все нових високих технологій, подальшого розширення hi-tech-виробництв і перебудови системи освіти в бік збільшення підготовки кількості фахівців для даної сфери, і як наслідок – до всезростаючого впливу Hi-tech на соціум і культуру.

Сучасні соціокультурні системи (і сама людина) вимушені постійно обирати між альтернативними шляхами розвитку. Високі технології ініціюють ефекти самоорганізації соціокультурних систем, які не можна заздалегідь спрогнозувати. Високі технології вимагають для свого створення новітнього міждисциплінарного наукового знання (не лише природничо-наукового і технологічного, а й соціально-гуманітарного). Hi-tech взаємопов'язані між собою і взаємообумовлюють один одного, але при цьому основою розвитку Hi-tech є інформаційні технології.

Сучасні високі технології, крім особливого менеджменту, вимагають й особливого маркетингу. Новий продукт, зважаючи на свою новизну, ще не відомий споживачеві. Hi-tech формують новий ринок і нові потреби, що поряд із високою конкуренцією примушує розпочинати реплікацію продуктів Hi-tech ще до початку стадії технологічного процесу, коли привабливі образи майбутнього продукту починають тиражуватися до створення самого продукту. Фізичний термін служби продуктів Hi-tech став більшим за термін їх створення і виведення на ринок, але з причини швидкого морального старіння продукти Hi-tech можуть і не доходити до стадії реплікації або ця стадія виявляється досить нетривалою.

Для свого створення високі технології вимагають висококваліфікованих і висококомпетентних фахівців, але від масового споживача – лише наявність функціональної письменності. Саме Hi-tech демонструють, що в розвинутому суспільстві орієнтації на функціональну письменність недостатньо, оскільки це зумовлює зниження технічної письменності фахівців і не сприяє формуванню мотивації на постійне поповнення знань у сфері сучасної техніки і набуття навичок її використання. Натомість це сприяє формуванню ставлення до Hi-tech як до дива, зумовлює збільшення залежності і безпорадності людини перед технікою і технологіями і знижує відповідальність за наслідки використання технологій.

Це стає небезпечним у зв'язку з тим, що зацікавлений в одержанні прибутків від реалізації інноваційних проектів у високотехнологічній сфері бізнес може замовчувати негативні наслідки від використання Hi-tech. Водночас науково-технологічне знання стає все більше залежним від думки звичайних людей, які виступають і споживачами hi-tech-продуктів, і експертами при оцінюванні високих технологій, тому сьогодні в біоетиці (органічне поєднання новітніх досягнень біологічної науки і медицини з духовністю), з одного боку, кожен аргумент повинен бути сформульований у зрозумілих термінах, з іншого − суспільні експерти повинні розуміти природу і сенс техніки і технологій, у тому числі соціогуманітарних технологій, механізми їхнього впливу на суспільство, культуру і людину, і критично їх осмислювати.

Нині швидкими темпами прогресують і технології комунікації, генна інженерія, нанотехнології, виготовлення нових матеріалів. Однак появу інших високих технологій, здатних суттєво змінити майбутнє, наперед спрогнозувати дуже важко: "Новий продукт, з огляду на свою принципову новизну, ще не відомий споживачу. Сьогодні споживача "форматують" під продукцію високих технологій" [13, 582].

Висновок. Таким чином, техніка в XX ст. стала універсальним засобом задоволення будь-яких потреб людини та найбільш важливим інструментом культури. Однак якщо техніка намагається підмінити собою культуру, тобто редуціювати світ до технічної реальності, то це призводить до неприпустимого для людства результату – до втрати світоглядних орієнтирів в середньотерміновій перспективі. Метатехнологія та високі технології є прикладом стихійного технічного проектування майбутнього. В обох випадках світоглядні орієнтири в явному вигляді не задаються.

Сучасна людина вже не може існувати без техніки і технологій, які роблять її життя комфортнішим. З'являтимуться все нові і нові високі технології. Але управління технічним прогресом не може більше ґрунтуватися переважно на принципах прагматизму і на цінностях техногенної цивілізації. Придатність технологій для суспільства залежить від культури, яка, в певному значенні, ставить кордони технології.

Література

1. Беляев В. А. Антропология техногенной цивилизации на перекрестке позиций / В. А. Беляев. – М., 2007. – 413 с.
2. Іванов Д. В. Общество как виртуальная реальность / Д. В. Іванов // Информационное общество : сб. – М. : ООО "Издательство АСТ", 2004.
3. Кайсарова Ж. Е. Проблема становления техногенной цивилизации в исторической концепции Льюиса Мамфорда : автореф. дис. … канд. ист. наук / Ж. Е. Кайсарова. – Казань, 2001.
4. Негодаев И. А. Филофия техники : учеб. пос. / И. А. Негодаев. – Ростов-на-Дону : ДГТУ, 1998.
5. Розин В. М. Философия техники: От египетских пирамид до виртуальной реальности / В. М. Розин . – М. : Nota Bene, 2001.
6. Степин В. С. Проблема будущего цивилизации / В. С. Степин // Будущее России в зеркале синергетики. – М., 2006.
7. Тапризян Г. А. Техника, культура, человек / Г. А. Тапризян. – М. : Наука, 1986.
8. Философия математики и технических наук / под обш. ред. проф. С. А. Лебедева. – М. : Академический проект, 2006.
9. Фурсов А. И. Возникновение капитализма и европейская цивилизация: социогенетические интерпретации / А. И. Фурсов // Социс. – 1990. – № 10.
10. Хайдеггер М. Положение об основании: Статьи и фрагменты / М. Хайдеггер : пер. с нем. О. А. коваль. – СПб. : Алатейя, 1999.
11. Хюбнер К. Критика научного разума / К. Хюбнер ; пер. с нем. И. Т. Касавина. – М. : Ин-т философии РАН, 1994.
12. Шитиков М. М. Тема культуры в проблемном поле философии техники / М. М. Шитиков // Человек. Культура. Управление : сб. науч. тр. / под общ. ред. И. А. Коха. – Екатеринбург : Изд-во УГГГА, 2001.

References

1. Beliaev, V.A. (2007). *Antropologiia tekhnogennoi tsivilizatsii na perekrestke pozitsii* [Anthropology technological civilization at the intersection point]. Moscow [in Russian].
2. Ivanov, D.V. (2004). Obshchestvo kak vyrtualnaia realnost [Society as a virtual reality] *Informatsyonnoe obshchestvo* Voscow : OOO Izdatelstvo AST [in Russian].
3. Kaisarova, Zh.E. (2001). Problema stanovleniia tekhnogennoi tsivilizatsii v istoricheskoi kontseptsii L'iuisa Mamforda [The problem of formation of technological civilization in the historical concept of Lewis Mumford] Extended abstract of candidate's thesis. Kazan' [in Russian].
4. Negodaev, I.A. (1998). *Filosofiia tekhniki* [Philosophy of Technology]. Rostov-na-Donu : DGTU [in Russian].
5. Rozin, V.M. (2001). *Filosofiia tekhniki: Ot egipetskikh piramid do virtual'noi real'nosti* [Philosophy of Technology: From the Egyptian pyramids to virtual reality]. Moscow : Nota Bene [in Russian].
6. Stepin, V.S. (2006). Problema budushchego tsivilizatsii [The problem of the future of civilization]. *Budushchee Rossii v zerkale sinergetiki*. Moscow [in Russian].
7. Taprizian, G.A. (1986). *Tekhnika, kul'tura, chelovek* [Technology, culture, people]. Moscow : Nauka [in Russian].
8. Lebedeva, S.A. (ed.) (2006). *Filosofiia matematiki i tekhnicheskikh nauk* [The philosophy of mathematics and technical sciences]. Moscow :: Akademicheskii proekt [in Russian].
9. Fursov, A.I. (1990). Vozniknovenie kapitalizma i evropeiskaia tsivilizatsiia: sotsiogeneticheskie interpretatsii [The emergence of capitalism and Western civilization: sotsiogeneticheskie interpretation]. *Sotsis*, (10) [in Russian].
10. Khaidegger, M. (1999). Polozhenie ob osnovanii: Stat'i i fragmenty [Regulations on the basis of: Articles and fragments]. (O.A. Koval', Trans.). St. Petersburg: Alateiia [in Russian].
11. Khiubner, K. (1994). Kritika nauchnogo razuma [Kritik der wissenschaftlichen Vernunft]. (I.T. Kasavina, Trans.). Moscow : In-t filosofii RAN [in Russian].
12. Shitikov, M.M., Kokham I.A. (ed.) (2001). Tema kul'tury v problemnom pole filosofii tekhniki [The theme of culture in the troubled field of philosophy of technology]. *Chelovek. Kul'tura. Upravlenie* : sb. nauch. tr. Ekaterinburg : Izd-vo UGGGA [in Russian].

УДК 37.035

Філіна Антоніна Петрівна
кандидат педагогічних наук, доцент,
професор Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ СФЕРИ КУЛЬТУРИ У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ НОВИХ УМОВ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті розглядаються тенденції розвитку закладів сфери культури різних типів з огляду на формування нових умов культурної політики нашої країни. Аналізується роль держави у створенні закладів культури, проблеми їх фінансування та питання, які виникають у здійсненні культурно-просвітницької діяльності.

Ключові слова: заклади культури, культурно-освітній простір, тенденції розвитку культури, державна культурна політика.

Филина Антонина Петровна, *кандидат педагогических наук, доцент, профессор Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств*

Тенденции развития учреждений сферы культуры в контексте становления новых условий культурной политики

В статье рассматриваются тенденции развития учреждений сферы культуры различных типов с учетом формирования новых условий культурной политики нашей страны. Анализируется роль государства в создании учреждений культуры, проблемы их финансирования и вопросы, которые возникают в осуществлении культурно-просветительской деятельности.

Ключевые слова: учреждения культуры, культурно-образовательное пространство, тенденции развития культуры, государственная культурная политика.

Filina Antonina, *Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor, Professor National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts*

Modern trends and consumers culture in the context of new cultural policy terms of state

The article tells about the tendencies in the development of culture institutions of various types taking into consideration the cultural policy, the role of state in culture institution creation, their financing problems of cultural and educational activity.

The Law of Ukraine "On Culture" defines legal bases of cultural activities. They are regulated by public relations related to the creation, use, distribution, preservation of cultural heritage and cultural values, and are focused on provi?ing access to them.

In Article 1 of the basic terms, namely the basic network of cultural institutions – Plex complementary enterprises, institutions, organizations and cultural institutions of the state and municipal Ownership, which are aimed at creating conditions for the development of human creativity, collecting , storage, use and dissemination of material and spiritual cultural values, scientific development, and to ensure the integrity of the cultural space of Ukraine, the accessibility of the national cultural heritage, the rights of citizens in culture; domestic (national) cultural product – a cultural good and cultural values created (provided) by domestic manufacturer; grant financial resources provided to nonrepayable basis subject in activities in the field of culture for the implementation of cultural and artistic project; activities in the field of culture (cultural activities) – creative, economic, scientific, library, information, museum, educational, cultural, recreational and entertainment activities aimed at creating, copying, distribution, demonstration, promotion, preservation and use of cultural goods and values to meet the cultural needs of citizens; cultural institution – a legal entity, main actity of which is the work of cultural or structural unit of a legal entity, whose functions consist in carrying out activities in the field of culture.

The main principles of the state policy in the field of culture are: recognition of culture a major factor identity Ukrainian people – citizens of Ukraine of all nationalities (hereinafter – the Ukrainian people); promoting the creation of a unified cultural space of Ukraine, preservation integrity culture; the protection and preservation of cultural heritage as the foundation of national culture, caring for the development of the culture; promoting the humanistic ideas, high moral principles in public life; freedom of creativity, intellectual property rights, copyright and related rights; guaranteeing the rights of citizens in culture; creating conditions for their personal development, increasing cultural level, aesthetic education of citizens, availability of cultural education for children and youth, satisfaction of cultural needs of the Ukrai?ian people, development of cultural institutions regardless of ownership, involvement in the cultural sphere investment funds from paid services, charity and other sources not prohibited by law; to promote activities of professional creative unions and NGOs in the field of culture, active functioning of the state language in Ukraine's cultural space, public access to culture values; definition of aesthetic education of children and youth a priority the development of culture; provision of basic network of cultural, educational cultural sphere; support for cultural activities associated with the production and distribution of electronic and print media, audio and audiovisual products, development of computer technologies and increase of their potential for increased access and involvement of the public in activities in the field culture etc; promotion of Ukrainian national culture in all its diversity and world cultural heritage in Ukraine; support the domestic producer in culture; ensuring the development of international cultural cooperation; the creation of an insurance fund of documentation on cultural values and documents for culture heritage.

The state of priority creates conditions for: development of Ukrainian culture, development of national minorities of Ukraine; conservation, restoration and protection of historical heritage; aesthetic education of citizens, especially children and youth; expand cultural institutions in rural places. Network sphere of culture is formed in order to: ensure the

© Філіна А. П., 2015

development of culture, of all genres and art forms, as well as the integrity of national culture; the rights of citizens of Ukraine in the sphere of culture, ensuring the availability of national cultural heritage, cultural wealth and artistic creativity through compliance with government social standards in the service sector cultural institutions.

Keywords: cultural institutions, cultural and educational space, development trends of culture, state cultural policy.

У законі України "Про культуру" [1] визначено правові засади діяльності у сфері культури, регулюються суспільні відносини, пов'язані зі створенням, використанням, розповсюдженням, збереженням культурної спадщини та культурних цінностей, і спрямування на забезпечення доступу до них.

У статті 1 Закону визначені основні терміни, а саме: базова мережа закладів культури – комплекс підприємств, установ, організацій і закладів культури державної та комунальної форми власності, діяльність яких спрямована на створення умов для забезпечення розвитку творчості людини, збирання, збереження, використання і поширення інформації про матеріальні та духовні культурні цінності, наукові розробки, а також на забезпечення цілісності культурного простору України, доступності національного культурного надбання, дотримання прав громадян у сфері культури; вітчизняний (національний) культурний продукт – культурні блага і культурні цінності, створені (надані) вітчизняним виробником; грант – фінансові ресурси, що надаються на безповоротній основі суб'єкту, який провадить діяльність у сфері культури, для реалізації культурно-мистецького проекту; діяльність у сфері культури (культурна діяльність) – творча, господарська, наукова, бібліотечна, інформаційна, музейна, освітня, культурно-дозвіллєва та розважальна діяльність, спрямована на створення, тиражування, розповсюдження, демонстрування, популяризацію, збереження і використання культурних благ та культурних цінностей для задоволення культурних потреб громадян; заклад культури – юридична особа, основною діяльністю якої є діяльність у сфері культури, або структурний підрозділ юридичної особи, функції якого полягають у провадженні діяльності у сфері культури; культура – сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти; культурний простір України – сфера, в якій відповідно до законодавства провадиться культурна діяльність та задовольняються культурні, інформаційні та дозвіллєві потреби громадян, що охоплює, зокрема, радіо і телебачення, періодичні друковані видання та книговидавничу продукцію, ринок культурних благ, а також культурно-мистецьке середовище; культурні блага – товари та послуги, що виробляються в процесі провадження діяльності у сфері культури для задоволення культурних потреб громадян (книги, художні альбоми, аудіовізуальні твори та їх демонстрування, аудіопродукція (музичні звукозаписи), твори та документи на новітніх носіях інформації, вироби художніх промислів, театральні та циркові вистави, концерти, культурно-освітні послуги тощо); культурно-мистецька громадськість – митці та працівники закладів культури, інші працівники, об'єднані в професійні творчі спілки, національно-культурні товариства; культурно-мистецька освіта – спеціальна освіта у сфері культури і мистецтва; культурно-мистецький проект – форма культурної діяльності з визначеними метою і строком реалізації (досягнення мети), а також цільовим фінансуванням згідно з кошторисом (бюджетом); мистецтво – творча художня діяльність у сферах: літератури, архітектури, скульптури, живопису, графіки, декоративно-вжиткового мистецтва, музики, танцю, театру, кіно та інші види діяльності людини, що відображають дійсність у художніх образах; мистецьке аматорство – непрофесійна творча діяльність окремих осіб або колективів, що не є для них основним заняттям і не має на меті отримання доходів; національне культурне надбання – сукупність унікальних культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України; національно-культурна державна цільова програма – програма, спрямована на створення сприятливих умов національно-культурного розвитку, збереження національно-культурної спадщини, задоволення інтелектуальних та духовних потреб людини, та цільова регіональна програма у сфері культури, що передбачають вирішення питань, пов'язаних з діяльністю та розвитком базової мережі закладів культури всіх рівнів або відповідного рівня, а також реалізацію культурно-мистецьких проектів і здійснення державними та недержавними закладами культури заходів, що фінансуються з державного та/або місцевих бюджетів; нематеріальна культурна спадщина – звичаї, форми показу та вираження, знання, навички, що передаються від покоління до покоління, постійно відтворюються спільнотами та групами під впливом їхнього досвіду, оточення, взаємодії з природою, історії та формують у них почуття самобутності та наступності, сприяючи таким чином повазі до культурного розмаїття і творчості людини; об'єкти культурного призначення – цілісні майнові комплекси клубних закладів (клубів, будинків культури, палаців культури тощо), парків культури та відпочинку, бібліотек, музеїв, архівів історико-культурних заповідників, театрально-видовищних закладів (театрів, філармоній, концертних організацій, музичних колективів, ансамблів тощо), кінотеатрів, інших закладів культури; пам'ятки культурної спадщини, предмети колекцій, зібрання, фонди, будівлі, споруди культурного призначення та інші культурні цінності; працівник культури (працівник у сфері культури) – професійний творчий працівник або працівник закладу культури чи інша фізична особа, яка провадить діяльність у сфері культури; професійний творчий працівник – особа, яка провадить творчу діяльність на професійній основі, результатом якої є створення або інтерпретація творів у сфері культури та мистецтва, публічно пред-

ставляє такі твори на виставках, шляхом публікації, сценічного виконання, кіно-, теле-, відеопоказу тощо та/або є членом творчої спілки, та/або має державні нагороди за діяльність у сфері культури та мистецтва; суб'єкти діяльності у сфері культури – фізичні та юридичні особи, що провадять культурну діяльність або реалізують владні повноваження у сфері культури; творча діяльність – індивідуальна чи колективна творчість, результатом якої є створення або інтерпретація творів, що мають культурну цінність [1].

Основними засадами державної політики у сфері культури є:

- визнання культури одним з основних факторів самобутності Українського народу – громадян України всіх національностей (далі – Український народ);
- сприяння створенню єдиного культурного простору України, збереженню цілісності культури;
- захист і збереження культурної спадщини як основи національної культури, турбота про розвиток культури;
- сприяння утвердженню гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті;
- забезпечення свободи творчості, захист прав інтелектуальної власності, авторського права і суміжних прав;
- гарантування прав громадян у сфері культури;
- створення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня, естетичного виховання громадян, доступності освіти у сфері культури для дітей та юнацтва, задоволення культурних потреб Українського народу, розвитку закладів культури незалежно від форми власності, залучення до сфери культури інвестицій, коштів від надання платних послуг, благодійництва, інших не заборонених законодавством джерел;
- сприяння діяльності професійних творчих спілок та громадських організацій у сфері культури, активному функціонуванню державної мови в культурному просторі України, доступу громадян до культурних благ;
- визначення естетичного виховання дітей та юнацтва пріоритетом розвитку культури;
- забезпечення діяльності базової мережі закладів культури, закладів освіти сфери культури;
- підтримка діяльності у сфері культури, пов'язаної з виготовленням і розповсюдженням електронних та друкованих засобів масової інформації, аудіо- та аудіовізуальної продукції, розробленням комп'ютерних технологій та підвищенням їх потенціалу для розширення доступу та залучення громадськості до діяльності у сфері культури тощо;
- пропагування української національної культури у всій її різноманітності за кордоном та світового культурного надбання в Україні;
- підтримка вітчизняного виробника у сфері культури;
- забезпечення розвитку міжнародного культурного співробітництва;
- створення страхового фонду документації про культурні цінності та документів на об'єкти культурної спадщини [4].

Пріоритети державної політики у сфері культури визначаються: програмами Президента України, щорічним посланням Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України та програмами діяльності Кабінету Міністрів України, в яких обов'язково враховуються аспекти розвитку культури; державними цільовими програмами у сфері культури, що розробляються і затверджуються згідно із законодавством.

Держава у пріоритетному порядку створює умови для: розвитку культури української нації, корінних народів та національних меншин України; збереження, відтворення та охорони історичного середовища; естетичного виховання громадян, передусім дітей та юнацтва; розширення культурної інфраструктури села.

Мережа сфери культури формується з метою: забезпечення розвитку сфери культури, всіх жанрів і видів мистецтва, а також цілісності національної культури; дотримання прав громадян України у сфері культури, забезпечення доступності національного культурного надбання, культурних благ та мистецької творчості шляхом дотримання державних соціальних нормативів у сфері обслуговування закладами культури [4].

Базова сфера культури формується органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування під час формування та забезпечення функціонування мережі закладів культури керуються державними соціальними нормативами у сфері обслуговування закладами культури, передбаченими Законом України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії".

Загальнодержавний рівень мережі закладів культури складають державні (бібліотеки, музеї, галереї, заповідники, цирки, музичні колективи й ансамблі, культурно-інформаційні та культурно-просвітницькі центри, навчальні заклади культури і мистецтва, кіностудії, художні галереї, виставки національного (загальнодержавного) значення тощо) та національні заклади культури [6].

Місцевий рівень мережі закладів культури складають комунальні заклади культури (бібліотеки, музеї, галереї, заповідники, виставки, театри, філармонії, концертні організації, мистецькі колективи, кіно-, відео-установки, кінотеатри, кіновідеопрокатні підприємства, об'єднання, палаци і будинки куль-

тури, інші клубні заклади, навчальні заклади культури і мистецтва, початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади, . центральні парки культури і відпочинку тощо).

На підставі державних соціальних нормативів забезпечення населення закладами культури і культурними послугами спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері культури затверджує перелік закладів культури мережі загальнодержавного рівня, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування затверджують переліки закладів культури мережі місцевого рівня.

Статус національного може надаватися закладу культури, який досяг найвищих показників у розвитку та примноженні національного культурного надбання, реалізації ідеї національного відродження і є провідним серед закладів культури відповідного рівня.

Порядок надання закладу культури статусу національного визначається законодавством.

Безумовно, ефективне педагогічне регулювання клубною роботою неможливе без наявності певних умов, як то управлінських, організаційних, технологічних, фінансових, кадрових; налагодження системи підвищення професійної кваліфікації клубних спеціалістів; творчих заходів; систематичної оцінки діяльності клубного закладу. Водночас слід враховувати: соціально-економічну ситуацію в країні та правову базу; сучасні тенденції розвитку індустрії дозвілля та особливості формування ринку послуг; традиції національної педагогіки й культури та інноваційні методи освіти і виховання; якісність та систематичність соціально-культурних послуг.

Процес виховання в клубі відрізняється від процесу виховання в навчальній діяльності метою, складом відвідувачів, формами занять. Дозвіллєві заходи за змістом та формою набагато різноманітніші, ніж навчальні та професійні; важливе значення має сам процес, а не досягнутий результат. Специфіка виховного впливу клубу полягає в добровільності. Важливим завданням клубних працівників є створення умов та надання можливостей для цікавого, змістовного відпочинку, для розширення світогляду, поповнення знань, удосконалення умінь та навичок, які потім можуть бути перенесені до інших сфер життєдіяльності. Самоосвіта у сфері дозвілля здійснюється через читання; участь у семінарах-практикумах, дискусіях, ділових іграх, екскурсіях; прослуховування музики; перегляд науково-популярних та документальних фільмів. А формування вміння використовувати набуті в клубі навички в різних життєвих ситуаціях допоможе особистості результативніше проявити свої творчі здібності, вміло застосувати і набуті знання в трудовому процесі і в позаробочий час – у навчанні, побуті, громадській роботі, розвагах, під час відпочинку.

Синтетична спрямованість клубу дозволяє збирати під одним дахом людей із різними вміннями та інтересами, створює умови для їхнього спілкування і взаємного збагачення.

Отже, заклади культури клубного типу мають значний педагогічний потенціал впливу на відвідувачів. Однак ефективне використання цього потенціалу потребує від закладів культури постійного удосконалення: матеріально-технічного, кадрового, інформаційно-методичного. Завданням клубу є створення умов для відповідного проведення дозвілля; підвищення рівня знань, умінь, навичок населення.

До пріоритетних напрямів роботи закладів культури варто віднести:

- сприяння створенню єдиного регіонального культурного простору, збереження цілісності національної культури;
- сприяння утвердженню гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті;
- захист і збереження історико-культурної спадщини як основи національної культури, турботу про подальший розвиток традиційних культур народів та етносів, які населяють Закарпаття;
- здійснення інформаційного, технологічного та лабораторного забезпечення галузі, нагромадження фундаментальних та оперативних інформаційно-технологічних відомостей, приведення системи методичного забезпечення у відповідність до потреб реформування і оновлення всієї культурно-освітньої роботи;
- активізацію культурно-просвітницької та виховної роботи серед населення, насамперед серед дітей і підлітків, через відродження національних свят та обрядів, пропаганду кращих духовних надбань українського народу, підтримку та розвиток традицій, спрямованих на зміцнення української родини, виховання любові до рідної землі, формування демократичного світогляду, самосвідомості та національної гідності громадян України.

Серед клубних закладів чільне місце щодо виконання вищезазначених завдань надається музеям, культурно-історичним заповідникам.

Музей є унікальним культурним інститутом, що існує понад 300 років. Всього у світі існує понад 35 тисяч музеїв. Музеї України є невід'ємною частиною світової музейної спільноти. Особливістю українського музейництва, започаткованого ще в XIX ст., був тісний зв'язок із потребами суспільства.

Нині в Україні діє 61 історико-культурний заповідник (з них 14 національних), а також майже 400 музеїв (7 національних). Під охороною держави – понад 130 тис. пам'яток. Цією величезною галуззю має опікуватися Державна служба з питань національної культурної спадщини, яка створюється відповідно до Указу Президента України від 20.03.2005 №680 "Про Міністерство культури і туризму України" на базі нині діючої Державної служби охорони культурної спадщини та Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України. Розроблено положення про Службу, формується її структура.

До Списку всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО включено лише три українські об'єкти – Софійський собор, Києво-Печерську Лавру в Києві, історичний центр Львова. 2003 р. до попереднього Списку всесвітньої культурної спадщини внесено комплекс споруд Бахчисарайського ханського палацу.

Постановою Кабінету Міністрів України від 10.06.05 № 441 "Про Координаційний комітет з проведення Загальнонаціональної акції "Відродимо Хортицю" затверджено склад і положення координаційного комітету цієї важливої акції, розробляється план її заходів, триває робота з розроблення Державної програми розвитку Національного заповідника "Хортиця" на 2006-2010 рр.

Останнім часом поліпшилася ситуація із поповненням бібліотечних фондів, яка протягом 90-х рр. була просто критичною. Цьому сприяло ухвалення Державної програми поповнення бібліотечних фондів, програми "Українська бібліотечна серія".

Беручи до уваги досвід розвинених країн, бібліотеки активно застосовують у своїй роботі інформаційні та телекомунікаційні технології. Нині всі головні регіональні бібліотеки мають доступ до Інтернету та наполегливо працюють над створенням власних баз даних.

Посилилися міжнародні контакти українських митців, діячів культури. Численні виступи українських виконавських колективів, виставки творів із колекцій провідних українських музеїв, експозиції українських художників сприяють зміцненню міжнародного авторитету України. Українські митці з успіхом беруть участь у багатьох міжнародних кіно-та театральних фестивалях, зокрема, Венеціанському бієнале, Берлінському та Канському кінофестивалях, де документальний фільм із незалежної України вперше виборов почесний приз.

Проводиться велика робота над розширенням та вдосконаленням договірно-правової бази співробітництва в галузі культури з іноземними державами.

Пріоритетом цього є розбудова відносин з країнами Євросоюзу та європейськими органами – Єврокомісією, Радою Європи, участь у їхніх культурницьких програмах. Зокрема, проведення в Києві П'ятого (розширеного) міністерського колоквіуму за проектом Ради Європи "STAGE". У колоквіумі взяли участь 48 делегацій європейських країн на рівні міністрів культури, які розпочали свою участь у Європейській програмі оглядів національних культурних політик. Міністерство культури і туризму проводить підготовку до візитів експертних груп Ради Європи, фахівці Українського центру культурних досліджень розпочали підготовку до розробки національного звіту про розвиток культури та культурної політики в Україні.

Роки незалежності, попри всі складнощі, які переживало українське суспільство, характеризувалися відродженням традицій, народної творчості, обрядів, звичаїв, ремесел, а поруч із цим – утворенням нових форм сучасного дозвілля. Клубні заклади для значної частини громадян, особливо у сільській місцевості, часто залишаються єдиними доступними осередками культури. Станом на 01.01.2004 р. в Україні функціонували 19°614 клубних закладів, з них на селі -16400.

Із перших днів свого заснування (1919-1920 рр.) клуби справді були чи не єдиними центрами виховання і формування особистості. Людина приходила на такі заходи, щоб набути знання, поповнити ті, які вона здобула в сім'ї, школі, трудовому колективі. Кожна особистість, незалежно від віку, расової приналежності, могла взяти участь у роботі будь-якого гуртка, чи в якомусь заході. Вона могла проявити свої здібності, отримати різні навики, а головне – відпочити. Саме клуб міг запропонувати щось своє в дозвіллєвій діяльності.

Клуб у своєму арсеналі діяльності має багато різних форм впливу на особистість. Але сьогоднішній світ швидко рухається, потребує ефективності й сучасності. Сучасна особистість розумна, освічена, вихована. На неї і проти неї працює весь інформаційний простір. Над вихованням і формуванням сучасних людей з одного боку стало працювати набагато легше, з іншого – важче. Сьогодення потребує перебудови. Клубні заклади повинні бути іншими.

Культурна кооперація в Європі формується нині в контексті широкого багатостороннього потоку проектів та ініціатив, що пропонуються, розробляються та реалізуються окремими митцями, непрофесійними організаціями, місцевими музеями, театрами та компаніями, службами з мистецького управління, місцевими та регіональними органами управління, а також національними урядами та їхніми структурними урядовими організаціями. Проектів із залученням виключно національних урядів залишається дедалі менше встановленої норми. В цьому контексті під сумнівом залишається можливість урядових організацій вийти за рамки логіки дипломатії, бюрократії та просування та долучитися до інших вимірів кооперації. Всупереч труднощам, спричиненим багатьма факторами, держава виконує свою роль у заповненні прогалин, що мають місце в Європі, між вітчизняними культурними програмами та створенням всеохоплюючого Європейського культурного простору, залученням культурних кіл та наявністю ресурсів у разі появи нових аудиторій.

Поняття культурна кооперація вбачає будь-яку форму інституційної кооперації (із залучанням, як мінімум, двох європейських країн), між національними управліннями чи їхніми підрозділами, яким національними управліннями надано спеціальні повноваження для ведення культурної кооперації з метою підтримки та поширення загальних інтересів у культурному аспекті. "Культурна кооперація" може бути міжурядовою культурною кооперацією.

Міністерство проаналізувало Зі європейську країну (15 дійсних членів Європейського Союзу, 13 приєднаних країн та 3 членів Європейського Економічного Простору (Ісландія, Ліхтенштейн та Норвегія). Особлива увага приділяється організаціям, якими є національні управління (урядові департаменти та агенції, що працюють на комерційній основі від уряду, такі як Мистецькі ради); міжнародні

культурні інститути (національні культурні інститути, активно задіяні в підтримці та поширенні культури та мови своєї держави за кордоном; національні культурні організації, такі як Національний театр, Національний музей, Національний оркестр чи Національна бібліотека); та будь-які інші органи державної влади, яким надано спеціальні повноваження національними управліннями для здійснення транснаціональної культурної кооперації, включаючи місцеві та регіональні управління, де це є можливим.

Уряди схиляються до участі в міжнародній культурній кооперації здебільшого з політичних, а не культурних цілей. У певному розумінні міжнародна культурна кооперація може розглядатись як поширена форма дипломатії, особливо в рамках діяльності Міністерства іноземних справ.

Останні роки продемонстрували розвиток інтеграції в технічному логістичному та управлінському напрямах зовнішньої культурної діяльності, в якій беруть участь національні уряди. Національні культурні інститути, включаючи національні театри, балетні групи чи національні музеї часто згадуються в планах із міжнародної культурної кооперації, що передбачає їхню спрямованість до транснаціональної мобільності. Інститути можуть вбачати в цьому втручання в їхні мистецькі плани, що на додаток змушує їх порушувати тенденцію спрямування виключно на національну аудиторію.

У загальних рисах Європейська культурна кооперація змінюється в напрямку від виключно урядової діяльності до урядової підтримки діяльності, що пропонується приватними та непрофесійними культурними організаціями. Підтримка позаурядової діяльності розглядається в певному розумінні як найліпша форма опосередкованої, непрямої культурної дипломатії, що слугує інтересам урядів, культурних операторів та аудитору.

Існують сумніви з приводу визначення поняття так званої "кооперації". Чи не визначається вона іноді через поняття рекламної діяльності? Адже кооперація в цьому контексті рідко передбачає безкорисливість доброї волі, хоча існують райони частково безробітних, та іноді може мати місце взаємовигідна діяльність щодо створення привабливих умов для залучення туристів. Така кооперація може мати місце лише в разі наявності відкритої партнерської ініціативи.

Кооперація – це не абстрактне поняття доброї волі, а сутність культурного виживання та загострення критичної свідомості в суспільстві.

Естетичне спрямування та сутність міжурядової культурної кооперації ведуть до залежності від традиційних мистецьких форм. Виключення можуть мати місце у візуальних та виконавчих видах мистецтва, переважно за умов, коли на відповідному рівні може бути забезпечено зниження проявів класичних форм.

Основними заходами кооперації у сфері візуальних видів мистецтва європейських країн є загальноухвалені, традиційні мистецькі виставки. Участь у головних подіях, таких як міжнародні мистецькі бієнале та мистецькі ярмарки, відіграє також важливу роль у національній урядовій політиці цього сектора. Мистецький обмін та представництва здебільшого підтримуються та фінансуються багатьма міністерствами, що виступають як провідники організації кооперaційної мережі між міністерствами та мистецькими університетами.

Національні мистецькі музеї відіграють допоміжну та іноді унікальну роль у культурній кооперації. Виходячи з факту, що основним видом їхньої діяльності є виставки, вони спрямовуються на забезпечення сфери, що підтримується посольствами, культурними центрами, інститутами та міністерствами, хоча й мають власну тематичну лінію та бюджет, їхня діяльність зорієнтована на співпрацю з іншими національними музеями, що функціонують поза межами існуючої мистецької мережі.

Не існує підстав очікувати кардинальних змін у національних пріоритетах кооперaційної діяльності в сфері візуального мистецтва наступні декілька років. Більша частина урядової діяльності у сфері виконавчого мистецтва стосується питань фінансування, переважно зосереджених на ініціативах, що породжується сектором як таким. Існуюче забезпечення міністерств та фінансових інститутів за так званою моделлю "протягнутої руки" здебільшого спрямовується на підтримку виконавчих видів мистецтва за кордоном. Подібні держави часто субсидують заходи з високим рівнем оглядовості та рекламним впливом (фестивалі, святкування тощо), але загалом менш активно сприяють організації діяльності, що не може гарантувати негайного та наявного ефекту.

Але поряд з позитивними сторонами Міжурядової культурної кооперації є і негативні або проблемні питання.

Інша важлива форма міжурядової кооперації існує в сфері теле- та радіомовлення, особливо за посередництвом Європейського телерадіомовного союзу.

Деякі важливі складові простежуються в підході, що приймається різними країнами. Франція, Велика Британія, Німеччина, Нідерланди та Італія є основними генераторами спільних заходів, оскільки більшість країн Східної та Центральної Європи та деякі країни Західної Європи представляють низку країн, на які ці заходи спрямовано, а "культурна кооперація" почасти розуміється в цьому контексті як презентація зарубіжних робіт та компаній. Уряди часто включають до сфери діяльності своїх культурних договорів виступи, фестивалі та продукцію.

Міжурядова культурна кооперація часто зводиться до підписання двосторонніх чи багатосторонніх договорів виключно дипломатичної природи та позбавлена спеціального змісту.

Упродовж останніх десятиліть міжнародна культурна кооперація набуває певної автономії в контексті розширення освітніх та наукових програм та дедалі більше визнається як стратегічно важли-

ва "третя колона" (поза рамками політичних та економічних питань) у межах деяких міжнародних переговорних процесів.

Перебудова економіки України на ринкових засадах поставила вимогу упорядкування господарського механізму в усіх сферах діяльності, в тому числі і культури. Особливо гостро стоїть питання стосовно бюджетної політики. Стосунки з державою повинні будуватися на ринкових засадах. Ставлення клубних працівників до ринку характеризується нерозумінням сутності таких відносин. Досвід високорозвинених країн свідчить про те, що успішному розвитку культури сприяє раціональне поєднання різних джерел фінансування – передумова її стабільного розвитку.

Необхідність пошуку альтернативних джерел фінансування клубних закладів постала, передусім, через брак коштів із держбюджету.

Майбутнє культури – в сучасному менеджменті, використанні маркетингових технологій, що дасть змогу закладам культури самим заробляти гроші і таким чином покривати певну частку своїх потреб у коштах. Тривають пошуки нових підходів для зміни споживацького характеру культури. Доцільно використовувати договірну, контрактну основу співпраці. Цікавий досвід накопичено щодо цього в Артемівському РБК, Кленівському центрі культури і дозвілля Амвросіївського району. В Красному Лимані для розвитку платних послуг створили міський творчий продюсерський центр "Арго", який має свою базу й залучає до співпраці колективи сільських клубних установ. Всі заходи, крім загальноміських, проводяться на комерційній основі, за угодами з підприємствами, господарствами, базами відпочинку, фермерами тощо (мають форму творчого замовлення). Використання соціально-творчих замовлень створює правову базу співпраці й посилює відповідальність сторін за виконання взятих на себе зобов'язань, що має позитивні наслідки в умовах ринкової економіки [5].

Останніми роками посилюється тенденція корпоративного утримання й фінансування закладів культури, особливо на селі. У Ново-азовському, Тельманівському, Володарському, Першотравневому, Волноваському районах вони фінансуються з місцевих бюджетів (заробітна плата клубних працівників) і з прибутків агроцехів ВАТ "Маріупольський металургійний комбінат Ілліча" (комунальні послуги, ремонт, опалення, придбання). Така ж система діє і в Слов'янському районі.

Ці відносини ще не мають юридичної основи, не формуються на основі договорів про корпоративне утримання, а тому зусилля обох сторін не завжди спрацьовують у необхідному напрямку. Подекуди клубні будівлі передаються у власність господарств, замість того, щоб надати їх у довгострокову безоплатну оренду, що дозволило б зберегти їх у мережі без перепрофілювання на інший вид діяльності.

Перспективним напрямком залучення додаткових коштів є співпраця з громадськими організаціями, благодійними фондами, комерційними фірмами в межах так званого соціального партнерства. Заслуговує на увагу такий досвід закладів культури Мар'їнського та Великоновосілківського районів з обласною громадською організацією "Київська Русь", яка фінансово підтримує проведення найбільш значущих заходів, поїздки самодіяльних художніх колективів на конкурси і фестивалі, придбання призів, обладнання і костюмів.

Основним джерелом поповнення фінансів у закладі культури залишається платна діяльність: власноруч зароблені кошти. Це обумовлено нормативно-правовою базою – Постановою КМУ "Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися закладами культури і мистецтв, заснованими на державній та комунальній формі власності". Міністерством культури і туризму України затверджено порядок надання платних послуг. Кошти, отримані від цього, не обкладаються податками, що зафіксовано в Законі України "Про оподаткування прибутку підприємств" [5].

Існує тенденція згортання самодіяльної художньої творчості, що пов'язано зі зниженням інтересу молоді до її традиційних видів. Натомість зростає кількість колективів спортивного танцю, брейк-дансу, сучасних напрямків молодіжної музики і т. ін. Створення платних угрупувань у клубному закладі дає можливість залучити до занять у них якомога більше людей, не опираючись на бюджетне фінансування. Всі витрати в таких колективах покриваються за рахунок внесків учасників. Нині найбільшою популярністю користуються гуртки і студії хореографії, естрадної музики, театрального мистецтва, шейпінгу, живопису, вишивання, флористики, декоративно-прикладного мистецтва тощо.

Комплектування гуртків проводиться за бажанням учасників у кількості, яка забезпечує їхню самоокупність. Навчання здійснюється за авторськими або типовими планами і програмами.

Література

1. Закон України "Про культуру" // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – №24. – Ст. 168.
2. Виткалов В. Г. Українська культура: сторінки історії XX ст.: монографія / В. Г. Виткалов. – Рівне : Вертекс, 2004. – 640 с.
3. Аналітичний звіт Міністерства культури України за 2012 рік "Питання у галузі культури". – К.: НАКККіМ, 2013. – 82 с.
4. Філіна А.П. Державна культурна політика: Навчальний посібник / Філіна А.П. – К.: ДАКККіМ, 2008. – 224 с.
5. Клочко В.П. Глобалізація: економічні і соціокультурні аспекти: Монографія/ Клочко В.П. – К.: ДАКККіМ, 2005. – 190 с.
6. Перспективи розвитку культури в Україні // Діалог культур : Україна – Греція. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції 20-21 вересня 2012 р. (Солоніки – Патри – Афіни – Одеса – Київ). – К., 2012.

References

1. Zakon Ukrainy "Pro kulturu" [The Law of Ukraine "On Culture"] (2011). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Supreme Council of Ukraine.* (24), art. 168 [in Ukrainian].
2. Vytkalov, V.H. (2004*). Ukrainska kultura: storinky istorii XX st.* [Ukrainian culture: the pages of history of XX century]. Rivne : Verteks [in Ukrainian].
3. *Analitychnyi zvit Ministerstva kultury Ukrainy za 2012 rik "Pytannia u haluzi kultury"* [Analytical Report of the Ministry of Culture of Ukraine for 2012 "Issues of cultural"] (2013). Kyiv: NAKKKiM [in Ukrainian].
4. Filina, A.P. (2008). *Derzhavna kulturna polityka* [State cultural policy]. Kyiv : DAKKKiM, 2008 [in Ukrainian].
5. Klochko, V.P. (2005). Hlobalizatsiia: ekonomichni i sotsiokulturni aspekty [Globalization: economic and socio-cultural aspects]. Kyiv: DAKKKiM [in Ukrainian].
6. Perspektyvy rozvytku kultury v Ukraini [Prospects for the development of culture in Ukraine] (2012). Dialoh kultur : Ukraina – Hretsiia [Dialogue of Cultures: Ukraine – Greece]. *Materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii 20-21 veresnia 2012 r. (Soloniky – Patry – Afiny – Odesa – Kyiv)*. Kyiv : NAKKKiM [in Ukrainian].

УДК 726.54+94(477–25)+378.147

Чухрай Любов Олександрівна
кандидат культурології, доцент
Київського національного університету
культури і мистецтв
e-mail: l.chuhrai@gmail.com

ЗАМІТКИ ДО ВИКЛАДАННЯ АРХІТЕКТУРНОЇ ІСТОРІЇ КИЄВА: ПАМ'ЯТКИ АНДРІЇВСЬКОГО УЗВОЗУ

У статті розглядаються питання створення навчального курсу, присвяченого архітектурній історії міста Києва. Основною формою викладання такого курсу є лекція-екскурсія. Така форма поєднує науковість та наочність. Створення лекцій-екскурсій повинно формуватися за ландшафтно-ансамблевим принципом. Запропоновано розроблену за цією схемою екскурсію Андріївським узвозом.

Ключові слова: архітектура, викладання, екскурсія, Андріївський узвіз, Десятинна церква, Андріївська церква, Покровська церква.

Чухрай Любовь Александровна, *кандидат культурологии, доцент кафедры истории Украины и музееведения Киевского национального университета культуры и искусств*

Заметки к преподаванию архитектурной истории Киева: достопримечательности Андреевского спуска

В статье рассматриваются вопросы создания учебного курса, посвященного архитектурной истории города Киева. Основной формой преподавания такого курса является лекция-экскурсия. Такая форма занятия объединяет научность и наглядность. Создание лекций-экскурсий должно проходить в соответствии с ландшафтно-ансамблевым принципом. В статье предлагается лекция-экскурсия по Андреевскому спуску, разработанная в соответствии с этим принципом.

Ключевые слова: архитектура, преподавание, экскурсия, Андреевский спуск, Десятинная церковь, Андреевская церковь, Покровская церковь.

Chukhrai Liubov, *Ph.D. in Cultural Studies, Associate Professor of Ukrainian History and Museology Department, Kyiv National University of Culture and Arts*

Recommendations for Kyiv architectural history course teaching. Sightseeings of Andriivskyi descent

This article presents issues for creation the educational course on Kyiv architectural history. Lection-excursion is the main teaching method of the course as it helps to combine scientific and visual spheres to build the holistic approach. Lections-excursions must be created on the landscape-ensemble approach, as Andriivskyi descent excursion, presented in this article.

Geographically Kyiv is an extremely compound city. The architecture is composed of specific landscapes and architectural complexes or ensembles. Education program for students should be based on the Kyiv architecture specific features.

The Andriivskyi Descent – is one of the best-known places in Kyiv. A number of the Andriivskyi Descent's architectural sights and monuments are closely connected to the lives of prominent Kyiv citizens. In late 80s of the XX century, the Andriivskyi Descent underwent principal renovation in the architectural style of XIX century. Streetlights, stone-block pavement and house fronts has been completely reconstructed. Art studios, cafes, galleries and other places have been opened there. It is possible to say that the Andriivskyi Descent has become a typical open-air museum.

St. Andrew's Church and M. Bulgakov Museum (located at №13 on the Andriivskyi Descent) are conceptually-emotive centers of the tour down the Andriivskyi Descent.

St. Andrew's Church, a monument of XVIII century, is the Baroque period architectural pearl of international importance. St. Andrew's Church is one of four Ukrainian attractions included into UNESCO list. The chronicles indicate that during the XI century, St. Andrew's Monastery was situated here, instead of the church.

Placing the church on the hill makes it dominant and noticeable from everywhere. According to the chronicles, St. Andrew the First Called (I century AD) has placed the cross here, blessed the earth around and predicted the building

© Чухрай Л. О., 2015

of the huge city with plenty of churches around. In XVIII century, the Empress Elizabeth stated her willingness to build a palace church here. St. Andrew's Church built during 1747 – 1762 and designed by the prominent architect F.-B. Rastrelli was harmoniously blended into surrounding landscapes and became one of the architectural landmarks of the city. Not only authentic architectural shapes, but also sumptuous interior, being the gorgeous pattern of church interiors of the Baroque period remained unchanged. Elegant carving art works (iconostasis, altar canopy-rotonda, pulpit), gold-plated sculptures and oil paintings of the XVIII century, created on F.-B. Rastrelli's sketches and drawings, are extant as holistic and undamaged ensemble.

Small garden square of Ivan Kavaleridze's sculptures and his workshop are located just below the St. Andrew's Church to the right of the street. On the opposite side of the street the house of 1840s, profitable merchant № 34, built in 1901 are attracting attention.

The Memorial Museum of Mikhail Bulgakov is located at №13. Viktor Nekrasov has once identified it as Turbiny's house. This is the place where events of the novel "The White Guard" and the play "Days of Turbiny" took place. M. Bulgakov's portrait sculpture is placed on the right of the house.

Majority of Kyiv residents identify the city with the Andriivskyi Descent. Here different times, events and outstanding Kyiv citizens' fates meet. The history itself is breathing with gardens and hills.

This tour can be finished on Kontraktova Square near the Samson fountain, reconstructed in 1982. The duration of the tour will vary from one to 2 academic hours. Duration of the tour depends whether sightseers are going to visit M. Bulgakov museum, climb up the Castle Hill, visit exhibition "Museum of One Street". Lecturer can vary content and duration of the tour depending on tastes of the audience and weather conditions. The Church of the Tithe, St. Andrew Church, Pokrovksa Church and M. Bulgakov Museum are the main objects of this lecture-tour.

Key words: architecture, teaching, excursion, Andriivskyi descent, Desiatynna Church, Andriivska Church, Pokrovska Church.

Місто Київ має різноманітну та багатогранну історію. Вона закарбувалася у багатьох будівлях, що збереглися до нашого часу. Можна сказати, що архітектура – це кам'яний літопис міста. Архітектурним пам'яткам та історії міста Києва присвятили праці багато дослідників. Серед них Я. Боровський [2], Г. Івакін [5], М. Каргер [7], П. Позняк [10], М. Рибаков [11]. Архітектурні пам'ятки Києва розглядаються у багатьох путівниках (А. Івченко [6], С. Удовік [12]). Але спеціальних праць щодо досвіду викладання архітектурної історії Києва немає. Тому в навчальні програми гуманітарних факультетів вузів Києва доцільно включати курс присвячений не тільки самій історії міста, а й його архітектурним пам'яткам.

Метою статті є розкриття основних моментів викладання курсу з історії архітектурного та історичного розвитку міста Києва.

Створення вузівського курсу, присвяченого характеристиці архітектурній історії міста Києва, має свої особливості. Розглянемо їх.

По-перше, людина жила на території сучасного Києва значно раніше за саме місто. Кирилівська верхньопалеолітична стоянка, розташована на території Києва, має вік 10–12 тис. років. На Дніпровських кручах є залишки численних стійбищ доби бронзи та раннього залізного віку. Отже, вже в далекі від нас часи місця, де пізніше виникає Київ, були заселені. Київ вважається найдавнішим містом Київської Русі. Його історія налічує значно більше 1000 років. На нашу думку, в основу навчального курсу має бути покладений хронологічний принцип. За ним перші теми мають бути присвячені доісторії міста, потім – Києво-Руському періоду, Польсько-Литовській добі, імперському, радянському періодам тощо. Залежно від зацікавленості та обраної спеціалізації студентів має бути розширений той або інший хронологічний період. Скажімо, для студентів, які спеціалізуються з Нового часу, більшу увагу треба приділити київській архітектурі стилів бароко та ампіру, тоді як історикам-археологам буде корисніше розширити передісторію міста, висвітлити археологічні пам'ятки на території Києва та його ранні періоди, які досліджені археологічними розкопками.

По-друге, за своєю географічною будовою місто Київ дуже складне. Його архітектура розпадається на значну кількість окремих ландшафтно-архітектурних комплексів чи ансамблів. Саме за такими комплексами і повинна будуватися структура програми навчального курсу для студентів.

По-третє, викладаючи курс та перебуваючи в самому місті, не можна обійтися без знайомства з пам'яткою наживо. Тому принаймні половину курсу мають становити лекції-екскурсії.

Екскурсія – цілеспрямований наочний процес пізнання навколишнього світу, процес, побудований на раніше підібраних об'єктах у природних умовах. Екскурсія має свої особливості в організації і методиці проведення. Серед її ознак: 1. Тривалість проведення від академічної години (45 хвилин) до однієї доби. 2. Наявність екскурсантів. 3. Наявність кваліфікованого керівника-спеціаліста (екскурсовода). 4. Наочність, зорове сприйняття, показ екскурсійних об'єктів на місці їх розташування. 5. Переміщення за заздалегідь визначеним маршрутом. 6. Цілеспрямованість показу об'єктів, наявність певної теми. 7. Активна діяльність учасників (спостереження, вивчення, дослідження об'єктів) [3, 28].

Залежно від мети екскурсії існують її різні види.

Оглядова екскурсія є багатотемною, тобто вона розкриває різні аспекти життя міста. Об'єкти показу в ній різняться за формою та змістом (пам'ятки історії та культури, будинки, природні об'єкти, місця знаменних подій тощо). В цих екскурсіях поєднується історичний та сучасний матеріал. Хронологічні рамки оглядової екскурсії охоплюють час існування міста – з дня його заснування до сьогодення. Відмінність оглядової екскурсії від тематичної простежується у змісті, глибині розкриття матеріалу (менш деталізована), формулюванні вступу та висновків, логічних переходів (підпорядковані, тотожні, протилежні, співвідносні, тощо) [3, 32].

На нашу думку, оглядова екскурсія по Києву має розпочинати практичну частину курсу. Після вступу, коли студенти ознайомляться з основними періодами в історії міста, можна провести саме таку екскурсію. Вона може зайняти 2–2,5 години. Краще за все для цього використати транспортний засіб. Така екскурсія має будуватися за ансамблево-хронологічним принципом.

Решта занять повинні мати вигляд тематичної лекції-екскурсії. Така екскурсія розкриває лише одну тему. Тематичні екскурсії поділяють на ряд груп: історичні, виробничі, природничі, мистецтвознавчі, літературні і архітектурно-містобудівні.

Кожна із зазначених груп має відповідні підгрупи. Так, за змістом історичні екскурсії поділяють на підгрупи: історико-краєзнавчі, воєнно-історичні, археологічні і етнографічні [3, 32].

Серед екскурсій архітектурно-містобудівної тематики існує така класифікація:

- екскурсії, пов'язані з показом пам'яток архітектури певного періоду;
- екскурсії, що дають уявлення про творчість певного архітектора;
- екскурсії, які знайомлять з плануванням та забудовою міст за генеральними планами.

Міські екскурсії передбачають показ усього міста або його частини і бувають оглядовими та тематичними [3, 33]. Всі з перелічених варіантів екскурсій можуть бути задіяні у створенні навчального курсу.

Для вивчення архітектури Києва більше підходять пішохідні екскурсії. Вони більш насичені, надають можливість глибше, повніше вивчити об'єкти. Однак, вони охоплюють меншу територію: протяжність таких екскурсій не перевищує 5–6 км в місті і 10–12 км за містом [3, 34].

Розглянемо таку лекцію-екскурсію на прикладі вивчення Андріївського узвозу. Андріївський узвіз – це одне з найвідоміших місць в місті Києві. На цій вулиці зосереджено низку архітектурних пам'яток та пам'ятних місць, пов'язаних з діяльністю видатних мешканців міста Києва. Крім М.О.Булгакова, на Андріївському узвозі жили відомі українські художники Г.К.Дядченко, Ф.С.Красицький, І.С.Макушенко, скульптор Ф.П. Балавенський [10, 85]. Наприкінці 80-х років XX ст. вулиця зазнала кардинальної реставрації в архітектурному стилі XIX ст. Були відновлені ліхтарі, цегляна бруківка, оновлені фасади будинків. В них були відкриті художні майстерні, кав'ярні, галереї тощо. Можна сказати, що Андріївський узвіз після реконструкції став справжнім скансеном.

За традицією розпочинати лекцію-екскурсію краще з перехрестя між вулицями Десятинної, Володимирської та Андріївського узвозу. На початку екскурсії варто звернути увагу студентів на будинок №3 по Володимирській вулиці, який стоїть за спинами екскурсантів, якщо вони дивляться на Андріївську церкву. Будинок є типовим для провінційного класичного стилю початку XIX століття. Навпроти нього за високим стилобатом з кам'яним парапетом знаходяться залишки Десятинної церкви. Необхідно сказати кілька слів про історію цієї споруди. Вона була побудована наприкінці X ст. Церква була зруйнована під час облоги Батиєм Києва в 1240 році. Десятинна церква неодноразово досліджувалася археологами. Від початку вулиця стрімко збігає вниз повз численних прилавків різнобарвних митців.

Змістовно-емоційними центрами екскурсії на Андріївському узвозі є Андріївська церква та музей М.Булгакова у будинку №13.

Андріївська церква – перлина доби бароко, пам'ятка XVIII ст. світового значення. Вона є однією з чотирьох пам'яток України, які ввійшли до Списку ЮНЕСКО. Літописи свідчать, що в XI ст. на місці церкви знаходився Андріївський монастир.

Розташування церкви на пагорбі забезпечує їй домінантне положення. Вона видна звідусіль. На цьому місці за літописами, апостол Андрій Первозванний у I ст. нашої ери встановив хрест, благословив ці землі й провістив виникнення великого міста з багатьма церквами. Саме на цьому місці в XVIII ст. імператриця Єлизавета Петрівна висловила бажання збудувати палацову церкву. Зведена у 174—1762 рр. за проектом видатного архітектора Ф.-Б. Растреллі, Андріївська церква надзвичайно гармонійно вписалася в навколишній ландшафт і стала одною з архітектурних домінант міста. Андріївська церква зведена в північно-східній частині виступу Старокиївського плато. Загальна висота собору близько 79 м над рівнем р. Дніпро. Геологічні обстеження пагорбу, на якому побудовано храм показали складну ситуацію. Пагорб, на якому збудована церква, має складні геологічні, зокрема гідрологічні, умови. Це зумовило особливості будівництва. Довелося побудувати церкву на масивній двоповерховій будівлі стилобату для зміцнення фундаментів. Було зроблено відведення ґрунтових вод. Широкі чавунні сходи ведуть на церковну паперть, з якої відкриваються примхливі київські краєвиди. До комплексу входять: верхня або власне церква, стилобат, сходи, паперть, фундаменти та підпірні стінки. Фундаменти мають потужні розміри залежно від товщини та висоти стін, під якими вони знаходяться. Деякі з них мають глибину до 4,2 м, а ширину – до 10 м [9, 474]. Можливо, є сенс оглянути спочатку сам пагорб, на якому стоїть храм, а вже потім приступати до відвідин самої церкви. Складні геологічні умови пагорбу є предметом постійної опіки з боку пам'яткоохоронних установ. Постійно моніториться геологічна ситуація.

Андріївська церква є унікальною пам'яткою. В ній збереглися не тільки автентичні архітектурні форми, але й багате внутрішнє оздоблення, яке є розкішним зразком церковного інтер'єру доби бароко. Вишукані твори мистецтва різьблення (іконостас, надпрестольна сінь, проповідницька кафедра), позолочене ліплення та олійний живопис XVIII ст. дійшли до наших днів цілісним неушкодженим ансамблем, створеним за ескізами і малюнками Ф.-Б. Растреллі.

Ікони з іконостасу писала петербурзька група живописців під керівництвом Івана Вишнякова, серед яких найвидатнішим був Олексій Антропов – автор образу Андрія Первозванного на західному склепінні, ікони "Успіння Богородиці", сцени "Благовіщення" з Царських врат, запрестольного образу "Тайна вечеря" тощо.

У XIX ст. до сторічного ювілею Андріївській церкві було подаровано дві картини – "Проповідь апостола Андрія" українського художника Платона Бориспольця та "Вибір віри князем Володимиром" латиського художника Йогана Еггінка, що розміщені у трансепті храму.

Андріївська церква з 1968 р. відкривається як музей у складі Національного заповідника "Софія Київська" [8, 32].

Трохи нижче Андріївської церкви по правій стороні вулиці розташований невеликий сквер з скульптурними роботами Івана Кавалерідзе та його майстернею. Напроти по парній стороні вулиці привертає увагу будинок 40-х рр. XIX ст. та прибутковий купецький будинок № 34, побудований в 1901 р. Нижче по непарній стороні височить так званий Замок Річарда (так назвав його Віктор Некрасов). Ця будівля побудована в стилі модерну початку XX ст. (архітектор Р.Марфельд, 1904 р.). Ліворуч від замку знаходяться сходи, якими можна піднятися на гору Уздихальницю, де знаходиться один з найкращих оглядових майданчиків. Добре видно Поділ, Оболонь, Троєщину, Московський міст тощо. Зліва по парній стороні від узвозу відгалужується Воздвиженська вулиця. Вона веде до урочищ Гончари-Кожум'яки. Ліворуч по парній стороні піднімаються чавунні сходи на Замкову гору або Кисилівку. Як вважають археологи, найдавніші будівлі Києва мали знаходитись на цій горі. Сьогодні в північній частині гори знаходиться кладовище Флорівського монастиря [12, 33].

У будинку №13 розташований меморіальний музей М.Булгакова, який в свій час ідентифікував як будинок Турбіних Віктор Некрасов. Музей працює з 1991 року. Саме тут розгорталися події роману письменника "Біла гвардія" та п'єси "Дні Турбіних". Праворуч від будинку поставлено скульптурний портрет М.Булгакова. В будинку №8 розташований театр "Колесо". В будинку № 10 міститься гончарна галерея. На перехресті з вулицею Боричів Тік привертають увагу будинки в еклектичній манері, побудовані в 70-ті роки XIX ст. Завершують ансамбль узвозу два великих будинки в стилі модерн, побудовані в 1915 р. Нижче за узвозом (будинок 2б) знаходиться "Музей однієї вулиці", де можна зануритися у Київ XIX століття. Наприкінці екскурсії є сенс завітати до Покровського храму, який побудований на місці більш ранньої, можливо, вірменської церкви [6, 157].

Для багатьох киян місто ототожнюється з Андріївським узвозом. На цьому місці перетинаються часи та події, долі видатних киян. Сама історія дихає цими садами та пагорбами, каменями та бруківкою. Екскурсію можна закінчувати на Контрактовій площі біля фонтану Самсон, відновленого в 1982 р.

Київ – сучасне велике місто, яке постійно розвивається. При цьому цей розвиток входить у протиріччя з історичною забудовою. Тому зовнішній вигляд міста буде змінюватись [4, 129]. Будемо сподіватися, що Андріївський узвіз не змінить свій історичний вигляд.

Отже, екскурсія Андріївським узвозом триватиме від академічної години до двох академічних годин залежно від того, чи будуть екскурсанти відвідувати музей М.Булгакова, підніматися на Замкову гору та Уздихальницю, оглядати експозицію "Музею однієї вулиці". Лектор, залежно від смаків аудиторії та погоди, може варіювати свою розповідь та її час. Головними об'єктами цієї лекції-екскурсії залишаються Десятинна, Андріївська, Покровська церкви та музей М.Булгакова.

Література

1. Анатомія міста: Київ. Урбаністичні студії. – К.: Смолоскип, 2012. – 195 с.
2. Боровський Я. Є. Походження Києва. Історіографічний нарис / Я. Є. Боровський. – К.: Наук. думка, 1981. – 150 с.
3. Бабарицька В. Екскурсознавство і музеєзнавство: Навчальний посібник / В. Бабарицька, А. Короткова, О. Малиновська. – К.: Альтерпрес, 2007. – 464 с.
4. Вечерський В. Дослідження старовинних населених місць / Вечерський В. // Спадщина містобудування України. – К., 2003. – С.129–137.
5. Івакін Г. Ю. Оповіді про стародавній Київ / За ред. С. О. Висоцького / Івакін Г. Ю. – К.: Рад. школа, 1982. – 112 с., іл.
6. Івченко А. С. Київ: Путівник. 24 екскурсії містом і околицями. – Пер. з рос. Т. М. Вакуленко, С. В. Сулими / Івченко А. С. – Харків: Біблекс, 2010. – 272 с.: іл.
7. Каргер М. К. Древний Киев / М. К. Каргер. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1961. – 661 с.
8. Куковальська Н. М. Національний заповідник "Софія Київська" / Куковальська Н. М. // Культурні й духовні скарбниці України. Українс.вид.центр "Галактика – С". – К., 2011. – С.32.
9. Молочкова Н. М. Комплексні дослідження Андріївської церкви та пагорба у ході ремонтно-реставраційних робіт / Н. М. Молочкова, Л. О. Ніщук, О. Л. Кравченко, О. П. Дишлик, В. Ф. Рибін // Праці науково дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. – К., 2014. Вип. 9. – С. 474–482.
10. Позняк П. Київ. Погляд через століття: Фотопутівник / П. Позняк, С. П'ятериков. – К. : Мистецтво, 1987. – 240 с. : іл.
11. Рибаков М. О. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва / М. О. Рибаков. – К.: Кий, 1997. – 374 с.
12. Удовік С. Л. Київ. Фотокнига / Удовік С. Л. – К. : Ваклер, 2004. – 66 с. – (Серія "Міста України").

References

1. *Anatomiia mista: Kyiv. Urbanistychni studii* [Kyiv. Urban studies] (2012). Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
2. Borovskyi, Ya. Ye. (1981). *Pokhodzhennia Kyieva. Istoriohrafichnyi narys* [Origin Kyiv. historiographical essay]. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

3. Babarytska, V. (2007). *Ekskursoznavstvo i muzeieznavstvo* [Excursions and museology]. Kyiv: Alterpres [in Ukrainian].
4. Vecherskyi, V. (2003). Doslidzhennia starovynnykh naselenykh mists [The study of ancient populated areas]. *Spadshchyna mistobuduvannia Ukrainy*. Kyiv, 129–137 [in Ukrainian].
5. Ivakin, H.Yu. (1982). *Opovidi pro starodavnii Kyiv* [Legend of Ancient Kyiv]. Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian].
6. Ivchenko, A.S. (2010). *Kyiv: Putivnyk. 24 ekskursii mistom i okolytsiamy* [Kyiv: A Guide. 24 city tours and surroundings]. Kharkiv: Bibleks [in Ukrainian].
7. Karger, M.K. (1961). *Drevnii Kiev* [Ancient Kiev]. Moscow-Leningrad: Izd-vo AN SSSR [in Russian].
8. Kukovalska, N.M. (2011). Natsionalnyi zapovidnyk "Sofiia Kyivska" [National Sanctuary "Sophia of Kiev"]. *Kulturni y dukhovni skarbnytsi Ukrainy*. Kyiv, Ukrains.vyd. tsentr "Halaktyka – S", 32 [in Ukrainian].
9. Molochkova, N.M., Nishchuk, L.O., Kravchenko, O.L., Dyshlyk, O.P., Rybin, V.F (2014). Kompleksni d-oslidzhennia Andriivskoi tserkvy ta pahorba u khodi remontno-restavratsiinykh robit [Comprehensive studies and St. Andrew's Church Hill during restoration works]. *Pratsi naukovo doslidnoho instytutu pamiatkookhoronnykh doslidzhen*. Kyiv, (9), 474–482 [in Ukrainian].
10. Pozniak, P., Piaterykov, S. (1987). *Kyiv. Pohliad cherez stolittia: Fotoputivnyk* [Kyiv. Looking through the centuries: guidebook] Kyiv : Mystetstvo [in Ukrainian].
11. Rybakov, M.O. (1997). *Nevidomi ta malovidomi storinky istorii Kyieva* [The unknown and little-known pages of history of Kyiv]. Kyiv: Kyi [in Ukrainian].
12. Udovik, S.L. (2004). *Kyiv. Fotoknyha* [Kyiv. Photobook]. Kyiv : Vakler [in Ukrainian].

УДК [94+008](477)"1920/193":001.4

Ототюк Олександр Валерійович
здобувач Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв
e-mail: tamara_kusaeva@ukr.net

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ: 20-і – початок 30-х років XX століття

У статті розкрито зміст специфічних понять соціокультурного простору та відносин, що виникли та побутували в культурному просторі України у період українізації, зокрема назви центральних державних і регіональних органів управління галузями культури та освіти, назви посад, творчих спілок. Вони були невід'ємною частиною комунікації у культурному просторі, стали іменами називними. Проте у наступні періоди історії їх сенс або знецінився, або явища, які вони характеризували, знищили. Ці поняття мають бути дослідженими, збереженими у культурній пам'яті, адже без урахування досвіду минулого неможливий повноцінний культурний поступ України у XXI ст.

Ключові слова: українізація, коренізація, терміни культурології, ВУСПП, Плуг, Гарт, Агітпроп, Лікнеп, Пролеткульт, культармієць.

Ототюк Александр Валериевич, *соискатель Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств*

Актуальность исследования терминологии культурной жизни Украины: 20-е – начало 30-х годов XX века

В статье раскрыто смысл ряда специфических понятий социокультурного пространства и отношений, которые возникли и бытовали в культурном пространстве Украины в период украинизации, в частности названия центральных государственных и региональных органов управления сферами культуры и образования, названия должностей, творческих союзов. Они были неотъемлемой частью коммуникации в культурном пространстве, стали именами нарицательными. Но в последующие периоды истории их смысл либо обесценился, либо явления, которые они характеризировали, уничтожили. Однако они должны быть сохранены в культурной памяти, ведь без учёта опыта прошлого невозможно полноценное культурное продвижение Украины в XXI ст.

Ключевые слова: украинизация, коренизация, термины культорологии, ВУСПП, Плуг, Гарт, Агитпроп, Ликнеп, культармеец.

Ototiyk Olexandr, *PhD candidate, National academy of managerial staff of culture and arts (unemployed)*

Diffinitions of cultural life of Ukraine 1920 – the beginning of 1930: actuallity of scientific research

The proposed scientific article aims to reveal the contents of a number of definitions that have emerged and existed in a cultural space of Ukraine during the period of Ukrainization, but in subsequent periods of history their meaning depreciated or phenomena that they characterized disappeared. However, they should be preserved in national cultural memory, because without experience and understanding of cultural problems of the past the cultural progress of Ukraine in the XXI century could not continue full. Taking into account that scientists have an aim to explore definitions and terminology relating to specific cultural phenomena it is important to continue to research and study such definitions that were inherent in certain periods of the history of culture, even if these definitions disappeared from circulation as a result of changes in the socio-cultural sphere. On the base of the proposed analysis of historiography, particularly different registers of definitions of history, culture and dictionaries of cultural studies we've identified that they described definitions that reveal as the main stages of cultural progress of humanity as its aspects. However, most definitions of the cultural life of the period since 1920 to early 1930's are not displayed in these registers. Thus, the proposed scientific article aims to reveal the content of a number of definitions that have emerged and existed in a cultural space of Ukraine during the period of Ukrainization. Describing definitions that were used Ukraine during the period of Ukrainization and partly in oth-

© Ототюк А. В., 2015

er periods of history of Ukraine in 1917-91, we could, making an analogy with the dystopian novel of G. Orwell "1984", talk about synthetic and utopian content of studied definitions. We've studied a lot of specific definitions of the socio-cultural space and relationships that emerged: different names of the central government and regional authorities of culture and education (they dealt with organization and management of cultural life and education of the Ukrainian society, according to official culture policy of the Soviet state: TsUD, Holovlit, Ahitprop); different positions (a censor and the most famous position – kul'tarmiyets – a person, which implements the policy of "likvidatsiya nepysemnosti"); different creative organizations, literary and artistic associations that reflected the culture of the period of Ukrainization, creativity and ideas of their organizers, who believed in prospects of development of Ukrainian culture within the Soviet state. Their names become common names (VAPLITE, VUSPP, Hart, Komunkul't). It was determined that exactly during the installation of the Bolsheviks' power and then the Soviet power and their attempts to implement the synthetic cultural phenomenon "Proletkult" appeared, for the first time in the history of world culture, such definitions as: ideological and political, vapid contents of fiction and works of art, hostile and malicious publications, special funds of libraries etc. Along with such definitions as culture and art appeared next phrase: political-educational, propagandistic, political propaganda, agitation, daily political propaganda work, a propaganda repertoire, ideological education, dogmatic party criticism, "nationalist deviation", a hostile and anti-proletarian stream in literature, literature mobilization in the service of social and political challenge, "bourgeois" theater, "dying" tradition etc. Such collocation as "Cultural development" was the invention of the researched period. So, activities of legislative and executive authorities were aimed exactly on the process of building – planed and schematic process with the expected result. Also some other specific definitions were determined during our research: old revolutionary intelligentsia or democratic intelligentsia, the first generation of Ukrainian Soviet intelligentsia, the new Ukrainian intelligentsia of the industrial era, the national-democratic intelligentsia etc. Some specific definitions that characterized intelligentsia were also found (a proletarian writer and the red writers). With the change of vectors of development of the Soviet state from the early 1930's (industrialization and increased state monopoly) appeared more special definitions of culture: a team of writers at a factory and new building (it was foreseen by the official campaign) and "a drummer of a pen" (similar to "a drummer of labor"). But despite the articles and slogans about submission of culture to requirements of a socialist economy and its cultural development there were no strong evidences that all so called workers of science, culture, education and even representatives of the local authorities performed tasks of creation of culture as a specific system in the state. The studied definitions existed since 1920 till the beginning of 1930's were integral elements of communication in the cultural space but they are still poorly studied by Ukrainian scientists.

Key words: Ukrainization, culturological terms, VUSPP, Pluh, Hart, Agitprop, Liknep, "Kultarmeetc"

Сучасна українська історична наука та культурологія вже не відчувають гострої потреби у фахових науково-теоретичних виданнях та розвідках. Хоча багато аспектів специфіки розвитку матеріальної та духовної культури цивілізацій, етносів та націй у конкретно-історичний період досі не стали об'єктами та предметами окремих ґрунтових наукових досліджень. А з огляду на те, що науковці мають на меті досліджувати поняття і терміни культурологічного змісту, що стосуються специфічних явищ культури, актуально продовжувати виокремлювати та вивчати поняття, що були притаманні окремим етапам історії культури, навіть якщо вони зникли з обігу внаслідок змін у соціокультурній сфері.

У історіографії, зокрема у різнопланових реєстрах термінів історії, культурології та термінологічних словниках з культурології, наприклад, Стеценко В. І., Паршакової О. Д., Гриценко Т. Б. та Гриценко С. П., Шевченко В. Ф., Корінного М. М., Більши Н. Ю та Єфімчука Н. І., викладено дефініції, що розкривають як головні етапи культурного поступу людства, так і їх аспекти [4, 10, 26-27, 40]. Однак більшість термінів культурного життя 20-х – початку 30-х років XX ст. у них не відображено. В цілому культурологічний підхід у вивченні українізації, на відміну від тоталітаризму, ще не був застосований у межах окремого фахового дослідження [6, 21]. Отже, запропонована наукова розвідка має на меті розкрити зміст низки понять, що виникли та побутували в культурному просторі України у період українізації, а у наступні періоди історії їх сенс або знецінився, або явища, які вони характеризували, зникли.

Аналіз історіографії, що відображає добу українізації, демонструє, що автори використовують такі слова та словосполучення під час опису історичних процесів, як: ідейно-політичний зміст художньої літератури та творів мистецтва, ворожі і шкідливі видання, списки дозволених і заборонених до виконання творів, "культурне будівництво", пролетарський фронт, літколегія, культармієць тощо побіжно або із мінімальним роз'ясненням [1; 3; 5, 7-9, 13, 18, 25]. Звичайно, що масштабне явище Пролеткульт (Пролетарська культура) знайшло своє відображення у багатьох публікаціях, проте матеріали фондозбірень архівів дають можливість деталізувати це явище соціокультурного простору і відновити наукові знання про інші поняття.

В цілому, характеризуючи терміни, що використовувалась як у добу українізації, так і частково в інші періоди історії України з 1917 р. до 1991 р., наприклад, лікнеп, Пролітфронт, Агітпроп, можна, проводячи аналогії з романом антиутопією англійського письменника Дж. Орвела "1984", говорити про їх дещо синтетичний, утопічний, зміст. На нашу думку, підтвердженням цьому є цитата літературного героя твору про мову, притаманну лише вигаданому соціалістичному суспільству, збудованому на утопічних і тоталітарних засадах, так званий "Новомов" (Newspeak – англ.): "Кожне скорочення було успіхом, адже чим менший вибір слів, тим менше спокуси думати" [23].

Накопичені поняття розділимо на кілька груп. До першої групи віднесемо назви творчих, літературних і мистецьких об'єднань, що відображали культуру періоду українізації, творчі пошуки та задуми тих їх організаторів, які вбачали перспективи розвитку української культури у межах радянської держави. Зазначимо, що подекуди їх створювали за російськими прикладами: назва ВУСППу в Україні була копією РАПП (Російська асоціація пролетарських письменник) та ВОАПП (Всесоюзне об'єднання асоціацій пролетарсь-

ких письменників). Тому як у назвах, так і у творчих пошуках об'єднань відбились і різні суспільно-політичні думки, і марксистко-ленінська ідеологія, і настанови офіційної влади, що сприяла коренізації та українізації заради посилення власних позицій. Проте саме завдяки людському фактору культурний рух в Україні одержав назву ренесансу. Це відбулось при тому, що інколи вчителі і працівники освіти були готові безоплатно виконувати будь-яку роботу, аби вона була пов'язана з українізацією [16, 76], а актори театру "Березіль" Леся Курбаса отримували мінімальну субсидію від держави. Її вистачало тільки на постановку спектаклю, майже весь творчий склад театру працював з власної ініціативи, без зарплатні, актори часто недоїдали і іноді жили впроголодь [30, 23]. Письменник О. Ф. Скрипаль-Міщенко (псевдонім Олесь Досвітній) жив у Харкові з сім'єю у двох кімнатках. Діти були маленькі, умови праці неможливі. Тому на пропозицію доктора філософії Н. В. Суровцової О. Досвітній працював у її мансарді у 1926-27 рр. [29, 4].

До мистецьких об'єднань, чиї назви стали іменами загальними (ваплітяни, гартівці, вуспівці, плужани тощо) віднесемо: АРК (Асоціація Революційних Кінематографій), ВАПЛІТЕ (Вільна Академія пролетарської літератури), ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників), Гарт (Союз українських пролетарських письменників), Плуг (Спілка селянських письменників), Комункульт (Асоціація письменників), Комфут (Організація письменників комуністів-футуристів), ВУАРДІС (Пролетарська організація Всеукраїнська асоціація режисерів, драматургів і сценаристів), КОРЕЛІС (Організація Сценаристів та Літераторів), Молодняк (Об'єднання комсомольських письменників) тощо.

Не можна не зазначити, що процес творення назв цих спілок контролювався владою. Наприклад, у 1926 р. НКВС звітував, що нову організацію КОРЕЛІС можна дозволити лише в тому випадку, коли зняти у назві слово "літератори" [34, 163]. А у визначенні цінності власне твору мистецтва брав участь політінспектор, що мав право: "заборонити аматорським акторам ставити українські твори… лише вистави із комуністичною закваскою" [38, 56].

І хоча частина з названих організацій стали слухняним "рупором" більшовицької влади, члени багатьох з них дали імпульс українському літературному руху, що мав тенденції до вияву самобутності української національної духовності та європейських традицій. Низка з них, за визначенням культуролога Г. О. Романенко, стали соціокультурними феноменами вітчизняної культури [24].

Для загального опису перелічених та інших об'єднань письменників застосовували поняття "літугрупування". Про це дізнаємось з листа поета, деякий час уповноваженого Народного комісара освіти Української СРР (далі – Нарком, УСРР) В. А. Гадзінського до ЦК КП(б)У "Кілька слів до сучасного стану літугруповань на Україні" з критикою привнесення ідеологічної боротьби у творчість [39, 47].

23 квітня 1932 р. Постановою ЦК ВКП(б) "Про перебудову літературно-художніх організацій" ліквідували асоціації пролетарських письменників, що існували на початку 1930-х років, коли влада розпочала згортання українізаційних процесів. Ті письменники, котрі підтримували офіційну лінію влади, об'єдналися у Союз радянських письменників і його Оргбюро. Лещата тоталітаризму зімкнулись. Поняття та явища доби українізації були піддані забуттю.

Творча діяльність не могла залишатись осторонь політичних процесів в суспільстві, тому письменників характеризували, використовуючи такі поняття, як, наприклад, "попутники", аполітичні "неокласики" [11, 73]. Існував диференційований підхід до інтелігенції, наприклад, був Фонд допомоги пролетарським письменникам та Фонд допомоги старим письменникам. Також вони, крім презентації своєї творчості, мали повідомляти про так званий "літературний стаж" (за аналогією з "партійним стажем" – періодом перебування у лавах компартії) [15, 13 зв.-14].

У історіографії та архівних джерелах також виокремлено такі умовні поняття: стара [для радянської держави – О. О.] революційна або демократична інтелігенція, перше покоління української радянської інтелігенції, нова українська інтелігенція індустріальної доби, інтелігенція націонал-демократичного спрямування тощо. Для характеристики творчості побутували і такі поняття як "пролетарський письменник" і "красне письменство" ("червоне письменство").

До окремої групи понять віднесемо назви офіційних державних органів (центральні, губернські, окружні), що здійснювали організацію та керівництво культурним життям та освітою українського суспільства відповідно до офіційної культурної політики радянської держави. Такими установами став ЦУД (Центральне управління у справах друку), Головліт (Головне управління у справах літератури та видавництва, що створили за аналогом із московським), Агітпроп (відділи агітації та пропаганди при ЦК і місцевих комітетах ВКП(б), ВМК (Вищий музичний комітет), Головполітосвіта (Головний політико-освітній комітет), літколегії (літературні колегії), ЦІМССМ (Центральна інструктивно-методична станція самодіяльного мистецтва), Околіт (Окружне літературне управління) тощо. Але і ці установи поділялись на сектори та комітети із специфічними назвами: Тео, Ізо, Музо, Кіно, Фото та Літо, мали дорадчі органи. Отже, управлінська ланка проявом лише одного аспекту творчості могла мати наступний вигляд: Головполітосвіта – сектор художньої пропаганди – комітет МУЗО – дорадчий орган МУЗО ВМК [22, 21-25; 33, 24]. Одним із головних за значенням для влади став Пролеткульт (Культурно-освітні організації "Пролетарська культура", що існували у 1917-32 рр. у масштабі СРСР). У процесі спроб вкорінення більшовицької ідеології в українську культуру організації Пролеткульту з'явилися в містах України на поч. 1919 р. Офіційне оформлення Всеукраїнського Пролеткульту відбулося у 1920 р. [11, 70-71].

Діяльність установ було витлумачена специфічно. Дійсно, внаслідок політичних, соціальних та економічних процесів 1920-х рр. культурні та просвітянські заходи здійснювались на теренах УСРР у

складних умовах. Проте завдання Наркомату освіти УСРР – головної ланки управління у сфері культури й освіти – було визначено особливо. Він вважався "бойовим апаратом". У роботі повинен був: "Спиратися на ідейно підготовлених робітників, бути гнучким, що дозволяло б прислухатися до голосу революційних мас, швидше помічати недоліки роботи, легко й безболісно перебудовувати чи розширювати сфери діяльності" [31, 19]. Тому не дивує, що царину літератури назвали Пролітфронтом (Пролетарський літературний фронт). А однією з цілей, що підтримувалась офіційно, була боротьба за ідеологічну комуністично-партійну "чистоту" в творенні дійсно "пролетарської літератури".

Для організації художніх заходів почали створювати комітети, штаби, ради, бази, станції тощо. У вересні 1930 р. при секторі масової комосвіти організували Центральний штаб художнього обслуговування масових кампаній з філіями в обласних і районних центрах республіки. Штаб скеровував усі художні заходи під час проведення хлібозаготівлі, дня колективізації, інших календарних дат. Ключовою вважалась організація революційних свят. На жаль, окрім творчої полеміки, на літературній і культурній ниві відбувалась і суто політична боротьба. Вона проявилась у звинуваченнях письменників у націоналізмі, опозиції компартії, опалі, арештах за безпідставними звинуваченнями. "Розстріляне відродження" – це скорботний мартиролог творців української культури, винищених режимом. Самогубство письменника М. Хвильового (керівника ВАПЛІТЕ) 13 травня 1933 р. стало особистим протестом митця проти системи.

Окремим явищем, що підштовхнуло до появи специфічних понять, став лікнеп (Ліквідація неписемності). Його джерелом став Декрет радянської влади "Про ліквідацію неписемності серед населення" від 1919 р. та аналогічний документ РНК УСРР у 1921 р. Явище, що супроводжувало кампанію лікнепу, отримало назву "культармієць". Цей термін навіть внесли у словник – активіст руху, учасник культурного походу, організованого відвідування культурного заходу [28]. У справі лікнепу можна говорити і про такі поняття, як Всеукраїнська надзвичайна комісія по боротьбі з неписемністю та комнезам (комітет незаможників) – один з учасників кампанії.

Також саме у період встановлення влади більшовиків, а потім радянської влади почали побутувати, вперше в історії світової культури, такі поняття, як: ідейно-політичний, безідейний, беззмістовний зміст художньої літератури та творів мистецтва, ворожі і шкідливі видання, спецфонди бібліотек тощо. Логічно, що не інтелектуальне середовище, а бюрократична система була їх джерелом. На поч. 1920-х рр. процес розбудови державного апарату управління тривав. Постановою РНК УСРР 11 травня 1922 р. було створено ЦУСП (Центральне управління у справах преси) при Наркоматі освіти УСРР. Воно започаткувало діяльність органів радянської цензури. Особливо важливе значення надавалося контролю за ідейно-політичним змістом художньої літератури, творів мистецтва, матеріалів радіопередач. У 1922 р. в СРСР також з'явилися спеціальні фонди у бібліотеках, призначені для зберігання "ворожих" і шкідливих видань [2, 22-25]. У 1923 р. Нарком освіти директивно пропонував завідувачам шкіл та установ, що виховують молоде покоління, ще раз перевірити шкільні книгозбірні. Книги, що були визнані шкідливими для молоді, пропонували опечатати, скласти списки вилученої літератури, надіслати їх до окружних інспекторів народної освіти й чекати розпоряджень: чи залишити, чи здати, як утильзбір [35, 17]. Отже, книга – як джерело збереження та передачі духовних цінностей – за ідеологічними настановами отримала і таку характеристику, як річ, що не підходить до вживання, але її можна використовувати у якості вторинної сировини. У цьому бачимо, що період ейфорії змінився скептичним ставленням до українізації. Іноді на критичне ставлення впливали повільні темпи українізації, іноді внутрішній зміст [36, 93-98; 37, 86].

Поряд із термінами культура і мистецтво з'явились словосполучення: політико-виховне, політико-освітнє, пропагандистське, політагітаційне, агітаційне, повсякденна політ-агітаційна робота, агітаційний репертуар, ідеологічне виховання, догматична партійна критика, "націоналістичний ухил", ворожа й антипролетарська течія в літературі, мобілізація літератури на службу суспільно-політичним завданням, "буржуазний" театр, "одмираюча" традиція тощо.

Винаходом часу стало словосполучення "культурне будівництво". Саме на будівництво, тобто на плановий, схематичний процес із очікуваним результатом була спрямована діяльність законодавчих і виконавчих органів. Це знайшло відображення у декретах, рішеннях, постановах, інструкціях [17]. Чи не вперше у своїх працях це словосполучення використав засновник ідеології СРСР [12]. Тут додамо і коментарі А. Машкіна, укладача праці "Освітня політика за доби диктатури пролетаріату" (1926 р.). Аналізуючи радянську політику, він зазначав: "Праця, що її пропонуємо, має подати низку тез, що обумовлюють освітню політику в класовому суспільстві, а надто в періоди, коли загострюються соціальні суперечності… коли клас – переможець будує підвалини нового соціалістичного буття і в інтересах цього будівництва дає напрямок всій виховно-освітній системі в своїй державі..." [20, 3]. У 1930-х рр. побутувало поняття письменницька "бригада" на заводі, фабриці, новобудовах (частина офіційної кампанії виявлення та вербування молодих робітників "у літературу" під час так званого "літературного навчання") та "ударник пера" (аналог "ударник виробництва"). Проте голова Бібліографічної комісії Інституту книгознавства В. Іванушкін розмірковував: "...кустарництво, розпорошеність сил та безплановість у роботі". Незважаючи на гучні статті та розмови про підпорядкування вимогам соціалістичного господарства та культурного будівництва, так і не було отримано практичних доказів того, що усі робітники науки, а ще більше державні діячі виконали відповідальні організаційні та наукові завдання відновлення культури як системи, що постали перед ними [14, 6-12].

Література

1. Авдієнко М. О. Народна освіта на Україні / М. О. Адвієнко. – Харків : ЦСУ, 1927. – 25 с.
2. Баран В. К. Культура. Цензура в системі тоталітаризму / В. К. Баран // Сучасність. – 1994. – № 6. – С. 22-25.
3. Білецький О. І. Зібрання праць у 5 т. / О. І. Білецький / АН УРСР ; ред. кол. А. Н. Гудзій [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1965.
4. Більша Н. Ю. Термінологічний словник з культурології / Н. Ю. Більша, Н. І. Єфімчук. – К. : МАУП, 2004. – 144 с.
5. Бондарчук П. М. Національно-культурна політика більшовиків в Україні на поч. 1920-х років / П. М. Бондарчук / НАН України ; Інститут історії України. – К., 1998. – 45 с.
6. Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство / И. М, Голомшток. – М.: Галарт. 1994. – 296 с.
7. Григорчук П. С. Історіографія політики більшовицької влади в Україні в галузі культури на початку 20-х рр. XX ст. / П. С. Григорчук, В. А. Тучинський // Наук. записки Вінницького держ. педагогічного ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. – Вип. 14. Серія : Історія : Зб. наук. пр. – Вінниця, 2008. – С. 63-67.
8. Гринько Г. Ф. По вехам пятилетки / Г. Ф. Гринько. – Москва-Ленинград : Госиздат, 1929. – 80 с.
9. Грицак Є. М. Матеріали до анкети в справі книжок до читання для української дітвори й молоді / Є. М. Грицак. – Львів : Відбитка "Учителя", 1924. – 15 с.
10. Гриценко Т. Б. Культурологія : Навч. посібник / Т. Б. Гриценко, С. П. Гриценко, А. Ю. Кондратюк, Т. Ф. Мельничук [та ін.]. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 392 с.
11. Гришко В. І. Від "Пролеткульту" до "призову робітників-ударників у літературу" / В. І. Гришко // Сучасність. – Мюнхен. – 1980. – № 12. – С. 70-95.
12. Гутянський С. К. В. І. Ленін і культурне будівництво на Україні / С. К. Гутянський. – К. : Наукова думка, 1965. – 198 с.
13. Ігнатієнко В. А. Українська преса (1816-1923 рр.) : Історико-бібліограф. етюд / В. А. Ігнатієнко / за ред. Ю. О. Меженка. – К. : ДВУ, 1926. – 78 с.
14. Ігнатієнко В. А. Бібліографія української преси (1816-1916) / В. А. Ігнатієнко. – Харків : ДВУ, 1930. – 288 с.
15. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Ф. 50. – №8. – 18 арк.
16. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-30-х років : соціальний портрет та історична доля / Г. В. Касьянов. – К. : Глобус, 1993. –176 с.
17. Культурне будівництво в УРСР. Найважливіші рішення КП і Радянського уряду. 1917-1959 : Зб. док. – К. : Політвидав, 1960.
18. Лейтес О. І. Організаційні та ідеологічні шляхи української радянської літератури / О. І. Лейтес. – Харків : ДВУ, 1930. – 756 с.
19. Малли Л. Культурное наследие Пролеткульта : Один из путей к соцреализму ? / Л. Малли // Соцреалистический канон. Сб. – СПб., 2000. – С. 183-193.
20. Машкін А. Освітня політика за доби диктатури пролетаріату / А. Машкін. – Харків : ДВУ, 1926. – 138 с.
21. Найдорф М. И. Заметки по культурологии тоталитиризма / М. И. Найдорф // Мория : Альманах общественной организации "Дом еврейских знаний "Мория". – 2004 . – № 1 . – С. 38-61.
22. Носов Л. І. Система державного керівництва мистецькими і культурно-освітніми установами УРСР (1917-1967 рр.) / Л. І. Носов // УІЖ. – 1967. – № 9-10. – С. 21-27.
23. Орвелл Дж. 1984 : роман-антиутопія / [Переклад з англ. В. Данмер]. – Львів : Гуртом, 2013. – 321 с.
24. Романенко Г. О. Художньо-літературні об'єднання в Україні як соціокультурний феномен : автореф. дис. ... канд. культурології : 26.00.04 / Романенко Ганна Олександрівна ; Харківська держ. академія культури. – Харків, 2008. – 20 с.
25. Скрипник М. О. Контрреволюційне шкідництво на культурному фронті за радянську літературу (Л. Ахматов) / М. О. Скрипник // Червоний шлях. – 1930. – № 4. – С. 137-157.
26. Словник культурологічних термінів для студентів / [Укл. О. Д. Паршакова]. – Донецьк : ДДМА, 2009. – 41 с.
27. Стеценко В. І. Культура в термінах від "а" до "я". Культурологічна абетка : Навч. посібник для студентів і викладачів / В. І. Стеценко. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 174 с.
28. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / [Под ред. Д.Н. Ушакова]. – Москва : Гос. ин-т "Сов. энцикл."; ОГИЗ; 1935-1940.
29. Центральний державний архів музей – літератури і мистецтв України (ЦДАЛМУ). – Ф. 302. – Оп. 1. – Спр. 2. – 50 Арк.
30. ЦДАЛМУ. – Ф. 653. – Оп. 1. – Спр. 12. – 146 Арк.
31. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВОВУ). – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 14. – 82 Арк.
32. ЦДАВОВУ. – Ф. 166. – Оп. 1. – Оп. 20. – Спр. 2522. – 89 Арк.
33. ЦДАВОВУ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 131. – 74 Арк.
34. ЦДАВОВУ. – Ф. 166. – Оп. 4. – Спр. 180. – 192 Арк.
35. ЦДАВОВУ. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 7776. – 94 Арк.
36. Центральний державний громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2442. – 163 Арк.
37. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2443. – 162 Арк.
38. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2522. – 89 Арк.
39. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2695. – 71 Арк.
40. Шевченко В. Ф. Короткий енциклопедичний словник з культури / В. Ф. Шевченко, М. М. Корінний. – К. : Україна, 2012. – 384 с.

References

1. Avdiienko, M.O. (1927). *Narodna osvita na Ukraini* [Education in Ukraine]. Kharkiv : TsSU [in Ukrainian].
2. Baran, V.K. (1994). Kultura. Tsenzura v systemi totalitaryzmu [Culture. Censorship in the system of totalitarianism]. *Suchasnist* (6), 22-25. [in Ukrainian].
3. Biletskyi, O.I. (1965). *Zibrannia prats* u 5 t. [Collected works]. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].

4. Bilsha, N.Yu., Yefimchuk, N.I. (2004). *Terminolohichnyi slovnyk z kulturolohii* [Glossary of Cultural Studies]. Kyiv : MAUP [in Ukrainian].
5. Bondarchuk, P.M. (1998). *Natsionalno-kulturna polityka bilshovykiv v Ukraini na poch. 1920-kh rokiv* [National cultural policy of the Bolsheviks in Ukraine in early 1920]. NAN Ukrainy ; Instytut istorii Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
6. Golomshtok, I.N. (1994). *Totalitarnoe iskusstvo* [Totalitarian art]. Moscow: Galart [in Russian].
7. Hryhorchuk, P.S., Tuchynskyi, V.A. (2008). Istoriohrafiia polityky bilshovytskoi vlady v Ukraini v haluzi kultury na pochatku 20-kh rr. XX st. [Historiography policy of the Bolshevik power in Ukraine in culture in the early '20 of the twentieth century]. *Nauk. zapysky Vinnytskoho derzh. pedahohichnoho un-tu im. Mykhaila Kotsiubynskoho*. Seriia : Istoriia : Zb. nauk. pr. Vinnytsia, (14), 63-67. [in Ukrainian].
8. Grin'ko, G.F. (1929). *Po vekham piatiletki [As five-year milestones].* Moskva-Leningrad : Gosizdat [in Russian].
9. Hrytsak, Ye.M. (1924). *Materialy do ankety v spravi knyzhok do chytannia dlia ukrainskoi ditvory y molodi* [Materials to questionnaires in the case of reading books for kids and young Ukrainian]. Lviv : Vidbytka "Uchytelia" [in Ukrainian].
10. Hrytsenko, T.B., Hrytsenko, S.P., Kondratiuk, A.Yu., Melnychuk, T.F. (2008). *Kulturolohiia* [Culturology]. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
11. Hryshko, V.I. (1980). Vid "Proletkultu" do "pryzovu robitnykiv-udarnykiv u literaturu" [From "Proletkult" to "call workers drummers in literature"]. *Suchasnist*. – Miunkhen, (12), 70-95. [in Ukrainian].
12. Hutianskyi, S.K. (1965). *V. I. Lenin i kulturne budivnytstvo na Ukraini* [Lenin and cultural construction in Ukraine]. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].
13. Ihnatiienko, V.A. (1926). *Ukrainska presa (1816-1923 rr.) : Istoryko-bibliohraf. etiud* [Ukrainian newspapers (1816-1923 gg.): Historical and bibliographer. etude]. Kyiv : DVU [in Ukrainian].
14. Ihnatiienko, V.A. (1930). *Bibliohrafiia ukrainskoi presy (1816-1916)* [Bibliography Ukrainian press (1816-1916)]. Kharkiv : DVU [in Ukrainian].
15. *Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* [Institute of Manuscripts Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 50, No.8, 18 sheet. [in Ukrainian].
16. Kasianov, H.V. (1993). *Ukrainska intelihentsiia 1920-30-kh rokiv : sotsialnyi portret ta istorychna dolia* [Ukrainian intelligentsia 1920-30s: social portrait and historical destiny]. Kyiv : Hlobus [in Ukrainian].
17. *Kulturne budivnytstvo v URSR. Naivazhlyvishi rishennia KP i Radianskoho uriadu. 1917-1959* [Cultural construction in the USSR. The most important decision of the Communist Party and the Soviet government. 1917-1959]. (1960). Kyiv : Politvydav [in Ukrainian].
18. Leites, O.I. (1930). *Orhanizatsiini ta ideolohichni shliakhy ukrainskoi radianskoi literatury* [Organizational and ideological ways of Ukrainian Soviet literature]. Kharkiv : DVU [in Ukrainian].
19. Malli, L. (2000). Kul'turnoe nasledie Proletkul'ta : Odin iz putei k sotsrealizmu ? [Cultural heritage Proletcult: One way to Socialist Realism?]. *Sotsrealisticheskii kanon*. St. Petersburg, 183-193 [in Russian].
20. Mashkin, A. (1926). *Osvitnia polityka za doby dyktatury proletariatu* [Education policy in the era of the dictatorship of the proletariat]. Kharkiv : DVU, 1926 [in Ukrainian].
21. Naidorf, M.I. (2004). Zametki po kul'turologii totalitirizma [Notes on Cultural totalitirizma]. Moriia : *Al'manakh obshchestvennoi organizatsii "Dom evreiskikh znanii "Moriia",* (1), 38-61 [in Russian].
22. Nosov, L.I. (1967). *Systema derzhavnoho kerivnytstva mystetskymy i kulturno-osvitnimy ustanovamy URSR (1917-1967 rr.)* [The system of arts management and cultural and educational institutions of USSR (1917-1967)]. UIZh, (9-10), 21-27 [in Ukrainian].
23. *Orvell Dzh. 1984 : roman-antyutopiia* [George Orwell. 1984: a novel] (2013). (V. Danmer, Trans.). Lviv : Hurtom [in Ukrainian].
24. Romanenko, H.O. (2008). Khudozhno-literaturni obiednannia v Ukraini yak sotsiokulturnyi fenomen [Artistic and literary associations in Ukraine as a sociocultural phenomenon]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkivska derzhavna akademiia kultury. Kharkiv [in Ukrainian].
25. Skrypnyk, M.O. (1930). Kontrrevoliutsiine shkidnytstvo na kulturnomu fronti za radiansku literaturu (L. Akhmatov) [Counterrevolutionary sabotage on the cultural front for Soviet literature (L. Akhmatov)]. *Chervonyi shliakh*, (4), 137-157 [in Ukrainian].
26. Parshakova, O.D. (ed.) (2009). *Slovnyk kulturolohichnykh terminiv dlia studentiv* [Cultural Dictionary of Terms for students]. Donetsk : DDMA [in Ukrainian].
27. Stetsenko, V. I. (2005). *Kultura v terminakh vid "a" do "ya". Kulturolohichna abetka* [Culture in terms of "a" to "ya". Cultural alphabet]. Lviv : LNU im. I. Franka [in Ukrainian].
28. Ushakov, D.N. (Ed.) (1935-1940). *Tolkovyi slovar' russkogo iazyka* : v 4 t. [Dictionary of Russian language] Moskva : Gos. in-t "Sov. entsikl."; OGIZ [in Russian].
29. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv muzei – literatury i mystetstv Ukrainy (TsDALMU)* [Central State Archive Museum – Literature and Arts of Ukraine (CSAMLAU)]. Fund 302, inventory 1, dossier 2. – 50 sheet. [in Ukrainian].
30. *TsDALMU* [CSAMLAU]. Fund 653, inventory 1, dossier 12, 146 sheet. [in Ukrainian].
31. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia (TsDAVOVU)* [Central State Archives of higher authorities and management (CSAHAM)]. Fund 1, inventory 1, dossier 14, 82 sheet. [in Ukrainian].
32. *TsDAVOVU* [CSAHAM]. Fund 166, inventory 1, dossier 20 – dossier 2522, 89 sheet. [in Ukrainian].
33. *TsDAVOVU* [CSAHAM]. Fund 166, inventory 2, dossier 131, 74 sheet. [in Ukrainian].
34. *TsDAVOVU* [CSAHAM]. Fund 166, inventory 4, dossier 180, 192 sheet. [in Ukrainian].
35. *TsDAVOVU* [CSAHAM]. Fund 166, inventory 6, dossier 7776, 94 sheet. [in Ukrainian].
36. *Tsentralnyi derzhavnyi hromadskykh obiednan Ukrainy (TsDAHOU)* [Central State Public Organizations of Ukraine (CSPOU)]. Fund 1, inventory 20, dossier 2442, 163 sheet. [in Ukrainian].
37. *TsDAHOU* [CSPOU]. Fund 1, inventory 20, dossier 2443, 162 sheet. [in Ukrainian].
38. *TsDAHOU* [CSPOU]. Fund 1, inventory 20, dossier 2522, 89 sheet. [in Ukrainian].
39. *TsDAHOU* [CSPOU]. Fund 1, inventory 20, dossier 2695, 71 sheet. [in Ukrainian].
40. Korinnii, M.M., Shevchenko, V.F. (2012). *Korotkii entsiklopedichnii slovnik z kul'turi* [Short Encyclopedic Dictionary of culture]. Kyiv : Ukraïna [in Ukrainian].

ЗМІСТ

Вєдєнєєв Д. В. Культурно-інформаційний вплив сучасного світу та історична свідомість української політичної нації 3

Вільчинська І. Ю. The evolution of left radicalism in Latin America: from revolutionary to moderation [Еволюція лівого радикалізму на латиноамериканському континенті: від революційності до поміркованості] 11

Єсипенко Р. М. Проблеми сценічного втілення творів інонаціональної драматургії в українському театрі (60-80-і роки XX століття) 14

Рой Є. Є. Народний танок як складова календарно-святкової обрядової культури українців: історичний аспект 20

Варивода А. Г. До питання вивчення українського церковного гаптування доби бароко 28

Ільницький В. І. Особливості облаштування побуту в умовах підпілля Карпатського краю ОУН: 1945–1954 рр. (за матеріалами Галузевого державного архіву Служби безпеки України) 34

Карпов В. В. Вексилологічні традиції у символіці війська Козацької держави (XVI–XVIII ст.) 39

Маложон О. І. Генезис прав людини в історії політико-правової думки світу та України 48

Оборська С. В. До історії мистецтва вітражу у контексті духовної життєдіяльності людини 54

Рева Т. С. Freemasonry in Ukraine: the main stages of development [Масонство в Україні: основні етапи розвитку] 60

Святненко А. В. Становлення та розвиток православних парафіяльних училищ на Поділлі: перша половина XIX ст. 64

Трач Ю. В. Високі технології у контексті історичного розвитку техногенної цивілізації 70

Філіна А. П. Тенденції розвитку закладів сфери культури у контексті становлення нових умов культурної політики 76

Чухрай Л. О. Замітки до викладання архітектурної історії Києва: пам'ятки Андріївського узвозу 83

Ототюк О. В. Актуальність дослідження термінології культурного життя України: 20-і – початок 30-х років XX століття 87

СОДЕРЖАНИЕ

Веденеев Д. В. Культурно-информационное влияние современного мира и историческое сознание украинской политической нации 3

Вильчинская И. Ю. The evolution of left radicalism in Latin America: from revolutionary to moderation [Эволюция левого радикализма на латиноамериканском континенте:от революционности к умеренности] 11

Есипенко Р. Н. Проблемы сценического воплощения произведений инонациональной драматургии в украинском театре (60–80-е годы XX столетия) 14

Рой Е. Е. Народный танец как составляющая календарно-праздничной обрядовой культуры украинцев: исторический аспект 20

Варивода А. Г. К вопросу изучения украинского церковного шитья периода барокко 28

Ильницкий В. И. Особенности устройства быта в условиях подполья Карпатского края ОУН: 1945–1954 рр. (по материалам Отраслевого государственного архива Службы безопасности Украины) 34

Карпов В. В. Вексилологические традиции в символике войска Казацкой державы (XVI–XVIII ст.) 39

Маложон Е. И. Генезис прав человека в истории политико-правовой мысли мира и Украины 48

Оборская С. В. К истории искусства витража в контексте духовной жизнедеятельности человека 54

Рева Т. С. Freemasonry in Ukraine: the main stages of development [Масонство в Украине: основные этапы развития] 60

Святненко А. В. Становление и развитие православных приходских училищ на Подолье: первая половина XIX в. 64

Трач Ю, В. Современные высокие технологии в контексте исторического развития техногенной цивилизации 70

Филина А. П. Тенденции развития учреждений сферы культуры в контексте становления новых условий культурной политики 76

Чухрай Л. А. Заметки к преподаванию архитектурной истории Киева: достопримечательности Андреевского спуска 83

Ототюк А. В. Актуальность исследования терминологии культурной жизни Украины: 20-е – начало 30-х годов XX века 87

CONTENTS

Vedeneev D.	Cultural and information influence of modern world to historical consciousness of Ukrainian political nation	3
Vylchynska I.	The evolution of left radicalism in Latin America: from revolutionary to moderation	11
Yesypenko R.	Problems of a different nationality stage embodiment works in the Ukrainian drama theater (60-80 years of the 20 century)	14
Roy Ye.	Folk dance – as part of the festive calendar ritual Ukrainian culture: a historical perspective	20
Varivoda A.	Studying of Ukrainian church embroidery of Baroque period	28
Ilnytskyj V.	Equipment features in the OUN Carpathians region underground (1945–1954) (based on the Branch State Archive of the Ukraine Security Service)	34
Karpov V.	Veksylolohichni tradition in symbolism troops Cossack state (XVI-XVIII centuries)	39
Malozhon O.	Genesis of human rights in the history of political and legal thought of the world and Ukraine	48
Obors'ka S.	To the history of the stained-glass windows art in the context of the man spiritual activities	54
Reva T.	Freemasonry in Ukraine: the main stages of development	60
Svyatnenko A.	Formation and development orthodox parish schools to Podilliya: the first half of the XIX	64
Trach Iu.	Of high technology in the context of civilization technogenic	70
Filina A.	Modern trends and consumers culture in the context of new cultural policy terms of state	76
Chukhrai L.	Recommendations for Kyiv architectural history course teaching. Sightseeings of Andriivskyi descent	83
Ototiyk O.	Actuality of scientific research definitions of cultural life of Ukraine: 20 th – early 30-ies of XX century	87

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЙ

Загальні положення

Редакційна колегія фахових видань Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (далі – академії) у своїй роботі керується нормами законодавства України у сфері освіти, наукової діяльності та інтелектуальної власності.

Обов'язковими етапами роботи редакційної колегії з опрацювання статей перед публікацією є:

– перевірка на предмет дотримання вимог до редакційного оформлення згідно з державними стандартами України (ДСТУ 3008-95 "Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення"; ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 "Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання"; ГОСТ 7.9-95 (ИСО 214-76) "Реферат и аннотация. Общие требования"; ДСТУ 3582-97 "Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила";

– здійснення редколегією внутрішнього рецензування статей та організація зовнішнього (пп. 2.10, 2.11 Наказу МОН України від 17 жовтня 2012 року № 1111 "Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України");

– перевірка статей на плагіат (Статті 1, 5 Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність"; Стаття 50 Закону України "Про авторське право і суміжні права"; п. 16 "Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника").

Етапи підготовки до друку

Передаючи статтю до редакції, автор гарантує наявність у нього авторських прав на рукопис і дає згоду на публікацію тексту та метаданих статті (включаючи прізвище та ініціали автора, місце його роботи, електронну адресу для кореспонденції) у друкованій та електронній версіях журналу, що передбачає дотримання політики відкритого доступу згідно з умовами ліцензії Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (див. сайт http://academy-journals.in.ua/index.php/index) – можливість вільно читати, завантажувати, копіювати та поширювати зміст статті з навчальною та науковою метою із зазначенням авторства.

1. Статті подаються до наукової частини академії у робочі дні (з понеділка по четвер з 14.00 до 17.30) за адресою: Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, вул. Лаврська, 9, корпус 11, 2-й поверх, кабінет 37 (тел. (044) 280-21-93, e-mail: nauka@dakkkim.edu.ua).

2. Статті магістрантів, аспірантів, здобувачів (осіб, які не мають наукового ступеня) обов'язково супроводжуються рецензією із зазначенням наукової новизни та актуальності публікації, підписаною доктором чи кандидатом наук (фахівцем за профілем). Підпис рецензента має бути засвідченим у кадровому підрозділі.

3. До наукової частини академії подається паперовий примірник статті та її електронна версія. На кожній сторінці роздруківки автор проставляє свій підпис, а на першій сторінці також зазначає дату подання статті до друку.

4. Стаття, у якій виявлено запозичення з матеріалів інших авторів без посилання на джерело, не повертається на доопрацювання та не публікується, а її автор може подати до редколегії інший матеріал.

У разі повторного виявлення запозичень, редакція залишає за собою право не брати у подальшому до друку матеріали даного автора.

5. За наявності трьох і більше граматичних помилок на сторінці, текст до публікації не приймається.

6. Редколегія організовує внутрішнє (обов'язкове) та зовнішнє (за необхідності) рецензування статей. Редакція інформує автора про результат розгляду, надсилаючи йому електронною поштою висновок.

Якщо автор не згоден із зауваженнями рецензента, він має обґрунтувати це письмово. Редколегія залишає за собою право відхилити статтю, якщо автор безпідставно залишає без уваги побажання рецензента.

Структура статті

1. Індекс УДК.

2. Відомості про автора **українською, російською та англійською мовами**, що містять такі дані (без скорочень та абревіатур): прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада із зазначенням структурного підрозділу та назви установи за основним місцем роботи автора. Наприклад: *Єсипенко Роман Миколайович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри суспільних наук Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*.

3. Контактна інформація: номер телефону, електронна пошта.

4. Назва статті **українською, російською та англійською мовами**.

5. Анотації та ключові слова:

а) анотація українською мовою містить "характеристику основної теми, проблеми, мети статті та її результати. Середній обсяг анотації – **500-600 друкованих знаків** (ГОСТ 7.9-95 (ИСО 214-76)). Приклад: *У статті розкрито поняття обумовленості жанру скрипкового перекладу еволюційними процеса-*

ми, що відбуваються в суспільстві на тому чи іншому історичному етапі. За основу взято творчість Фріца Крейслера, яка яскраво відобразила онтологічні і гносеологічні тенденції тогочасного художнього світогляду у підходах до жанрових модифікацій скрипкового перекладу. На основі теорії ігрових структур в музиці В. Клименка показано втілення різних рівнів "гри" в творчому доробку видатного австрійського скрипаля і композитора;

б) анотація російською мовою є перекладом україномовного варіанту;

в) розширена **анотація англійською** є тезисним викладом змісту наукового дослідження у вигляді основних, стисло сформульованих положень. Середній обсяг – **5000 друкованих знаків**.

"Після кожної анотації наводять ключові слова відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів (загальною кількістю не меншою трьох і не більшою десяти) повинна відбивати поза контекстом основний зміст наукової праці.

Ключові слова подають у називному відмінку, друкують в рядок, через кому" (Пономаренко Л. А. Як підготувати і захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня. Методичні поради. – К., 2010).

6. Вимоги до основного тексту:

– "постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

– формулювання цілей статті (постановка завдання);

– виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку" (Витяг з Постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1).

7. Література оформлюється згідно з вимогами ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 та ДСТУ 3582-97. Джерела наводяться мовою оригіналу в алфавітному порядку.

8. References (література латиницею) необхідно наводити повністю окремим блоком, повторюючи список літератури, наданий національною мовою, незалежно від того, є в ньому іноземні джерела чи немає. Якщо в списку є посилання на іноземні публікації, вони повністю повторюються у списку, наведеному в латиниці.

Технічне оформлення

1. Обсяг – близько 0,5 д.а. (20000 друкованих знаків з пробілами).
2. Текстовий процесор Microsoft Word.
3. Шрифт Times New Roman (Times New Roman Cyrillic), 14 кегль.
4. Поля: не менше 2 см.
5. Полуторний міжрядковий інтервал.
6. Посилання: [8, 25], де 8 – порядковий номер джерела у списку, 25 – номер сторінки. Посилання на кілька джерел: [8, 25; 4, 67].
7. Лапки: "..."; подвійні лапки для оформлення цитати в цитаті: ""..."".
8. Ілюстрації подаються за крайньою необхідністю окремими файлами. Формат jpeg з роздільною здатністю не менше 300 dpi без стиснення.

Зразок підпису під ілюстрацією: *В. Стерлігов. Крива проблема №1. 1970. Полотно, олія. 83×105. Державний музей історії. Санкт-Петербург.*

9. Таблиці і формули виконуються згідно з вимогами ДСТУ 3008-95.

8. Примітки оформлюються як виноски. Засоби Microsoft Word не використовуються. Знак виноски виконують надрядковою арабською цифрою безпосередньо після того слова, числа, символу, речення, до якого дають пояснення. Примітки розміщуються після основного тексту перед списком використаних джерел.

Приклад: У тексті:

Мета статті – простежити взаємозв'язок між філософською категорією Ніщо[1] та концепцією…

Після основного тексту перед списком використаних джерел:

Примітки

[1] Написання Ніщо з великої літери використовується у тих випадках, коли мається на увазі відповідна філософська категорія, при акцентуванні її значущості та за бажанням самого автора. У наведених цитатах написання подано з урахуванням авторського правопису.

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ
(державний вищий навчальний заклад IV рівня акредитації)

Оголошує конкурсний прийом в 2015 році

- **до докторантури з відривом від виробництва зі спеціальності**:

26.00.01 – теорія та історія культури (культурологія, мистецтвознавство, філософські та історичні науки);

- **до аспірантури з відривом та без відриву від виробництва**

з таких спеціальностей:

26.00.01 – **теорія та історія культури** (культурологія, мистецтвознавство, філософські та історичні науки);

26.00.04 – українська культура (культурологія);

27.00.02 – **документознавство, архівознавство** (історичні науки);

08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) (економічні науки).

До аспірантури приймаються особи, які мають повну вищу освіту і мають кваліфікацію магістра.

Вступники до аспірантури подають на ім'я ректора: заяву, особовий листок з обліку кадрів, копію диплома про вищу освіту, додаток до диплому, копію трудової книжки, медичну довідку про стан здоров'я за формою № 086-у, посвідчення про складені кандидатські екзамени (за наявності), список опублікованих наукових праць і винаходів, реферат з обраної наукової спеціальності, копію паспорта, копію ідентифікаційного коду та складають конкурсні екзамени: зі спеціальності, філософії, іноземної мови (англійська, німецька, французька) у жовтні-листопаді 2015 р.

Особи, що вступають до докторантури, подають, крім зазначеного вище, також копію диплома про присудження наукового ступеня кандидата наук, обґрунтування теми та розгорнутий план докторської дисертації.

Документи приймаються з 10 по 30 вересня поточного року. Паспорт та диплом про вищу освіту подаються вступником особисто.

Гуртожитком академія не забезпечує.

Документи подавати за адресою:
Київ – 15, вул. Лаврська, 9; корп. 11; відділ аспірантури-докторантури.
Довідки за телефоном: 501-78-28.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ
(державний вищий навчальний заклад IV рівня акредитації)

ДО УВАГИ АБІТУРІЄНТІВ!

Кафедра культурології та інноваційних культурно-мистецьких проектів
оголошує набір абітурієнтів за освітнім ступенем «Бакалавр»
напрям підготовки 6.020101 «Культурологія»
кваліфікація «Культуролог із фаховим знанням іноземної мови»

НА БАЗІ ПОВНОЇ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ
Термін навчання – 4 роки
НА БАЗІ ДИПЛОМА МОЛОДШОГО СПЕЦІАЛІСТА
Термін навчання – 2 роки.

При прийомі на навчання за освітнім ступенем «Бакалавр» на базі диплома молодшого спеціаліста проводяться фахові випробування у формі тестів.

ДОКУМЕНТИ
необхідні для вступу:

- заява на ім'я ректора НАКККіМ;
- результати ЗНО:
  українська мова та література;
  іноземна мова;
  історія України.

- оригінал атестата про загальну середню освіту – на термін навчання 4 роки;
- оригінал диплома молодшого спеціаліста з додатком та їх копії – на термін навчання 2 роки;
- 6 фотокарток (3х4 см);
- медична довідку - форма 086-У;
- паспорт та копії 1,2,11 сторінок;
- копія ідентифікаційного коду;
- військовий квиток або приписне посвідчення (для денної форми навчання).

Детальну інформацію можна отримати:
м. Київ, вул. Лаврська, 9, корп. 18, ауд. 23.
Тел.: 044-280-36-19

ЩИРО ЗАПРОШУЄМО НА НАВЧАННЯ!

Наукове видання

ВІСНИК

НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

NATIONAL ACADEMY OF MANAGERIAL STAFF OF CULTURE AND ARTS

HERALD

ІСТОРІЯ
HISTORY

Щоквартальний науковий журнал
Quarterly Journal

3'2015

Редактор ***І. Ю. Вільчинська***
Транслітерація ***М. М. Геращенко***
Комп'ютерна верстка ***С. І. Супруненко***

Здано до набору 26.05.2015. Підп. до друку 26.05.2015. Формат 60x84 $^{1}/_{8}$.
Папір офсетн. № 1. Друк офсетний. Умов. арк. 11,62. Облік.-вид. арк. 13,24. Наклад 150 прим.

Видавництво "Міленіум"
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників,
розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 535 від 19.07.2001 р.

м. Київ, вул. Фрунзе, 62–в, оф. 12
Тел./факс (044) 501–52–49

E–mail: info@millennium.net.ua
www.millennium.net.uac